

Tóth Tibor

Agrárválság, szociális problémák és jogalkotás

PPKE BTK

Budapest, 2025

© Tóth Tibor, PPKE BTK

ISBN 978-963-308-516-5

Tartalomjegyzék

1. Károlyi Gyula kormányzata, jogalkotási tevékenysége (1931-1932)	5
2. A Gömbös-kormány programja és megvalósítása	7
2.1. A Nemzeti Munkaterv és a „keresztény agrárgondolat”	7
2.2. A parlamenti vita	9
2.3. A kormányprogram sajtóvisszhangja	13
2.4. A Nemzeti Munkaterv megjelenése Gömbös Gyula beszédeiben	17
2.5. A gyakorlati megvalósítás kezdete	21
2.6. A német példa	23
2.7. A Gömbös-kormány intézkedései a válság után (1934-36)	34
2.8. Az úgynevezett reformnemzedék és az Új Szellemi Front	71
2.9. A társadalmi normák, a közgondolkodás és a jogi kultúra átalakulási tendenciái a '30-as évek első felében a (tömeg)kommunikációs eszközök igénybe vétele segítségével	76
3. A Darányi-kormány (1936-1938)	79
4. Imrédy Béla miniszterelnöksége (1938-1939)	84
4.1. Regionális szociálpolitikai kezdeményezések	88
5. Teleki Pál második miniszterelnöksége (1939-1941)	92
5.1. Az Országos Nép- és Családvédelmi Alap létrehozása és működése	96
Bibliográfia	101

Az 1929-től kiteljesedő világgazdasági válság nem kerülte, nem is kerülhette el az eladósodott, nemzetközi felvevőpiacoknak kitett magyar nemzetgazdaságot.

A Bethlen és Horthy között kibontakozott bizalmi válság mindkét felet óvatosságra ösztönözte. A két fél közötti hatalmi játszma tétje a Bethlen által konszolidált, ám Horthy nevét viselő rendszer lényegi vonásainak megőrzése vagy annak „átépítése”, antidemokratikusabbá tévése volt.

Horthy már 1930 novemberében külügyminiszterré nevezte ki Károlyi Gyulát – rákényszerítve Bethlenre az előterjesztési jelölést – és Gömbös is Horthy mögé állt be, de nem fordulva szembe miniszterelnökével, egyelőre „csak” Horthy javaslatával szimpatizálva. Bethlen számára nyilvánvalóvá vált, hogy a „két Gyula” (Károlyi és Gömbös) szuverén egyéniségekként immár veszélyeztethetik addigi politikai szupremáciáját. S mindketten más-más módon. Károlyi azzal, hogy maga is gróf erdélyi-partiumi háttérrel, aki egyenrangúnak gondolja magát Bethlennel, „s véleményét meg meri és meg is fogja mondani a kormányfőnek”.¹ Gömbös pedig a Kormányzó jóindulatú támogatásában bízva áll annak javaslatai mögé, támadva saját kormánya úgymond „erélytelenségét”.

Bethlen széles látókörű politikusként észlelte a személyét ért kihívást, s a valós gazdasági folyamatokból arra a következtetésre jutott, hogy ismét szanálásra kerülhet sor és a társadalom szociális problémái is ki fognak éleződni, ami kihat a belpolitikai status quo további sorsára. Jó taktikusként az előremenekülést választotta: 1931 „június elején rávette Horthyt a parlament feloszlatására”.²

Jól számított, mert bár voksokat és mandátumokat veszített, de öt évre kényelmes többséghez jutott, s a várható fizetési kötelezettségek teljesíthetősége érdekében az angol, a svájci majd a francia tőkepiachoz fordult államkölcsonért. Amin a későbbi kormányfői sorsa megfordulni látszott, az a német tőzsde pénzügyi összeomlása volt. A távollétében tartott minisztertanács nélkül határozván döntött, így Bethlen személyes tekintélyvesztése adta ennek igazi következményét.

Bethlen 1931. augusztus 13-ára pénzügyminisztere bejelentésével tudatta a francia pénzkölcsön kibocsátását, majd 17-i képviselőházi beszédében kormánya egész addigi „ügy gazdaság-, szociál- és kultúrpolitikájának, mint kormányzati rendszerének az igazolására törekedett.”³

Augusztus első felében érlelődött meg benne a gondolat majd az elhatározás, hogy a személyével szembeni fenntartások, a kilábalási-kibontakozási javaslatának Horthy általi hűvös fogadtatása miatt megromlott egészségi állapotára hivatkozva lemond.⁴ Utóda Károlyi Gyula lett.

¹ Romsics Ignác: Bethlen István, Politikai Életrajz, Magyarságkutató Intézet, Budapest, 1991. 228.

² Uo. 230.

³ Uo. 234.

⁴ Bethlent úgy a képviselők pártállásra tekintet nélkül, mint a politikai közvélemény és az utca embere is „időtállónak” gondolták. „Eszerint Bethlen addig marad Magyarország miniszterelnöke, amíg a Szentháromság tagjainak számát az Úristen háromról négyre nem emeli” – írja Romsics Ignác (Uo. 230.)

1. Károlyi Gyula kormányzata, jogalkotási tevékenysége (1931-1932)

A Károlyi Gyula – kormány megalakulása nem ment simán. Parlamenti bemutatkozására egészen augusztus 27-ig várni kellett, mert Bethlen nélkül nem tudta volna kabinetjét összeállítani se. Ez előrevetítette a végig meglévő, de ekkor még lappangó ellentétük későbbi eszkalálódását.

A törvényhozás a jogalkotó tevékenysége során elsődlegesen a kormánypárti többségre támaszkodik. Esetünkben ennek a többségnek a vezetője, elnöke Bethlen volt, míg a tényleges kormányzati felelősséget az a kormányfő viselte, aki erre a parlamenti többségre csak elődjén keresztül tudott hatást gyakorolni. Tehát a jogalkotásban soron levő feladatok ütemezéséhez Károlynak múlhatatlanul szüksége volt Bethlenre.

Egyetértve Romsiccsal „Károlyi azonban szuverénebb egyéniség volt annál, hogy Bethlent *fölöttes énjének* ismerje el és megelégedjék a másodhegedűs bármikor helyettesíthető szerepkörével. Pedig Bethlen ezt a feladatot szánta neki. Egy német lapnak adott október végi nyilatkozatában – provokatív módon – immár a nyilvánosság előtt is bejelentette, hogy vissza kíván térni a kormány élére”.⁵

Egyik lehetséges ellenlépésként felmerült – főleg a válság mélyülése miatt – egy új összetételű kormányképes formáció kialakítása éppúgy, mint egy koncentrációs (koalíciós) kormány létrehozatala. Ehhez politikai engedmények (pl. demokratikus választójog, szabadságjogok kiterjesztése) kellett volna, melyet nagyobb kockázatúnak ítélt Károlyi, mint Bethlen „gyámkodását”.

1931-ben a Károlyi-kormány a jogalkotás törvényi formájában kilenc új törvénycikk elfogadását valósította meg az országgyűléssel, melyek közül öt nemzetközi egyezmény volt, míg a másik négyből egy személyi jellegű (koronaőr-választás) jogszabály a válsághoz inkább kapcsolható, az utolsó pedig a földbirtokrendezés befejezéséhez kapcsolódott és 1932. január 1-től vált hatályossá.

1932 májusában Bethlen képviselőházi beszédében bírálta a Károlyi-kormány gazdaságpolitikáját és mintegy agrárius nézőpontot érvényesítve a mezőgazdaság érdekei fokozott figyelembe vételére hívta fel.⁶

„A Bethlen és Károlyi közötti párharc a parlament őszi ülésszakájával utolsó szakaszához érkezett. Bethlen szeptemberi levelében jelezte, hogy a tavasszal támasztott gazdavédelmi intézkedésektől nem tud eltekinteni, s ezek hiányában a kormánypárt szembefordul a kormánnyal. Bethlen követeléseinek teljesítése a kormány addigi gazdaságpolitikájával való szakítást és a banktőke kormányon belüli képviselőinek (Korányi és Walko) félreállítását feltételezte. Önérzetes politikusként Károlyi ezt nem akarta, de a nagytőke befolyása miatt nem is tehette meg. Szeptember 21-én ezért ismét benyújtotta lemondását. „Bethlen kívülről dirigálja pártja révén az eseményeket” – indokolta meg döntését. S „aki dirigál” – tette hozzá „viselje a felelősséget is.”

⁵ Uo. 237.

⁶ „Bethlen májusi fellépéseivel a közte és Károlyi között feszülő politikai ellentét nyílttá vált. Ezt többé egyetlen cáfoló nyilatkozat sem fedhette meg. Személyi rivalizálásukban a kormánypárt többsége Bethlen mögött állt. Így az a furcsa helyzet keletkezett, hogy a kormányfő jobban számíthatott a parlamenti ellenzékre, mint arra a pártra, amelyhez maga is tartozott. Az egyéni ambícióktól mentes, a gazdasági nehézségeket megoldani önhibáján kívül nem képes s a különböző politikai intrikáktól mély undorral eltöltött Károlyi ezt a helyzetet megelévelte, és 1932 júliusában felmentését kérte Horthytól. Az ezt követő kormányzói kihallgatáson Horthy figyelmeztette Bethlent, hogy nincs szüksége *árnyékkormányra*. *’Ha a hatalmat akarod – mondta -, vedd át. Ha nem, hagyd Gyulát békén.*’ Felmérve, hogy a személyével kapcsolatos ellenszenv az elmúlt hónapokban csöppet sem mérséklődött, s a szokásos inkei nyaralásra is gondolva Bethlen az utóbbit választotta, Nyíltan hirdette azonban, hogy *a kormányzóval történt megállapodása szerint októberben már ismét ő lesz a miniszterelnök.*” (Uo. 241.)

Károlyi lemondása után a hazai közvélemény és a külföldi megfigyelők egyaránt Bethlen kormányalakítására vártak. Ez teljes mértékben indokolt volt. Megrettenve a hatalommegosztás lehetőségétől, az Egységes Párt döntő többsége ismét mögötte állt, s Károlyi taktikai érzékében és reálpolitikai képességeiben csalódva Horthy szemében is felértékelődött. Az exminiszterelnök azonban meglepetést okozott. Az általános várakozásra rációfólvá kitért a kormányzó ajánlata elől. Döntését azzal indokolta, hogy személye még mindig „harcis riadó” lenne az ellenzék számára, valamint azzal, hogy a nemzetközi fizetési rendszer összeomlása következtében ismét napirendre kerülő jóvátételi ügyek és optáns-kérdés újrendezésében személy szerint is érintett. Ez újabb támadásokra adna lehetőséget, s így mozgásszabadságát korlátozná. Kétségtelen, hogy mindkét körülmény kormányalakítása ellen szólt. Döntésében ezek mellett azonban minden bizonnyal az is szerepet játszott, hogy az ország gazdasági helyzete még mindig reménytelenül súlyos volt. Későbbi visszatérésének tervét továbbra sem feladva ezért helyesebbnek tartotta egy újabb átmeneti kormány létrehozását.

Horthy második helyen Gömböshöz ragaszkodott, ezt a megoldást is elfogadta. Biztosra vette, hogy az Egységes Pártra támaszkodva Károlyihoz hasonlóan Gömböst is kezében fogja tudni tartani, s ha elérkezik az idő, a helyébe tud majd lépni. Gömbös miniszterelnöki kinevezése tehát nem ellenére, hanem tudtával és egyetértésével történt.⁷

A Károlyi-kormány 1932. évi jogalkotáson átvitt produktuma tizenegy törvénycikk volt. Miként értékelhető az átmeneti kormánynak szánt és azzá is vált Károlyi-kabinet témánk szempontjából?

A gazdasági válság kezelésében a finánciókét képviselő miniszterek (Korányi Frigyes és Walko Lajos) és a kormányfő tudott és ismert takarékosági szemléletére támaszkodva rendeleti úton restriktív (megszorító) gazdaságpolitikát folytattak a nagytőke oldaláról meghatározottan, melyhez súlyos antiszociális intézkedéseket társítottak (fizetéscsökkentések, nyugdíjak, szociális ellátmányok megnyírbálása).

Gratz úgy látta, elsődleges „feladatát a magyar államháztartás rendbehozatalát, a Károlyi-kormány sikeresen végezte el. Maga sintérmunkának nevezte azt. Ennek érdekében leszállította az állami kiadásokat és jelentékeny mértékben felemelte az adókat és egyéb állami jövedelmeket.”⁸

Az újabb antidemokratikus lépések (a statárium kiterjesztése a biatorbágyi merénylet után, gyülekezési jog korlátozása stb.) a gazdasági válsággal összefonódva és a képzelt vagy valódi ellenséget a kommunistákban elgondolva a lakosság körében terjedő hisztériát kívánta a szolgálatába állítva meglovagolni.

Az évtized óta követett keresztény-nemzeti-fajvédő gondolat a jobboldali radikalizálódásnak kedvezett. A jogtudat alakulására, formálására és deformálódására az antiszemitizmus ismételt és erősödő jelentkezése „tette fel a koronát”.

A társadalomban jelentkező elégedetlenség és válsághangulat leginkább a szélsőjobboldali szervezeteket és tagságukat erősítette, tömegesítette.

Adottnak tűnt az áttörési lehetőség, már „csak” egy megfelelően elhivatott ember kellett programmal és a változtatás igényének hangoztatásával, aki e reform élére áll. A fennálló rendszer támaszai közül kellett érkezni, de korántsem volt mindegy, hogy melyik alkotóeleme felől. Felvirradni látszott a „nemzeti öncélúság és a fajvédelem, valamint a katonas (le)egyszerűsítések ideje.

A Klebelsberg által intézményesített jogtudatot átformáló, kultúrfőlényen alapuló, keresztény-nemzeti-fajvédő gondolatkör egy elhivatott politikus színrelépése után kiállított. Nevezetesen arra, hogy Magyarország legközelebbi jövőjének sorsa attól függ, sikerül-e a politikai fejlődést a régi mederben megtartani, vagy pedig az az új irány kerekedik felül, amelynek vezérét mindenki Gömbös Gyulában érezte.”⁹

⁷ Uo. 243.

⁸ Gratz Gusztáv: Magyarország a két háború között, Osiris Kiadó, Budapest, 2001. 249.

⁹ Uo. 250.

2. A Gömbös-kormány programja és megvalósítása

Nem függetlenül a nemzetközi politikában végbemenő jobbra tolódástól és a magyar revíziós törekvésektől, a kormányzó Gömbös Gyulát nevezte ki miniszterelnöknek.

Kinevezésének fő újdonsága, hogy személyében nem arisztokrata származású politikus kapott kormányalakítási megbízást. Az 1886-ban született Gömbös pályafutását hivatásos katonaként kezdte, majd a világháború végén megszervezte a Magyar Országos Véderő Egyletet (MOVE). Később ő is bekapcsolódott Károlyi Gyula ellenforradalmi kormányának munkájába, s ide nyúlik vissza Horthy-val való bizalmi kapcsolata is. 1920-ban kisgazdapárti mandátummal került be a parlamentbe, majd miután a pártja egyesült Bethlen pártjával, a KNEP-el, az így létrejövő úgynevezett Egységes Pártban alelnöki posztot töltött be. 1924-re azonban több lényegi kérdésben konfrontálódott Bethlennel, s így néhány társával együtt (pl. Bajcsy-Zsilinszky Endre, Eckhardt Tibor) kilépett a kormánypártból, majd új pártot alapított Magyar Nemzeti Függetlenségi Párt néven. Ilyen módon a Bethlen-kormány jobboldali ellenzékévé vált. Az 1920-as években a fajvédők programjában legfontosabb céljaként a békeszerződés revíziója szerepelt. Ehhez igazodva jelölték ki belpolitikai programjuk kiindulópontját: „erőt gyűjteni”, melyet majd „alkalmas időben alkalmazni” lehet. A közvéleményben a pártot többnyire Fajvédő Pártként emlegették. A fajvédelem részint a parasztság, mint nemzetfenntartó erő kiemelt kezelését, felemelését jelentette, másrészt viszont megfogalmazták azt is, hogy szükséges a magyar fajt — felfogásuk szerint — egyedül veszélyeztető, végveszélybe sodró zsidóság korlátozása. A fajvédelem mindkét nagy feladatának megvalósításában különösen nagy szerepet szántak a csak faji (nemzeti) érdekeket szem előtt tartó, erősen centralizált hatalomnak. Egyúttal elvetették mind gazdasági, mind politikai, mind kulturális tekintetben a liberalizmust, mert ezzel magyarázták a Magyarországot ért súlyos veszteségeket. Az 1920-as évek második felében kibontakozó konjunktúra hatására csökkent a párt támogatottsága, s így végül Gömbös 1928-ban feloszlatta azt, majd visszatért a kormánypártba, s nem sokkal később megkapta a honvédelmi tárcát.¹⁰

2.1. A Nemzeti Munkaterv és a „keresztény agrárgondolat”

A gazdasági válság, illetve az abból való kiút keresése Magyarországon is új politikus garnitúrát juttatott vezető szerephez, amely politikájában jobbra nyitott. Gömbös, illetve a mögötte álló dzsentri, katonatiszti és hivatalnoki csoport már az 1920-as évektől hirdette, hogy csak fegyverrel lehet megváltoztatni a trianoni határokat. Ehhez katonaság kell, a katonaság alapja pedig csak a parasztság lehet. A rá váró feladatok miatt viszont a parasztságot erkölcsileg és anyagilag erőssé, függetlenné kell tenni.¹¹

Ez a felismerés nyert kifejezést a „keresztény agrárgondolat” koncepciójában. Gömbös ezzel kapcsolatban mindig hangsúlyozta, hogy a keresztény gondolat alatt nem vallásfelekezeti, hanem fajvédelmi tartalmat kell érteni. A „keresztény agrárgondolat” koncepciójából következett a mezőgazdaság stratégia jelentősége, s emiatt az iparban, a kereskedelemben és a pénzügyi szférában is az agrárérdekeknek akart elsőbbséget biztosítani. A parasztságra, mint nemzetfenntartó erőre tekintett mindig. Épp ezért bírálta annyira az 1920-as földreformot, amellyel szerinte elárulták ezt a társadalmi osztályt. A fajvédők programja sürgette a földreform mielőbbi, teljes végrehajtását, mert ez vezethet a „keresztény gazdasági egyedek” erősítéséhez. Fajvédelmi szempontból nemcsak a kisgazda társadalomra akartak támaszkodni, hanem

¹⁰ Vonyó József: Gömbös Gyula. Napvilág Kiadó, Budapest, 2014. 123–140.

¹¹ Uo.

általában a kis- és középegyszisztenciákra, s fel is vállalták ezek védelmét biztosítani a nagybirtokokkal és főleg a nagytőkével szemben.

Ha ezekkel a törekvésekkel összevetve vizsgáljuk a Gömbös-kormány 95 pontból álló kormányprogramjában, a Nemzeti Munkatervet,¹² egyértelmű a kontinuitás mind a gazdaságpolitika, mind a szociálpolitika terén. A gazdaságpolitika meghatározó irányát Gömbös és hívei az 1920-as évekbeli nézeteikhez hasonlóan a nemzet sajátos, agrár adottságaihoz igazították, s emiatt legsürgősebben a kistermelők körében akarták a válság hatásait mérsékelni. Sokat elárul, hogy külön fejezet, a VI. (46–54. pont) foglalkozott a mezőgazdaság és birtokpolitika kérdéseivel. Erre a későbbiekben még részletesen visszatérünk, így most csak arra utalunk, hogy a kormányprogram mely további pontjaiban tükröződött az ágazat kiemelt jelentősége.

A Nemzeti Munkaterv 38. pontja például egyértelművé tette, hogy a kormány prioritásai közé tartozik a nagy tömegek megélhetését biztosító termelési ágak fejlesztése.¹³ Az iparpolitikával foglalkozó VII. fejezet pedig így kezdődött: „Iparpártolásunk azonban nem mehet más termelési ág rovására.”¹⁴ A korabeli magyarországi gazdasági viszonyok és Gömbösök gazdaságpolitikai felfogásának ismeretében ez a „más termelési ág” csak a mezőgazdaság lehetett. Ezt támasztja alá, hogy iparfejlesztési politikájukkal a „hazai nyersanyagokat feldolgozó és mezőgazdasági termékeket kikészítő” iparágakat kívánták támogatni.¹⁵ Külön pontban szerepelt a „falusi nép szükségleteit kielégítő és fölös munkaerejét hasznosító” háziipar fejlesztése.¹⁶ Az iparcikkek „igazságos áralakítása” a mezőgazdaságot, illetve az agrártársadalmat sújtó agrárrolló felszámolását, vagy legalábbis csökkentését célozta.¹⁷ Hasonló törekvések tükröződtek a kereskedelmi és hitelpolitikával foglalkozó VIII. és IX. fejezetekben is.¹⁸

A Gömbös-kormány törekvéseit a „keresztény agrárgondolat” koncepciója foglalta magában. A jelen fejezetben arra vállalkozunk, hogy bemutassuk milyen reformokat akart megvalósítani ennek keretében a Gömbös-kormány. Milyen volt ezen tervek fogadtatása a különböző politikai pártok között? Ehhez egyrészt a korabeli parlamenti naplókat, másrészt a korabeli sajtót használjuk fel. Végül áttekintjük azt is, meddig jutott el e reformtervek megvalósítása.

¹² Magyarországi pártprogramok, 1919–1944. Szerk. Gergely Jenő – Glatz Ferenc – Pölöskei Ferenc. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2003. 288–302.

¹³ Uo. 294. 38. pont.

¹⁴ Uo. 296. 55. pont.

¹⁵ Uo. 296. 56. pont.

¹⁶ Uo. 296. 58. pont.

¹⁷ Uo. 296–297. 59. pont.

¹⁸ Mindezzel teljes összhangot mutatott az igazságügy aktuális feladatait tárgyaló IV. fejezet is. A „gazdasági hitelpolitikai és büntetőjogi” törvényeket például úgy akarták „megreformálni, hogy azokban a magyar nemzet sajátos lelki és gazdasági tulajdonságai teljes mértékben figyelembe vétessenek.” Ezt erősítette meg a hatályos jogvédelem ígérete a „nemzet érdekeihez alkalmazkodó termelőmunka számára.” Uo. 292–293.

2.2. A parlamenti vita

Gömbös Gyula elsőként a Képviselőházban, 1932. október 11-én mutatta be programját.¹⁹ Oly sokan és hosszan reflektáltak a Gömbös által elmondottakra, hogy a vita áthúzódott másnapra is.²⁰ A felszólalók sorát Östör József, az Egységes Párt képviselője nyitotta meg, utána pedig Turi Béla a Keresztény Gazdasági és Szociális Párttól, Gaal Gaston a Független Kisgazda Párttól, Peyer Károly a Szociáldemokrata Párttól, Apponyi Albert²¹ független képviselőként, Rassay Károly²² a Nemzeti Szabadelvű Párttól, Friedrich István a Keresztény Ellenzéktől, Vázsonyi János a Nemzeti Demokrata Párttól, Meskó Zoltán a Magyar Nemzeti Szocialista Földműves és Munkáspárttól, Griger Miklós a Keresztény Gazdasági és Szociális Párttól, Pallavicini György független képviselőként, Bajcsy-Zsilinszky Endre a Magyar Nemzeti Radikális Párttól, illetve Szilágyi Lajos szintúgy független képviselőként szólalt fel.²³ Majd, reagálva az elhangzottakra, újfent a miniszterelnök tartott beszédet.

A miniszterelnöki beszéd, illetve a képviselői hozzászólások teljes körű ismertetése – az ideológiát elhagyva (vagy csekély mértékűre korlátozva) – is igen hosszú lenne. Így a vitából mindössze a Nemzeti Munkaterv alaptételeit, az agráriumra és benne dolgozókra vonatkozó kérdésfelvetéseket emelem ki, valamint a szociálpolitikát érintő megjegyzések főbb részeit. Gömbös beszédében a gazdasági világválság megoldását jelölte meg legfontosabb feladatként. Az arra adandó gazdasági reakciónak a világháború alatti évekből megmaradt felfokozott teljesítmények mértékletesebb mederbe tereléséből, és az önellátó államok közötti, a reálpolitikának megfelelő mértékű gazdasági kooperációból kell állnia. Ezek eléréséhez az egységes nemzeti közvélemény kialakítását látta célszerűnek, amely egyetemes nemzeti szempontból nézi az egyes feladatokat, problémákat.²⁴ Gömbös külön kiemelte beszédében a gazdaadósság megoldásának és a földbirtok politikának – azon belül a telepítésnek – a kérdését. Utóbbit egyenesen úgy jellemezte: „a telepítés olyan gondolat, amely nemzetfenntartó voltánál fogva elsőrendű állami érdeket jelent”. Valamint kitért a külföldi piacok megszerzésére is, s hogy az exportot egységes nevezőre kell hozni, ugyanis a mezőgazdasági export nem

¹⁹ A kétkamarás törvényhozó rendszer azt is jelentette, hogy a miniszterelnöknek mind a Felsőházban, mind pedig az alsóházban (Képviselőházban) meg kellett ismertetnie, illetve védenie programját. Bővebben lásd: Püski Levente: A Horthy-korszak parlamentje. Országgyűlés Hivatala, Budapest, 2015.

²⁰ Az országgyűlés Képviselőházának 118. ülése 1932. évi október hó 11-én, kedden. (A továbbiakban: A Képviselőház 118. ülése.); Az országgyűlés Képviselőházának 119. ülése 1932. évi október hó 12-én, szerdán. (A továbbiakban: A Képviselőház 119. ülése.) In: Az 1931. évi július hó 18-ára hirdetett országgyűlés Képviselőházának naplója. Tizenegyedik kötet. Szerk. Dr. Papp Emil – Dr. Juhász József. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest, 1932. 49–74.; 75–120.

²¹ gr. Apponyi Károly: 1887-ben született, Tolna vármegyei nagybirtokos. 1918 végéig katonaként szolgált, majd több év külföldi tartózkodás után 1921-ben tért vissza Magyarországra. A Felsőháznak családja révén volt örökös jogú tagja. gr. Apponyi Károly. In: Országgyűlési almanach az 1935–40. évi országgyűlésről. (Sturm-féle országgyűlési almanach) Szerk. Haeffler István. Magyar Távirati Iroda Rt., Budapest, 1940. 57.

²² Rassay Károly: 1886-ban született, 1920 előtt lépett a közéleti-politikai pályára. 1914-ben Budapest törvényhatósági bizottságának tagja volt, jogászként és tisztségviselőként dolgozott. 1919 és 1920-ban a Huszár kormány Igazságügyminisztériumának politikai államtitkára volt. Alapítója volt 1919-ben a Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártjának, aztán 1921-ben a liberális-demokrata Függetlenségi Kisgazda, Földműves és Polgári Pártnak. 1926 és 1928 között a Független Nemzeti Demokrata Párt, 1928 és 1944 között a Nemzeti Szabadelvű Párt – az 1935-től Polgári Szabadságpárt – elnöke volt. 1920-tól folyamatosan részt vett a törvényhozás munkájában, 1935-ben Szeged képviselőjeként került oda. Rassay Károly. In: Új Magyar Életrajzi Lexikon. V. köt. P–S. Főszerk. Markó László. Magyar Könyvklub, Budapest, 2004. 622.

²³ Magyar országgyűlési almanach. Ötszáz magyar élet. 1931–1936. Szerk. Lengyel László – Vidor Gyula. Globus Nyomdai Művészet Részvénytársaság, Budapest, 1931. 329–330.

²⁴ A Képviselőház 118. ülése, 51–53.

választható el az ipari termékek külföldre vitelétől.²⁵ A beszéd a várható jogalkotási irányokra is megfelelő eligazításul szolgálhatott.

Az első hozzászóló, a kormánypárti²⁶ Östör József természetesen nem tett fel kellemetlen kérdéseket a Nemzeti Munkaterv kapcsán. Beszédének egyik sarkalatos pontja a nemzeti öncélúság fogalmának méltatása volt.²⁷ A hozzászólás olyannyira egysíkúra sikeredett, hogy a következő felszólaló, (az Östör utáni felszólalók már ellenzékiek vagy pártonkívüliek voltak, Szilágyi Lajos azonban beszéde végén bejelentette azt is, hogy belép²⁸ a kormánypártba) Turi Béla elég szarkasztikusan meg is jegyezte, hogy „ha gyermek volnék, akkor ezt a szép programot hallva és látva, úgy el tudnék benne gyönyörködni, mint a gyermek a karácsonyfában [...] De bármennyire is szívesen időzném ezen karácsonyfa díszének és szépségeinek a szétszedésénél [...] szükséges, hogy [...] kritikával éljek is”.²⁹ Turi azért fejezhette ki így magát, mert pártja és ezáltal ő maga is úgy vélekedett, hogy a program egyrészt általánosságokat tartalmaz, másrészt pedig túlon túl széleset kíván meríteni, miként fogalmazott: „valamivel kevesebb talán több lenne”.³⁰ Turi méltatta a telepítési programot,³¹ ugyanakkor nem értett egyet azzal, hogy elvetették a munkanélküli segély intézményének bevezetését, mondván, hogy a magyarországi 700 ezer mezőgazdasági munkás fele munkanélküli, s a 840 ezer törpebirtokos anyagi helyzete sem túl fényes, így a beígért foglalkoztatás-növelés részletei iránt érdeklődött.³² Gaal Gaston a miniszterelnök egyik alapvető felvetését, a lelki koncentrációt illetően azon az állásponton volt, hogy a különféle ellenzéki pártok a kormányzati munkát – mivel a kormányétól eltérő, kész programjuk van – nem vagy nem maradéktalanul fogják támogatni. A Nemzeti Munkaterv egészét nézve szintén a kézzelfogható elemeket hiányolta. Sőt, a kormányprogramot ekképp titulálta: „szép volt, lelkesítő volt, sok tekintetben magával ragadó, de lényegében csak szavak voltak és nem konkrétumok”.³³ Gaal rátért az adózásra is, hangsúlyozva, hogy a magyar parasztság már nem képes befizetni a rá kirótt adót, ugyanis a terményeket igen nyomott áron tudják csak értékesíteni. Kifejtette még, hogy a függőben lévő adósságokat rendezni kellene, annak érdekében pedig általános moratórium elrendelését látta szükségesnek, továbbá, ha Gömbös elképzelésének középpontjában a parasztságra támaszkodás áll, akkor megfelelő adózási-, hitel-, vám- és szállítási politikát kellene kialakítani.³⁴ A korábban felszólalt képviselőkhöz hasonlóan Peyer Károly is a konkrét intézkedési tervek hiányát róta fel a kormánynak, személy szerint az újdonsült miniszterelnöknek: „a valuta-kérdésben, a kereskedelmi szerződések kérdésében, a gabona- és állatértékesítés kérdésében, s főként a vámpolitikában, hogy a miniszterelnök úr régi szerelme, a földbirtokreform tekintetében mi az álláspontja, s a hitbizományok tekintetében mit gondol?”. S ugyanúgy hiányérzetét fejezte ki a munkanélküliség felszámolására irányuló lépések kifejtetlensége miatt.³⁵ Bár nem tartozik a szűken vett tematikához megemlíthető, hogy az ellenzéki és a független képviselők közül jó néhányan érintették a választójog kérdését, közülük többen is az általános és titkos választójog bevezetése mellett érvelve. Apponyi Albert szerint a szélesebb körű felhatalmazás révén az ország jobban

²⁵ Uo. 58.

²⁶ A kormányprogram vitáját követően, még október 27-én a párt nevet váltott, s a Nemzeti Egység Pártja nevet vette fel. Gergely Jenő – Pritz Pál: A trianoni Magyarország. 1918–1945. Vince Kiadó, Budapest, 1998. 182.

²⁷ A Képviselőház 118. ülése, 61–62.

²⁸ A Képviselőház 119. ülése, 114.

²⁹ A Képviselőház 118. ülése, 62–63.

³⁰ Uo. 65.

³¹ Uo. 64.

³² Uo. 65.

³³ Uo. 68.

³⁴ Uo. 70–72.

³⁵ A Képviselőház 119. ülése. 80–81. Idézet: 80.

magáénak érzi majd az adott kormány döntéseit. S hozzáfűzte még, hogy véleménye szerint a nemzeti öncélúság úgy tartható fenn, ha megvannak hozzá a megfelelő körülmények, azok pedig választójogi törvény létesítése és a szociális igazságosság.³⁶ Rassay Károly a választójogi kérdést megtoldotta azzal is, hogy szerinte a „nemzeti öncélúság, magyar testvériség, társadalmi válaszfalak lebontása, bátorság, bölcsesség, becsület, lelkek koncentrációja: ezek mind szavak, de a rideg valóság az, ami itt van előttünk. [...] Ezekkel a költői képekkel [...] konkrét kérdéseket megoldani nem lehet”. A későbbiekben pedig közölte, hogy választ vár arra is, miből fogja a kormány az egyes intézkedésekhez, többek között a mezőgazdaság megsegítéséhez szükséges pénzt előteremteni.³⁷ Vázsonyi János arra világított rá, hogy az egész program politikai része, a nemzeti öncélúság röviden összefoglalható: történelmi Magyarország, azaz területi revízió.³⁸ Bajcsy-Zsilinszky Endre szinte tisztán szakpolitikai hozzászólása során többször is szóba hozta az agrárium kérdését. Kifejtette, hogy ő is és pártja is a kormány által felvázoltnál sokkalta nagyobb szabású telepítést tekinti a reformok egyik fő pillérének. Egyenesen úgy fogalmazott, hogy a „nagybirtoknak, különösen a latifundiumnak jóvátehetetlen történelmi bűnei fölött nem vagy hajlandók szemet hunyni.” Bajcsy-Zsilinszky szerint 1920-ban nagyszabású földbirtokreformot kellett volna megejteni, annak elmaradása miatt – az akkorit silánynak és álbirtokreformnak titulálta – viszont már „csak gyorsütemű és egész nagyszabású birtokreform és telepítés segíthet”. A földalap nagyságát 3 millió holdban, a kiosztandók körét pedig a nincstelenekben és a törpebirtokosokban jelölte meg, s a több 100 ezer kisbirtok megteremtése mellett szükségesnek látta a középbirtokok megerősítését is. Bajcsy-Zsilinszky megemlítette a mezőgazdasági szövetkezetek kulturális és gazdasági előnyeit, a munkahely-teremtés kapcsán a telepítés után megépítendő 1000–1500 falu adta lehetőséget a kisipar és a gyáripár számára, és az átfogó földbirtokteher-rendezést.³⁹ A miniszterelnök a képviselőházi bemutatkozást utólagosan – október 13-án, a Felsőházban – eredményesnek értékelte. Ugyanis, mint elmondta, egyrészt sikerült megteremtenie azt a lelki koncentrációt, amely az eredményes munkához kell, másrészt pedig kritikát kapott ugyan a képviselőktől, de az jóindulatú volt.⁴⁰

Összefoglalólag elmondható, hogy a különféle vélemények és kritikák között szinte általános jelenség volt az, hogy a felszólaló képviselők hiányérzetüket fejezték ki a kormányprogram elnagyoltsága miatt, sőt, többen bizalmatlanságukat is a kormány iránt. A hozzászólásokban akadt egy közös pont: a várakozás, hogy miként és milyen mértékben sikerül majd a kormányprogramot megvalósítani.

Október 13-án a Felsőházban folytatódott a vita a kormányprogramról. A menetrend itt is ugyanaz volt, mint a Képviselőházban. Először Gömbös ismertette a nézeteit, majd a hozzászólások következtek, zárásként pedig újfent a miniszterelnök reagált az előtte elhangzottakra. A felsőházi vita ismertetése során újfent csak a Nemzeti Munkatervnek az agráriumra és annak területén dolgozóakra vonatkozó felvetéseire térek ki bővebben, illetve a szociálpolitikai kérdéseket boncolgató részekre.

Gömbös a kormányprogram ismertetésekor egyrészt az ország válságának okaként a Nemzeti Munkatervben kifejtett nemzeti egység, a társadalmi osztályok közötti válaszfalak lebontásának fontosságát hangsúlyozta, másrészt a békeszerződésekből fakadó hátrányokat és a meglátása szerint fennálló erkölcsi krízist emelte ki.⁴¹ A továbbiakban már többnyire

³⁶ Uo. 82–83.

³⁷ Uo. 88–89. Idézet: 88.

³⁸ Uo. 94.

³⁹ Uo. 109.

⁴⁰ Az országgyűlés felsőházának 24. ülése 1932. évi október hó 13-án, csütörtökön. (A továbbiakban: A Felsőház 24. ülése.) In: Az 1931. évi július hó 18-ára hirdetett Országgyűlés Felsőházának naplója. II. köt. Szerk. Dr. Lampérth Géza. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest, 1934. 5. (A teljes ülésre lásd: Uo. 1–31.)

⁴¹ Uo. 4–6.

gazdasági kérdések töltötték ki mondandóját: a megélhetés nehézsége, a gazdaság újjászervezése, illetve racionalizálása, a hitelezés kérdése, a gazdaadósságok rendezése. A gazdaadósságok kapcsán egyenesen úgy fogalmazott, hogy az „nemzeti probléma, és én így is fogom azt fel”.⁴² Gömbös a gazdaság egészéről úgy nyilatkozott, hogy annak középpontjában a termelés áll, s ő nem tesz különbséget az ipar és a mezőgazdaság között, amelyek a kereskedelemmel egészülnek még ki. Meggyőződését, világlátását nem leplezve azonban a földműveléshez a következőket fűzte hozzá: „Lelkem mélyéből fakadó érzésem szerint is, de meggondolásból is a hangsúly természetesen az agrártermelésen, az agrártársadalmon van. Én szerelmese vagyok – mint sokszázezer és millió magyar ember – a rögnek. Én ebben a rögben nemcsak egyszerűen földet, anyagot látok. Ebben sokkal több van; ebben történelem van! [...] és aki ezt műveli [...] az konzervatív, az államfenntartó, az erős. [...] Éppen ezért én ezt a falut, ezt a mezőt, ezt a gazdasági életet a mezőgazdaságon keresztül különösen istápolni kívánom. Nem akarom, hogy az, amire az ország léte fel van építve, a föld, meginogjon.” Mint földbirtok politikai elképzelést említette meg a miniszterelnök a telepítés kérdését, amely kapcsán, mint elmondta, nem földbirtokreformra gondolt, hanem a földbirtokeloszlást szeretné egyenlőbbé tenni. Majd szóba került ugyan az ipar is, de Gömbös azt is a mezőgazdasággal kapcsolta össze. Úgy nyilatkozott ugyanis, hogy az iparpártolás nem jogosít fel az ipari termékek drágítására. „Mert ha a magas ipari árak következtében a mezőgazda nem termelőképes és nem erősödik, akkor az ipar is tönkremegy.” A munkanélküliségről szólva ezúttal is a segélyadás elleni véleményét hangoztatta: a munkanélküliek számára az a segítség, ha munkaalkalmakat teremtenek.⁴³

A miniszterelnöki beszédhez hozzászólók száma csekélyebb volt, mint a Képviselőházban, maga a vita is egy nap alatt véget ért. Gróf Somssich László⁴⁴ a mezőgazdaságot érintően azt jegyezte meg, hogy az ágazatra nehezedő adóprés túl magas, így azt csökkenteni kell, hiszen a termények felvásárlási ára is jelentősen csökkent a korábbi évekhez viszonyítva. A mezőgazdasági termelés racionalizálása kapcsán pedig azt vetette fel, hogy az elképzelések kidolgozásakor a kereskedelem érdekeit is figyelembe kell venni, mert a terményeknek piacot is biztosítani kell.⁴⁵ Gróf Hadik János az adózás és a gazdaságpolitika mellett felhívta a figyelmet a szociálpolitikai problémákra is, ugyanis azok együtt eredményezik az országban található súlyos helyzetet. Mindezek mellett szóba hozta a választójog kérdését is, amelyben támogatta Gömbös titkos választójogra vonatkozó elképzeléseit. Felvetette viszont, hogy vajon az éppen ülésező Képviselőháznak van-e így létjogosultsága.⁴⁶ Jankovich Béla szerint a gazdasági kérdések összefüggenek a nyersanyagárakkal, mindez az iparra és a mezőgazdaságra egyaránt igaz, ennél fogva fontos lenne az olcsó nyersanyag is, azon viszont magasak a vámok. Fontosnak tartotta továbbá a miniszterelnöknek az olcsóbb megélhetésre tett ígéretét, ugyanis az ország zöme nem a jómódúak közül kerül ki.⁴⁷ Bernát István hozzászólása az általános és titkos választójogot és a gazdaosztály szervezésének kérdését érintette. Előbbiről szólva illúzióknak nevezte a hozzá fűzött reményeket, s egyesült-államokbeli, illetve franciaországi példákat hozott fel példaként. A gazdák esetében pedig így fogalmazott: „A magyar gazdaosztálynak egyik legnagyobb hibája az, hogy szervezkedni nem tud és nem bír, s éppen ezért azokat az előnyöket, melyeket csak szervezkedés révén lehet elérni, nem tudja magának biztosítani. [...] Ennek kapcsán az első sikeres lépés a gazdaosztály megszervezésénél

⁴² Uo. 7–8. Idézet: 8.

⁴³ Uo. 8–9. Idézet: 9.

⁴⁴ gr. Somssich László: 1874-ben született, eleinte a gazdálkodás mellett közéleti-gazdasági pozíciókat töltött be. 1914 és 1918 között tagja volt a Főrendiháznak. 1920-ban a béketárgyalásokon agrárszakértőként a mezőgazdasági főmegbízott volt. A Felsőháznak 1927-től volt tagja. gr. Somssich László. In: Új Magyar Életrajzi Lexikon. V. köt. P–S. Főszerk. Markó László. Magyar Könyvklub, Budapest, 2004. 1233.

⁴⁵ Uo. 10–11.

⁴⁶ Uo. 12–14.

⁴⁷ Uo. 14–15.

a szövetkezeti kérdések felkarolása”.⁴⁸ Báró Szerényi József üdvözölte Gömbös kijelentését az ipar, a mezőgazdaság és a kereskedelem közötti harmóniára vonatkozóan, különösen azt a részt, amely arra vonatkozott, hogy mindezt „a mezőgazdaság támogatásával és alapjainak megerősítésével kívánja [elérni.] Ha a mezőgazdaság sorsa biztosítva van, ha mezőgazdaság helyzete javul, természetesen ez a legnagyobb fogyasztótömegnek felvevőképessége által a legerősebb iparpártolásnak tekinthető.” Emellett az exportot hozta még fel, amely esetében a piacszerzést emelte ki, az új piacok bevonása révén ugyanis javulás állhat be a folyó fizetési mérlegben.⁴⁹ Gróf Széchenyi Aladár igen rövidre fogta mondandóját, a vizsgált témákat mindössze felsorolásszerűen érintette, Simontsits Elemér beszédében pedig csak a titkos választójogról nyilatkozott bővebben.⁵⁰ Az utolsóként hozzászóló Huszár Károly örömet fejezte ki afelett, hogy Gömbös beszédében megjelent a kereszténység gondolata és a szociális kérdés, s egyúttal a magyar közéletbe beáramló friss levegőként aposztrofálta a miniszterelnököt és kormányát. Végezetül Bernát Istvánnak a titkos választójogot érintő gondolataira reagált.⁵¹

Vagyis, mint látszik, a felsőházi vita jóval visszafogottabb volt a képviselőházinál. Gömbös amikor az egyes pontok végrehajtásának fontosságát ecsetelte újra meg újra, az a nemzeti összefogásra, a közös munkára való felhívás volt. A felszólalók többsége várakozóan tekintett a kormányprogramra. Abban pedig egyet értettek: olyan állapotok uralkodnak az országban, hogy a problémák megoldásával nem lehet késlekedni, s ebben támogatják a kormány munkáját.

2.3. A kormányprogram sajtóvisszhangja

A korabeli sajtó igen nagy figyelmet szentelt a Nemzeti Munkaterv bemutatásának. A kormányprogram bejelentése napján a Budapesti Hírlap újságírója szerint: „Gömbös Gyula miniszterelnök nemzeti munkatervre, melyet ma reggel közzétűnt, rendkívül mély hatást keltett a társadalomnak minden rétegében, úgy a fővárosban, mint, a beérkező jelentések szerint, a vidéken. A képviselőházban élénk ünneplés központja volt a miniszterelnök s a folyosókon népes képviselői csoportok tárgyalták a munkatervet, amely, általános megítélés szerint, nem csak arra alkalmas, hogy a kormány és a törvényhozás tevékenységének útját kijelölje, hanem arra is, hogy egységes irányítást adjon a közgondolkodásnak és hozzájáruljon a mainál egészségesebb és termékenyebb közszellem kialakulásához.” Idézte a miniszterelnököt, aki arra a kritikára, hogy a munkaterv nem megy részletekbe, ekképp válaszolt a képviselőház folyosóján: „A nemzeti munkatervben irányelveket állapítottunk meg. Az irányelvek nem tartalmazhatnak konkrétumokat a végrehajtásra vonatkozóan. A nemzeti munkaterv egyes pontjai alapján a szakminiszterek fogják a konkrét megoldásra vonatkozó intézkedéseket megtenni. Lehetséges, hogy egy pont keresztülvitelénél több rendeleti, vagy törvényhozási intézkedésre, akár tízre is lesz szükség. Az elveket megállapította a nemzeti munkaterv, a keresztülvitel és a konkrét megvalósítás a szakminiszterek feladata.”⁵²

A földműveseknek szóló Uj Barázda két ízben foglalkozott a Nemzeti Munkatervvel, először 1932. október 27-én,⁵³ másodjára pedig a következő számban, október 30-án.⁵⁴ Az első cikk emelkedett stílusban íródott, metaforáktól hemzsegetve – már a cím erős felütéssel fáklyavivőnek titulálja Gömböst. A volt kispap miniszter tollából származó cikk nem konkrétumokat tárgyal, a munka írásakor a Nemzeti Munkaterv még nem került a nyilvánosság

⁴⁸ Uo. 15–17. Idézet: 17.

⁴⁹ Uo. 19–20. Idézet: 19.

⁵⁰ Uo. 21–24.

⁵¹ Uo. 24–25.

⁵² A nemzeti munkaterv lelkes és megértő fogadtatása. Budapesti Hírlap, 1932. október 27. 3

⁵³ Szabó István: Kövessük a fáklyavivőt. Uj Barázda, XIV. évf. 135. sz. 1932. október 27. 1.

⁵⁴ A nemzeti munkaterv és a falu népe. Uj Barázda, XIV. évf. 136. sz. október 30. 1.

elé, inkább szimbolikával telten közelít a kormányprogramhoz. Abból egy dolgot ragad ki mindössze, az a „lelkiválság leküzdése”. A jelenséget a cikkíró a gazdasági válság által okozott károkból eredeztette, magát a lelki válságot pedig olyan kezelendő betegséggént aposztrofálja, amelynek gyógyítását számos probléma nehezítheti. A problémák ecsetelésénél újra metaforákkal telítődik a mondandó, a bajok „haraszt alatt búvó kígyó”-ként jelennek meg, a nemzet mint „sejt-rendszer” éli világát, a „nemzeti lélek megrontói” pedig „bódító eszközökhöz” nyúlnak céljaik elérése végett. A szerző úgy ítélte meg, hogy a válság leküzdésének első „etapja” sikeres volt, „Gömbös Gyula pusztája megjelenése a nemzet kormányrúdjánál már hitet, bizalmat keltett a csüggedésre hajlamosak lelkében”. Zárószorai szerint Gömbös lesz az az erőskezű kormányos, aki kivezeti az ország csónakját a zajló tengerről a partra. A tenger a sors által az nemzetre mért gazdasági háborút jelképezi. S türelmet és támogatást a kért a kormány és a kormányfő számára a munkához. „kövessük reménnyel telt kebellet a sötét magyar éjszakába a fáklyavívőt, Gömbös Gyulát”.⁵⁵

A magát a kormányprogramot bemutató, a következő lapszámban megjelent cikk a korábbihoz hasonlóan emelkedett stílusban, de immár részletekbe menően mutatta be a Nemzeti Munkatervet. Az írás szerzőjének véleménye alapján „a helyzet így már nem maradhat tovább. [...] mert városban és falun, kúriákban és kis-gazdaportán egyaránt bizonytalannak, kilátástalannak és reménytelennek látták a jelent és a jövőt. Csodavárással teltek-múltak a hónapok”. A cikk, elemzés helyett inkább sorra vette a tervbe vett intézkedéseket, voltaképpen összefoglaló leltárt készített róluk. Az újság, profiljából adódóan, először az agráriumot érintő pontokat tekintette át: a mezőgazdaság exportképességének és az ipar számára történő nyersanyag-termelési képesség javítása a művelési ágak átszervezésével; a termények számának csökkentése és azok minőségének egységesítése; a telepítés végrehajtása – ügyelve a nemzeti érdekekre, s hogy a termelés ne csökkenjen – telepítési földalap létrehozása; a hitbizományi rendszer átszervezése és kiterjesztése a kis- és középbirtokokra; a szövetkezetek munkájának – a hitelezés, a gazdálkodás, a fogyasztás, a termelés és az értékesítés – támogatása. A cikk áttért a kormányprogramnak a gazdaság egészét érintő kérdéseire is: a mezőgazdaságban és az iparban lévő kis- és középgazdasági egységek megerősítésére; a munkanélküliség felszámolására; a munkanélküliek foglalkoztatásának szervezésére, segítésére; a rokkantak, hadiárva, özvegyek segítésére, a frontharcosok álláshoz juttatására; a falusi közegészségügyi szolgálat, illetve a anya- és csecsemővédelem kiépítésére; a felekezeti béke elősegítésére, és a közszolgálatot is végző egyházi intézmények támogatására; a nemzeti nevelésre törekvő közművelődési politikára; valamint a házipar fejlesztésére és az abból származó termékek értékesítésének élénkítésére. Az előzőhöz hasonlóan ez az írás is emelkedett hangnemben zárult. A szerző szerint a falvak népe „örömmel, lelkesedéssel, hódolattal és szeretettel üdvözli a Gömbös-kormányt [...] s jövőjének biztosítását reméli a nemzeti munkaprogramnak a falu népére vonatkozó pontjai alapján”.⁵⁶ A lapszám ezután közzéteszi a teljes kormányprogramot is.⁵⁷ A cikkek hangvétele nemcsak patetikus volt, hanem meglehetősen elfogult is. Ennek oka a lap megalapításáig nyúlik vissza. Elég egy pillantást vetni az első főszerkesztő – 1919 és 1928 között tevékenykedő – személyére, Meskó Zoltánra, aki 1922-ben a kormánypárt, az Egységes Párt egyik alelnöke is volt, s kisebb megszakítástól eltekintve egészen 1932-ig a párt soraiban tevékenykedett; 1932-ben alapította meg az ország

⁵⁵ Szabó István, Uo.

⁵⁶ A nemzeti munkaterv és a falu népe. Uj Barázda, XIV. évf. 136. sz. 1932. október 30. 1.

⁵⁷ Gömbös Gyula Nemzeti Munkaterve. Uj Barázda, XIV. évf. 136. sz. 1932. október 30. 2–5.

első nemzetiszocialista pártját, a már említett Magyar Nemzeti Szocialista Földműves és Munkáspártot.⁵⁸ 1928-tól Trócsányi Zoltán szerkesztette a lapot.⁵⁹

A napi sajtó után érdemes felidézni olyan hosszabb elemzéseket, írásokat is, amelyek folyóiratokban jelentek meg. Közülük talán legérdekesebb a Magyar Szemle, amelyet Bethlen István volt miniszterelnök alapított, és a két világháború közti szellemi élet vezéralakjai, Szekfű Gyula történész, majd Eckhardt Sándor irodalomtörténész szerkesztették, anyagi fenntartását pedig a kormány és a hazai tőke elitje biztosította.⁶⁰ A Magyar Szemlének három írása foglalkozott a Nemzeti Munkaterv különféle aspektusaival. Egyed István munkája a kormányprogram közjogi részeit vizsgálta,⁶¹ a következő, a Nemzeti Munkaterv egészségügyre vonatkozó részével foglalkozó munka Gortvay György és Téglássy Béla nevéhez fűződik – mindkettejük külön részben fejtette ki álláspontját. A szerzők alapvetően egyetértettek a Nemzeti Munkaterv népegészségügyi részeivel, az anya- és csecsemővédelem fejlesztésével, az orvosi kar szociális helyzetének javításával, és a falvak egészségügyi viszonyainak rendezésével. Úgy látták, az orvosi és az egészségügyi ellátás nivója az adott ország „szociális-gazdasági viszonyaitól függ”, így a létrehozandó keretrendszernek ahhoz kell illeszkednie. Az annak részeként kívánatos takarékoság azonban nem mehet túl egy bizonyos ponton. „Különösen áll ez a falura vonatkozólag, amelynek kedvezőtlen egészségügyi helyzete egyenesen a nyomasztó szegénységnek és a sivár szociális viszonyoknak függvénye.”⁶² Meglátásuk szerint az egészségügyi igazgatás szoros kapcsolatban áll a közigazgatás szociális feladataival. Így először olyan mérőrendszert kell kialakítani, amely a közegészségügyi és a karitatív intézmények működését méri, majd a kapott eredmények alapján kell átszabni a meglévő rendszert. Továbbá támaszkodhatna az egészségvédelem és a karitatív rendszer a falusi társadalomban meglévő, de nem kiaknázott humanitárius szellemiségére – felhasználva az iskolán kívüli népművelési intézmények hálózatát. A szerzők véleménye szerint hasznosabb lenne a meglévő népbetegségek elleni küzdelem, és az egyes területeken meglévő rossz állapotok és gyakorlat javítása, ezek: a gyermekvédelem, a gümőkór, a nemi betegségek, az alkoholizmus elleni teendők, az elmebetegek védelme és az egészségügyi nevelés. Felhívják a figyelmet a megelőzés fontosságára, és az egységes országos főintézmény-rendszer kialakítására és megfelelő működtetésére, valamint az orvosok helyzetének javítására és hivatásuk jövőjének biztosítására is. A falvak közegészségügyi helyzetének javítását elkerülhetetlennek tartották. Az évtizedekkel korábbi állapot konzerválódott – írták –, s hogy a városokhoz képest különösen rossz a helyzet.⁶³ Mint fogalmaztak: „Nemzetünk gyökere és éltető nedve a falu, onnan táplálkozik és újhodik meg a város. Hogyan akar élni, fennmaradni a nemzet, ha a gyökere: a falusi lakosság beteg és pusztul?”⁶⁴

Kovrig Béla írása a Nemzeti Munkaterv szociálpolitikai részére reflektál. A szerző bevezetőjében megállapította: a kormányprogramban nem található külön a szociálpolitikával foglalkozó rész, azok elszórtan találhatók az egyes fejezeteknél. Ennek oka, hogy a kormányzatnak nincs külön szociálpolitikai minisztériuma vagy egyéb szakigazgatási kormányhatósága. Ám a szerző szerint ez nem jelenti azt, hogy a szociálpolitikának alárendelt

⁵⁸ Meskó Zoltán. In: Új Magyar Életrajzi Lexikon IV. köt. L–Ö. Főszerk. Markó László. Magyar Könyvklub, Budapest, 2002. 675.

⁵⁹ Trócsányi Zoltán: Új Magyar Életrajzi Lexikon VI. köt. Főszerk. Markó László. Helikon Kiadó, Budapest, 2007. 902.

⁶⁰ Buzinkay Géza: A magyar sajtó és újságírás története a kezdetektől a rendszerváltásig. Wolters Kluwer, Budapest, 2016. 370–371.

⁶¹ Egyed István: A Nemzeti Munkaterv közjogi része. Magyar Szemle 17 (1933) 3. sz. 219–224.

⁶² Gortvay György – Téglássy Béla: A Nemzeti Munkaprogram egészségügyi részei. Magyar Szemle 17 (1933) 1. sz. 79.

⁶³ Uo. 79–86.

⁶⁴ Uo. 82.

szerepe lenne az új kormányzat szemében. Kovrig értékelte, s egyben elemezte is a szociálpolitikai részeket: a 39. pontot, amely a mezőgazdaság és az ipar kis- és közepes szereplőit említi, mint akiknél növelni kell a létszámot, és javítani kell az életkörülményeket, továbbá a szociálpolitikai időszerű feladatait felsoroló 43. pontot és a birtokpolitikai részben lévő 51–52. pontot, amelyek a birtokmegosztás megfelelőbbé tételéről és a telepítés alapelveiről szólnak. Említi még a 38. (a munkanélküliség elharapódzásának megelőzéséről, erre vannak utalások az 51. és 52. pontokban is), a 43. és 45. (azokban a munkanélküliség elleni biztosításról esik szó, amelynek alapelve, hogy nem segélyt, hanem szolgáltatást nyújt a munkanélküli számára, a szerző szerint a korábban befizetett járulék után szükségmunkában részesülne az érintett), illetve a 44. pontok megfelelő részeit. A gyakorlati részekből Kovrig szerint négy alapelv világlik ki: „a társadalmi szerkezet kialakulásának közhatalmi irányítása, a szociálpolitikai dogmatizmus elhárítása, és az élethez, következésképpen az egészséghez való jognak nem elvi kinyilatkoztatása, hanem gyakorlati érvényesítése”. Az írás az elvi feladatoknál az érdekképviselői testületekre helyezte a hangsúlyt, melyek – miközben több feladatot is az állam látna el továbbra is – átvennének egyes szociálpolitikai feladatokat. Majd bemutatta a megvalósítás különféle módozatait, amelyekhez véleménye szerint többször is analógiát nyújtanak a már működő olasz minták. Úgy látta, az érdekképviselői testületeknek tömörülnie kell majd, s az így létrejövő csúcsszervnek az állam megfelelő minisztériumával vagy egyéb intézményével kell majd kooperálnia: „A testületek tanácsa mintegy a társadalom delegációja lenne a végrehajtó hatalomhoz”. Fentebbiek alapján a szerző lényegében egyetértett Gömbösek szociálpolitikai elképzeléseivel, végkövetkeztetése ugyanaz, mint a Nemzeti Munkatervé: „minden program és így ez a munkaterv is annyit ér, mint amennyit megvalósítanak belőle”.⁶⁵

A *Honi Ipar*⁶⁶ című szakfolyóirat híradása a Nemzeti Munkaterről rövid és tárgyilagos. Az írás Gömbös legegységesebb, epigrammaszerű rövidegű és tömörségű munkájának titulálja a kormányprogramot, amelynek „nyilvánvaló és kézenfekvő igazsága nem kíván bővebb magyarázatot”. A lap, jellegéből adódóan, az iparral foglalkozó 55. és 56. pontokat elemzi. Az írás szerzője örömmel fogadta az iparpártolásra tett ígéretet, nem értette azonban azt a kitétel, amely arra vonatkozott, hogy az iparpártolás nem mehet a többi termelési ág rovására. Megfelelőbbnek találta volna, ha az szerepel e helyütt, hogy egyik termelési ág támogatása sem juthat el addig a szintig, hogy az a másik érdekeit sértse. Az iparfejlesztés alapelveit tárgyaló 56. pont kapcsán pedig azt vetette fel a cikkíró, hogy meghaladott szemléletről tanúskodik az a kitétel, miszerint az iparnak azon része élvez majd támogatást, amely hazai nyersanyagot dolgoz fel, illetve mezőgazdasági termékeket hasznosít. A cikk véleménye mellett számos érvet sorolt fel, például hogy egyes ipari tevékenységek semmivel sem haszontalanabbak a másikonál (vasolvasztóipar, faipar, pamutipar). Megjegyezte azt is, hogy nem feltétlenül érdemes a mezőgazdaságra épülő malom-, sör-, szesz-, cukor-, növényi olaj-, szalámi ipar stb. támogatása, amikor azok egyébként is annyit termelnek, hogy nehézségekbe ütközik a termékek értékesítése. A felmerülő kételyeket mindenesetre azzal oszlatta el a szerző, hogy a kormány minden bizonnyal figyelembe fogja venni ezeket a szempontokat a megvalósítás során. Zárszóként itt is a várakozó álláspont jelent meg: „Addig is csak annyit, hogy a gazdasági zászlóbontás nagy várakozást keltett.”⁶⁷

⁶⁵ Kovrig Béla: A Nemzeti Munkaterv szociálpolitikája. *Magyar Szemle* 16 (1932) 12. sz. 317–327. Idézetek: 327.

⁶⁶ Az 1900-ban útjára bocsátott folyóirat havonta kétszer jelent meg. A *Honi Ipar* kezdetben társadalmi, a későbbiekben közgazdasági folyóiratként definiálta magát. A lapot a tárgyalta korszakban Sugár Ottó szerkesztette.

⁶⁷ A kilencvenötödik pont. *Honi Ipar* 25 (1932) 21. sz. 6.

2.4. A Nemzeti Munkaterv megjelenése Gömbös Gyula beszédeiben

Kinevezése után az újdonsült miniszterelnök számos ízben mutatta be a kormányzásra vonatkozó elképzeléseit. Azok formája leggyakrabban a beszéd volt, amely aztán többnyire különféle közvetítők révén, például a sajtó vagy a rádió útján jutottak el az közvéleményhez. Akadtak azonban olyan felszólalásai is, amelyek csupán szűkebb réteget céloztak meg, például a kormánypárt képviselőit, így azok kivonatossan vagy egyáltalán nem váltak ismertté az ország lakossága számára. Az 1932-ben elhangzott beszédek közül nyolc olyan volt, amely reflektált valamilyen mértékben a kormányprogramra. A beszédek két forráskiadványban olvashatók: az egyik még 1932-ben jelent meg, a másik – tartalmilag jelentős átfedésben az előzővel – 2004-ben Vonyó József szerkesztésében. A nyolc beszéd abban mind hasonló volt, hogy ismertette a Nemzeti Munkaterv tartalmát. Minthogy azonban a megszólalások fóruma eltérő volt, a kormányprogram kifejtésének mélysége, sőt a citált programpontok is változtak, azaz hol kevesebbet, hol többet ismertetett belőlük az egyes nyilatkozatokban. Gömbös első miniszterelnöki megszólalása – 1932. október 1-én – főként a kormányprogram igen vázlatos, kivonatos bemutatására törekedett. Szóba került a nemzeti öncélúság bevezetése, és a lelkek átformálásának szükségessége, majd a Nemzeti Munkaterv gazdaságra vonatkozó főbb meglátásai közül, a termelői munka lehetővé tételét emelte ki a beszéd, és az uzsorások elleni harcot. Gömbös hangsúlyozta, hogy a kormányprogram részletes kidolgozása munkatársaira hárul majd, akiknek kiválogatásakor a szakértelmet vette figyelembe. A Nemzeti Munkaterv egészéről úgy nyilatkozott, hogy annak „nem az a célja, hogy máról holnapra, úgynevezett aktuális politikai kérdéseket öleljen fel, hanem az, hogy a *kormánynak is, a nemzetnek is, vonalvezetője legyen* [kiemelés az eredetiben]”. Önmagáról pedig, a kormányzásra vonatkozóan kettős szerepet említve, a következőket mondta: „*Én az új generációnak építő munkása és vezére akarok lenni* [kiemelés az eredetiben]”.⁶⁸

Az első miniszterelnöki sajtószeretlélésénél jóval jelentősebb – mind terjedelemben, mind témakifejtésben – az 1932. október 4-én elhangzott rádiószózat. Gömbös a rádiót, mint kommunikációs csatornát, bevallottan annak előnye miatt használta. Egyrészt „hogy az élőlő ereje által vessem meg e kölcsönös lelki kapcsolat alapjait”, a kapcsolaton természetesen a közte és a hallgatóság közöttit értette.⁶⁹ Másrészt a hallgatóság nagyságrendjét is jóval nagyobbnek vélte, mint amit a sajtó eredményezhetett volna. Maga jelentette ki egy ízben, hogy rádiószózata négy millió emberhez jutott el; a rádiószózatot Gömbös a hallgatóság nagy száma miatt az ország legnagyobb népgyűlésének titulálta.⁷⁰ Tartalmilag nézve: a miniszterelnök nem rögtön tért rá a konkrét programpontokra, először az ország gazdasági állapotának súlyosságáról szolt, majd azt hangsúlyozta, hogy a jelennek és a jövőnek egyaránt szoló program megvalósításához időre van szükség. Utóbbi kapcsán viszont megjegyezte, hogy a kormányprogram részeként kidolgozott, a gazdasági és szociális problémák megoldására vonatkozó részletek elsőbbséget élveznek, azokat pár hónap alatt igyekszik majd megvalósítani a kormány. A bővebb célok között a következőket sorolta fel Gömbös: a független, erős, öncélú nemzeti állam erősítése, amelyhez viszont feltétel a területi revízió. Az exportcikkek értékesítése végett külföldi piacok szerzése. A választójogi reform. A gazdaságpolitikán belül a belső tőkeképződést, az infláció elkerülését, az adóterhek igazságosabb elosztását, az adómorál javítását, és „mind a mezőgazdaságban, mind az iparban minél *több gazdaságilag egészséges, termelő kis- és középgazdasági életfeltételeit kívánjuk megteremteni* [kiemelés az eredetiben] és biztosítani”. Gömbös kitért továbbá a telepítés kérdésére, arra, hogy fejlesztik az ipart, de „nem fog azonban ez az iparpártolásunk tovább terjedni, csak addig, amíg az nem

⁶⁸ A miniszterelnök első nyilatkozata a sajtó képviselőihez. In: Gömbös Gyula. Válogatott politikai beszédek és írások. Szerk. Vonyó József. Osiris Kiadó, Budapest, 2004. 377–379. Idézetek: 379.

⁶⁹ Rádiószózat. In: Gömbös Gyula. Uo. 380–385. Idézet: 380.

⁷⁰ [Beszéd a NEP nagykörösi zászlóbontó naggyűlésén.] In: Gömbös Gyula. Uo. 490.

megy a mezőgazdaság rovására”. A kormányprogram ismertetésének zárásaként pedig a munkanélküliség felszámolása és az első világháború károsultjainak (veteránok, hadirokkantak, özvegyek és árvák) támogatása került szóba.⁷¹

A következő nap, azaz október 5-én Gömbös az Egységes Párt értekezletén tartotta meg miniszterelnökként első beszédét. A korábbi kettőhöz viszonyítva ez a beszéd jóval terjedelmesebb és részletesebb volt, sőt, tulajdonképpen ez tekinthető a Képviselőházban október 11-én tartott bemutatkozó beszéd mellett a kormányprogram legbővebb kifejtésének. Így ennek bemutatására nagyobb teret szentelünk. A más összetételű hallgatóság miatt persze eltérő felépítésű mondandóval jelent meg a miniszterelnök. Gömbös első mondatai az Egységes Párt addigi munkáját dicsérték („Az egységes párt az országnak egy történelmi időszakában nagy és dicső munkát végzett”), majd kijelentette, hogy munkája során a pártra kíván támaszkodni. A későbbiekben Gömbös a korábbi miniszterelnök, Bethlen István munkáját is kiemelte, aki tíz év alatt *„beillesztette az európai népek nagy konszernjébe Magyarországot, amelyről eddig, mint ismeretlenről beszéltek [kiemelés az eredetiben]”*, s még hozzátette, hogy ő is ezt a külpolitikát kívánja folytatni. Gömbös felhívást intézett az összes magyar politikai párthoz, hogy együtt csinálják a kormány által elvégezni kívánt munkát. Békés együttműködésre hívta fel az ország különféle vallási felekezeteit („azt tartom, hogy mennél inkább vallási életet él valaki a maga templomában, annál inkább használ a nemzetnek”) és nemzetiségeit is (*„mindaddig barátjuk akarok maradni, amíg olyan centrifugális erők nem jelentkeznek, amelyek a nemzeti egységet veszélyeztetik [kiemelés az eredetiben]”*).

A későbbiekben aztán megjelentek a konkrét program korábban már bemutatott, ezért jól ismert elemei, amelyeket Gömbös ezúttal két részre bontott: egy a nemzeti irányelveken alapuló programra, és egy azonnali munkaprogramra. Előbbihez sorolta az aktuális világpolitikai helyzetet, amelyben, meglátása szerint, káosz uralkodik, ahol a bolsevizmus áll szemben a polgári társadalmi renddel. Mindezt az országra vonatkozóan úgy interpretálta Gömbös, hogy *„munkásprobléma van [kiemelés az eredetiben]”*, de a különböző világnézetek miatt nem lehet kizárni a magyar munkásokat a magyarság nemzeti életéből. Ennek eléréséhez a miniszterelnök olyan szociális és gazdasági intézkedéseket ígért, amelyekkel elérhető, *„hogy a lelkében még mindig nemzeti érzésű magyar munkás visszajöhessen hozzánk, és velünk együtt harmonikus egészet alkosson [kiemelés az eredetiben]”*.

Következő pontként a világgazdasági helyzetet emelte ki, amely kapcsán a világháború miatt kifejtett nagy gazdasági erőfeszítések fennmaradását és a gazdasági önellátást kárhoztatta. Felhozta még a revízió szükségességét, a tiszta szándékkal elmondott kritika fontosságát, illetve a személyeskedés, a gyűlölködés, a sárba rántás elkerülését. Rátérve a Nemzeti Munkaterv minél gyorsabban végrehajtandó részére előljáróban kijelentette, hogy az főként gazdasági jellegű, s hogy bár takarékoság van napirenden, de amiatt *„nem szabad megállítani a nemzet vérkeringését”*. Hozzáfűzte, hogy összefogást és harmóniát szorgalmaz a gazdaságban, ugyanis *„tisztában vagyok vele, hogy a termelési ágak egymásra utaltsága fennáll [kiemelés az eredetiben], hogy a gazda, a kereskedő, az iparos, a munkás, a tisztviselő egzsiztenciája összefügg”*.

Majd ezt követően bemutatta az egyes területekre vonatkozó elképzeléseit. Beszélt a külügyi munka kapcsán a kereskedelmi szerződésekről, a belügyet érintve a munkanélküli segély helyett a munkavégzés miatt adandó támogatásról, a társadalmi összefogásról és a társadalombiztosítási rendszer mielőbbi felülvizsgálatáról. A pénzügyek terén az államháztartási egyensúly fontosságát emelte ki a miniszterelnök, annál az infláció elkerülését, a kiadások csökkentését, az adózási morál javítását, a dohányjövedéknek állami vállalaton keresztül történő beszedését, a kamatszínvonal csökkentését és a gazdaadósságokat említve meg. Utóbbi kapcsán eképpen fogalmazott: *„A gazdaadósságok kérdésének rendezése [kiemelés az eredetiben] szükséges, mert a gazdatársadalom megmentése nemcsak az egyesek*

⁷¹ Rádiósózat. In: Gömbös Gyula. Uo. 380–385. Idézetek: 383.

ügye, hanem a nemzet létérdeke”. Gömbös a kereskedelem kapcsán azt fejtegette, hogy olyan törekvéseket kívánnak támogatni, amelyek munkalehetőséget teremtenek. Azok sorában pedig „Különösen magyar nyersanyagok feldolgozását, magyar munkások foglalkoztatását [kiemelés az eredetiben] és a munka rögtöni, vagy közeli rentabilitását”. A beszéd megemlítette még a kartelltörvény szigorú végrehajtását, a közüzemek felülvizsgálatát, az egyes iparágak racionalizálását és átszervezését, illetve az Államvasutak mostoha helyzetét.

A földművelésüggyel is kiemelten foglalkozott a miniszterelnök. Beszélt arról, hogy az egyes gazdák számára meg kell szabni, mit termeljenek földjükön, s hogy egyrészt csökkenteni kell a termelési költségeket, másrészt emelni a bevételeket. Folytatni akarták a búzatermesztés egységesítését, át kívánták szervezni az igényeknek megfelelően a gyümölcsstermesztést. Mérsékelni szándékozták a mezőgazdasági iparcikkek árát, s kiküszöbölni a termények exportjának útjában álló nehézségeket. Fokozott figyelemmel akartak a bor- és szőlőgazdálkodás irányába fordulni. További lépéseket is beharangozott Gömbös, ilyen volt például a kölcsön-vetőmag búza kiutalásának felgyorsítása, a tej termelői és fogyasztási ára közötti különbséget csökkentése, az állatkivitel felélénkítése, a tűzifa szükséglet megteremtése, az árvízkárok helyreállítása stb. Kiemelte, hogy védelem illeti meg a nagy munkaerőigényű ágazatokat (gyümölcstermelők, baromfitenyésztők, zöldségtermelők, méhészek stb.). Egyrészt mert nemzetgazdasági szempontból is fontosak, másrészt pedig külföldön az általuk előállított termények a legkelendőbbek. A beszéd a már ismert mondatokkal zárult, miszerint „*minden program annyit ér, amennyit megvalósítanak belőle* [kiemelés az eredetiben]”, de Gömbös mindezekhez társítva kijelentette: „Bízom magamban, de bízom nemzetemben is. Az istenfő ember erős hitével megyek neki a munkának.”⁷²

Az 1932. október 22-én tartott, a munkaadóknak szóló felhívás esetében szociális megfontolás állhatott a háttérben, hiszen szózatának okául egyrészt a hazafiasságot, és a munkaadók jól felfogott érdekét, másrészt viszont az emberbaráti lelket jelölte meg. Gömbös arra kért minden munkaadót, hogy „tehetségéhez képest növelje alkalmazottai – tisztviselői, munkásai, napszámosai, cselédei – számát. Még akkor is, ha az „a haszon átmeneti csökkenésével, vagy saját életkörülményeinek megszükitésével jár is”, ugyanis eme áldozatok révén nem nőnek a szociális gondok, amelyek már az egész nemzetgazdaságra rónának feladatot.”⁷³ A munkaadóknak címzett gondolatok egyértelműen az olasz korporativizmus szellemiségével mutatnak rokonságot, amely nagy befolyással volt Gömbös nézetrendszerére.

Egy hónappal később, november 20-án kispap hallgatóság előtt tartott beszédet Gömbös. Ennek különlegessége, hogy nem fukarkodott a bókokkal. A megjelenteket például egy fenyőerdőhöz hasonlította („Csupa szép szál ember, a magyar földnek sarjadása, sudár törzse”), majd testvérként szólította meg az egybe gyűlteket.⁷⁴ A kispapok irányába mutatott szimpátia nem a pillanatnyi helyzetnek szólt, a miniszterelnök korábban képviselt politikai nézetei húzódtak meg mögötte. Gömbös politikai pályafutását az akkor még önállóan működő kispapok színeiben kezdte 1920-ban.⁷⁵ A beszéd további részében pedig, a mezőgazdaságból élők iránti megbecsülését mutatva, a meghirdetett nemzeti egység nélkülözhetetlen alkotóelemének nevezte a kispapokat: „A nemzeti egységet hirdetem, s ennek tengelyében a magyar kispap-társadalom áll”. A sajátos fórum számára leszűkítette a kormányzat gazdasági működését a mezőgazdaságra. Az olaszországi és az ausztriai látogatását összegezve is a magyar mezőgazdasági exportról folytatott tárgyalásokat helyezte a középpontba. Majd kifejtette, hogy a mezőgazdasági termelést át kell állítani, s szabályozásnak alávetni az egyes

⁷² A miniszterelnöknek az Egységes Párt értekezletén tartott első beszéde. In: Gömbös Gyula. Uo. 386–400. Idézetek: 386.; 387.; 390.; 388.; 392.; 396.; 400.

⁷³ A miniszterelnök felhívása a munkaadókhöz. In: Gömbös Gyula. Uo. 465–466. Idézet: 465.

⁷⁴ [Beszéd az ország kispapaihoz]. In: Gömbös Gyula. Uo. 467–470. Idézetek: 467.

⁷⁵ Gömbös Gyula. Uo. 106–107.

termékek előállítását. Végezetül, miniszterelnöki hitvallásának összegzésekor, Gömbös önmagát is szántó-vetőnek titulálta, amelyhez a következőket fűzte hozzá: „nem a földet fogom túrni, hanem a magyar politikai ugart [...] s tudom, hogy velem fog szántani az egész magyar társadalom”.⁷⁶

Újabb fórumot, másfajta hallgatóságot jelentett a Nemzeti Egység Pártja (NEP) miskolci nagygyűlése. Gömbös ott is a Nemzeti Munkaterv sokszor hangoztatott nézeteit foglalta össze, így mindössze címszavakban érintjük őket. Hangsúlyozta a világpolitikai és világgazdasági káosz miatti nemzeti egység s a revízió szükségszerűségét, elmondta a tőkéről és a nemzeti termelőmunkáról vallott nézeteit, beszélt a nemzeti öncélúságról, a gazdaság újfajta szemléletéről, a külföldi piacszerzés fontosságáról, a mezőgazdasági termelés átalakításáról, a gazdaadósságok rendezéséről, az adófizetési morál javításáról. Végezetül kormányzási hitvallásként kijelentette: délibábok kergetése helyett realpolitikát kíván csinálni, valamint addigi, másfél havi munkássága során „a magyar sötétségben kigyúltak a mécsesek, hogy magyar lelkemből fakadó programomat és szózatomat a magyar testvérek többsége megértette”.⁷⁷

Az eddig ismertetett beszédek a már említett, 2004-es kiadású, Vonyó József gondozásában megjelent forráskiadvány tartalmazza, azok közül azonban az első nyilatkozat a sajtó képviselőinek, a rádiószózat és az Egységes Párt értekezletén tartott első beszéd az ugyancsak citált 1932-es forráskiadványnak is része. Ebben megtalálhatók a Képviselőházban és a felsőházban elhangzott beszédek is.

A következőkben röviden bemutatott beszédek is a 1932-es kötet részei. A könyv előszavát maga Gömbös jegyzi, ismertetve benne a kiadás mögött meghúzódó szándékot. Szerinte a Nemzeti Munkaterv bírálói félremagyarázzák a programot, „Emiatt tartottam szükségesnek a kormányelnökség átvétele óta elmondott beszédeimet a jelen füzetben összefoglalva a nagyközönség elé tárni”.⁷⁸ Ez egyedülálló kezdeményezés volt, mert korábban még egyetlen miniszterelnöki programot sem adtak ki írásban Magyarországon.

A kormányprogram elvi és gyakorlati részére – melyeket Gömbös korábban nemzeti irányelveknek, illetve azonnali programnak nevezett – vonatkozó beszédek közül igen kurtára sikeredett a Társadalmi Egyesületek Szövetségének ülésén 1932. október 8-án mondott beszéde. Abban a miniszterelnök a társadalmi osztályok között meglévő fal lebontásáról beszélt, illetve a kormányprogram nemzeti irányát, minden magyarra vonatkozó jellegét emelte ki.⁷⁹ A „nemzeti” jelző használata innentől kezdve búrjázott el (pl. nemzeti öncélúság, nemzeti becsület, nemzeti hivatás, nemzeti birtokpolitika, intézményként a Nemzeti Munkaközpont stb). A jogtudatra kiható, abba szervesen beépülő, a politikai közbeszéd részét képező fogalom nagy karrier elé nézett a közvéleményt formálni kívánó akkori tömegtájékoztatásban. Az október 12-én, a kézműves-iparosok országos nagygyűlésén mondott beszédében újfent az elvi jelleg dominált, s fontos szerep jutott, a kisgazdák előtt elhangzottakhoz hasonlóan, az adott szakmát, foglalkozást űzők magasztalása. A miniszterelnök egyenesen az egyik legkonzervatívabb nemzetfenntartó rétegnek titulálta a kézműves-iparosokat. Ezt követően Gömbös a kisiparosok és kézművesek prosperációjának hiánya mögött a szervezettségükben mutatkozó egység hiányát emelte ki. „Nem egységesen lépnek fel velem, mint munkaadóval szemben, hanem néha intrikák nyilvánulnak meg, néha kenyéririgység nyomait láttam”. Majd Gömbös a személyes és kormánya barátságáról, szeretetéről, támogatásáról biztosította az egybe gyűlteket.⁸⁰

⁷⁶ [Beszéd az ország kisgazdáihoz]. In: Gömbös Gyula. Uo. 467–470. Idézetek: 467.; 469.

⁷⁷ [Beszéd a NEP miskolci zászlóbontó nagygyűlésén]. In: Gömbös Gyula. Uo. 471–479. Idézet: 478–479.

⁷⁸ Előszó. In: A nemzeti öncélúságért! Gömbös Gyula miniszterelnök tizenkét beszéde. Stádium Sajtóvállalat Rt., Budapest, 1932. 3.

⁷⁹ A Társadalmi Egyesületek Szövetségének üdvözlésére adott válasz. In: A nemzeti öncélúságért! Gömbös. 30–31.

⁸⁰ A kézműves-iparosok országos nagygyűlésén mondott beszéd. In: A nemzeti öncélúságért! Gömbös. 62–63. Idézet: 63.

2.5. A gyakorlati megvalósítás kezdete

Ha a megfogalmazott célkitűzések után azok megvalósítását, gyakorlatba való átültetését nézzük, szembetűnik, hogy a tényleges kormányintézkedések – főként az első években – igen szűk körre koncentráálódtak. Annak egyik fő, ha nem a legfőbb oka az arisztokrácia még mindig jelentős politikai befolyása volt. Találón fogalmazta meg ezt Vonyó József, amikor a *„Kormányfőként a kormánypárt foglya”* címet adta könyve Gömbös miniszterelnökségének kezdeti időszakát elemző fejezetének.⁸¹ Ugyanis Gömbösnek kezdeti kormányzati tevékenysége során oly hatalmi és pártelitre kellett támaszkodnia, amely nem támogatta, hanem inkább hátráltatta a kormányprogram megvalósításához vezető munkát.⁸² Gömbös a politikai kompromisszum betartása mellett hozzákezdett saját hatalmi bázisa megerősítéséhez, az őrsekváltásnak nevezett fiatalításhoz és dinamizáláshoz. Erős társadalmi támogatásra igyekezett szert tenni reformpolitikájával és a „nemzeti középosztályt” kívánta előnyös pozíciókhoz juttatni.

Természetesen az általános válság közepette óriási dilemmát jelentett az is, hogy miként és miből lehetne előteremteni azokat az pénzeket, amelyek részben a mezőgazdaság termékszerkezeti váltásához, részben technikai fejlesztéséhez lettek volna szükségesek. A Gömbös-kormány válságkezelő politikájának egyik fő törekvése a kisgazdaságok védelme volt, ugyanis az elhúzódo agrárválság egyik súlyos tünete volt, hogy még 1933-ban is több tízezer parasztgazdaságot árvereztek el.⁸³ Ennek a helyzetnek a feloldása végett 1933-ban és 1935-ben is a gazdaadósságok rendezésére irányuló törvényeket fogadtak el. Ezek értelmében egyes birtokokat, amelyeknek adóssága kritikus szintet ért el, a kormány az adós kérésére védetté nyilvánított, amit a telekkönyvbe is bejegyeztek. Az ilyen birtokokat – ha a tulajdonos a hitel kamatait fizette – nem lehetett elárverezni. A „gazdaadósságok” rendezésére az állam jelentős összegeket fordított.⁸⁴

A mezőgazdaság területére irányuló állami beavatkozás másik fő irányát a külföldi terményértékesítés támogatása képezte. A Gömbös-kormány intenzíven kereste az új piacokat a magyar mezőgazdasági feleslegnek. Ettől azt remélték, hogy enyhül a külkereskedelmi egyensúly hiánya és javul az államháztartási egyensúly. A német-magyar kereskedelmi egyezmény 1933-as I., majd 1934-es II. pótegyezménye, majd az 1934 márciusában, a római jegyzőkönyvek keretében Olaszországgal és Ausztriával megkötött megállapodások jelentősen enyhítették, sőt, távlatilag meg is szüntették a magyar agrártermékek elhelyezési gondjait.⁸⁵ Mindezek eredményeként a külkereskedelmi mérleg 1933-tól újra pozitív lett, és az 1934–1935-ös gazdasági évtől kezdtek mutatkozni a fellendülés jelei.

A bővülő források is szerepet játszottak abban, hogy 1933-ban belügyminiszteri (Keresztes-Fischer Ferenc) döntés alapján bővítették országos méretűvé az 1927-ben létrejött Zöldkeresztes Egészségvédelmi Szolgálatot. Ahogy már utaltunk rá, előzőleg, kísérletképpen már folyt az Országos Közegészségügyi Intézetből kiindulóan a falu egészségvédelmének szervezése (minta-járásokat szerveztek). A fertőző betegségek elleni küzdelemre, a vízellátás javítására, a gyógyszerellátás ellenőrzésére is fokozott figyelmet fordítottak. A falu egészségügyi-szociális problémáinak széles körű gondozó rendszerrel történő kiegészítését teremtették meg a Zöldkereszt útján. A nagyszabású program megvalósítását segítette, hogy a

⁸¹ Gömbös Gyula. Válogatott. 166–171.

⁸² Gömbös Gyula. Uo. 169.

⁸³ Szuhay Miklós: A mezőgazdaság kapitalizálódása, In: Gunst Péter (szerk.): A magyar agrártársadalom a jobbágyság felszabadításától napjainkig. Napvilág Kiadó, Budapest, 1998. 137-161.

⁸⁴ Így az 1933–1934. és 1934–1935. költségvetési években ilyen célra összesen 32,5 millió pengőt, 1935–1936-ban és 1936–1937-ben pedig már 75,6 millió pengőt fordítottak. Fontos azonban megemlíteni, hogy a védettséggel együtt járó dotációk nagyobb részét a nagy- és középbirtokosok kapták, ugyanis a védettnek nyilvánított 1,9 millió holdból 61% esett a 100 holdnál nagyobb birtokkategóriára.

⁸⁵ Pritz Pál: Magyarország külpolitikája Gömbös Gyula miniszterelnöksége idején 1932–1936. Akadémiai Kiadó, Budapest 1982. 64–134.

Rockefeller Alapítványon kívül a Nemzeti Bank és a Pénzügyi Központ elnöke bankoktól, gyáraktól, biztosító intézetektől pénzt gyűjtött össze „Faluszociális Alap” létesítésére. Ezekből a forrásokból indulhatott meg a falusi egészségházak, körorvosi lakások, napközi otthonok, falusi iskola fogászati szervezése, egészséges kutak létesítése, tüdőbeteg-gondozók létrehozása stb. Milliárdos beruházásával 5 évre ütemezve indult a program.⁸⁶

A Gömbös-kormány idején a földművelésügyi tárca megbízást kapott, hogy dolgozzon ki cselekvési tervet a kisgazdálkodó rétegek szaktudásának emelésére. A trianoni Magyarország területén mindössze 9 mezőgazdasági szakiskola volt, és 22 alsófokú mezőgazdasági iskola. Ezek közül 13 téli gazdasági iskola volt, ahol csak a november-februári hónapokra korlátozódott a tanítás.⁸⁷ A két típus közül a téli gazdasági iskolák váltak be inkább, mivel számoltak azzal, hogy a parasztember nyáron, munkaidőben nem szívesen nélkülözi a fiát. A másik típusban azonban két teljes éven át, télen-nyáron folyt a tanítás.

A kibontakozás első lépését így határozták meg: fel kell kelteni a gazdák érdeklődését, meg kell győzni a gazdálkodókat a tanulás hasznáról. A minisztérium első kezdeményezése az volt, hogy három hónapos téli gazdasági tanfolyamot szervezett. Az első évben még úgy kellett rábeszélni a fiatal gazdákat a részvételre, a következő évben már elterjedt a híre, s már jóval több helyen, több résztvevővel tudták megtartani a tanfolyamokat. A minisztérium konkrét számításokat végzett arra vonatkozóan, hogy ha a 10–100 kat. hold nagyságú gazdaságok birtokosait célozzák meg, akkor hány alsó fokú gazdasági iskolára lenne szükség. Kétéves téli gazdasági iskolában gondolkodva, iskolánként és évfolyamonként 30–40 tanulóval számolva, mintegy 246 gazdasági iskola szükségességét mutatták ki. Addig is, míg ez megvalósul, a minisztérium azt javasolta, hogy a három hónapos téli gazdasági tanfolyamok számát kell növelni, és ezek lebonyolítását rábízni a mezőgazdasági szakigazgatásban dolgozó úgynevezett gazdasági felügyelőkre. A minisztériumi tisztviselők ugyanakkor óva intettek attól, hogy az iskolahálózat fejlesztésétől bárki a terméseredmények gyors javulását remélje. Felhívták a figyelmet arra a tényre, hogy azoknak a fiatal gazdáknak, akik az iskolát elvégezték, otthon nincs sok beleszólásuk apjuk gazdálkodásába, s legtöbbször 10–15 évig kell várniuk, mire átvehetik az apai gazdaságot. Éppen ezért hangsúlyozták: „A magyar mezőgazdaságnak igen fontos érdeke, hogy az ifjúság mellett a korosabb gazdákat is – a termőföld tényleges művelőit – bekapcsoljuk az ismeretterjesztésbe.”

A megoldást a gazdasági tanácsadó hálózat kiépítésében látták. E téren nagyra értékelték a német tapasztalatokat. Németországban ugyanis a gazdasági tanácsadó legtöbbször azonos volt a téli gazdasági iskola tanárával. Feladata elvégzését segítették az állattenyésztési és növénytermelési felügyelők, a gazdasági egyesületek, szövetkezetek tisztviselői.⁸⁸ A magyar viszonyok között a minisztérium vezetői úgy látták, hogy a tanácsadói munkakörhöz legközelebb a gazdasági felügyelők álltak.

A cselekvési program utolsó fontos elemével a kormányprogramban is szereplő mintagazdaságok létrejöttét akarták elősegíteni.⁸⁹ Ezek fő értéke lenne, hogy a gazdák a saját környezetükben győződhetnének meg arról, hogy bizonyos újításokkal milyen eredményt lehet elérni. Ehhez persze minden faluban létesíteni javasoltak 1–2 ilyen gazdaságot.

A figyelmes olvasó találhat még egy érdekes modernizációs elemet a kormányprogram VI. mezőgazdasági fejezete végén. Az 54. pont *A szövetkezeti önsegítés előmozdítása. A falu* címet viselte. „Elősegíteni óhajtjuk a szövetkezeti önsegítés minden életrevaló, reális formáját. Különös súlyt helyezünk a falusi nép hitelét, gazdálkodását, fogyasztását, termelését és értékesítését előmozdító szövetkezeti mozgalom kifejlődésére. Az Országos Központi

⁸⁶ Johan Béla: Gyógyul a Magyar Falu. Országos Közegészségügyi Intézet Közleményei, 1939. 7. sz. 7-10.

⁸⁷ Szávai Ferenc: Gazdaképzési rendszerek. Pro Pannonia Kiadó, Pécs, 1996. 92–97.

⁸⁸ Soproni (Schmidt) Elek: A mezőgazdaság irányítása a Németbirodalomban. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest 1935.

⁸⁹ Magyarországi pártprogramok, 295. 49. pont

Hitelszövetkezet és a kötelékébe tartozó hitelszövetkezetek működési körét főként a mezőgazdasági kisbirtok hiteligényeinek fokozottabb kielégítésére kívánjuk korlátozni. Megfelelő szerv útján gondoskodni kívánunk arról, hogy a szövetkezetek működése és irányítása az igazi szövetkezeti szellem és a valódi altruizmus jegyében történjék.”⁹⁰ Önálló tanulmány témája lehetne, hogy mindebből mi valósult meg. Itt mindenesetre csak jelezni kívántuk azt az elfeledett tényt, hogy a szövetkezés gondolköre is része volt a kormány modernizációs törekvéseinek. A kérdést a népi írók, de különösen a nem népi író Németh László fogja újból napirendre tűzni (ilyen pl. a Kert-Magyarország koncepciója és minőségiszocializmus-felfogása).

2.6. A német példa

Gömbös Gyula politikáját elemezve a történészek általában az olasz minta követését emelik ki. Kevesebb figyelem irányult arra, hogy vajon a náci Németországtól tanult-e? A jelen munka egyik hipotézise, hogy az agrártársadalom feszültségeinek kezelése terén a Gömbös-kormányzat igen nagy figyelemmel kísérte a német agrárpolitika kezdeményezéseit. Ennek fókuszában a „Blut und Boden”, azaz „a vér és föld” koncepciója állt, mely nem pusztán a vidék és a parasztság támogatásának általános programját jelentette, hanem az ideológia – mint minden más területen – faji alapon átértelmezte, újrafogalmazta a föld és a parasztság lényegét, funkcióját. Hasonló gondolatok Gömbösnél már a 20-as évek első felében is megjelentek, de a cselekvésre csak kormányra kerülése után jött el az idő. Az első években akkor is foglya maradt a nagybirtokos arisztokrácia érdekeit képviselő kormánypártnak, mely továbbra is ellenállt a földreformnak. A német agrár- és szociálpolitika viszont számos alternatív megoldást kínált a parasztság helyzetének javításra, amire Gömbösnek is nagy szüksége volt az új hadsereg bázisának megteremtése végett. Ahhoz, hogy a következőkben szisztematikus összehasonlítást tehessünk, érdemes részletesebben megismerni a korabeli német szociálpolitikát és agrárprogramot.⁹¹

2.6.1 A német új szociálpolitika elmélete és gyakorlata

A huszadik század első felében általánosan elfogadott nézet volt, hogy az emberek gondolkodását, világlátását két alapvető eszmerendszer uralja. Az egyik a nemzeti érzés, a másik a szociális gondolat. Ez halmozottan igaz Németországra, ahol az első világháború utáni vereség, a versailles-i rendszer okozta korlátozások, a nemzeti érzésben elszenvedett sérülések, valamint a folyamatosan jelenlévő társadalmi, szociális válságok nagyfokú mozgásteret, politikai felemelkedési lehetőséget teremtettek olyan mozgalmak, eszmék számára, mely ezeket a célokat, eszméket együtt tűzték zászlajukra. A nemzetiszocialista mozgalom már nevében is sokat elárult programjáról. A két világháború közötti magyar szociálpolitika egyik legkiválóbb elméleti kidolgozója és intézményesülésének szervezője, Kovrig Béla szerint: „A német nemzeti mozgalom a maga integráló, a maga mindent átfogni akaró beállítottságával nem

⁹⁰ A két világháború közötti időszakban – noha voltak Magyarországon is szövetkezeti próbálkozások – jelentősebb szerepet a Hangya nevű szövetkezeti mozgalom játszott. A Hangya döntően a tőkeerősebb gazdák beszerző és értékesítő hálózataként működött. Fehér György: A termelés változó feltételei. In: Agrárvilág Magyarországon, 1848–2004. Szerk. Estók János – Fehér György – Gunst Péter – Varga Zsuzsanna. Argumentum, Budapest 2008. 120–121.

⁹¹ Erről bővebben lásd: Németh István: Németország története. Egységtől az egységig (1871-1990). Aula Kiadó, Budapest, 2004. 185-244., Tyrell, Albrecht: Auf dem Weg zur Diktatur. In: Deutschland 1933-1945. Neue Studien zur nationalsozialistischen Herrschaft. Hrsg. Karl Dietrich Bracher – Manfred Funke-Hans – Adolf Jacobs. Bundeszentrale für politische Bildung, Bonn, 1992. 15-31., Die nationalsozialistische Machtergreifung. Hrsg. Michalka, Wolfgang. Paderborn, München, 1984., Höhne, Heinz: Die Machtergreifung. Deutschlands Weg in die Diktatur. Rowohlt, Reinbek, 1983.

elégedett meg a tömegeknek a nacionalizálásával: az ideológiát, az eszmét, a szocializmus alap gondolatát is nacionalizálni igyekezett.”⁹²

1933 januárjában Németország helyzete kaotikus volt. Állandósult a kormányzati válság, a kormányok mögött évek óta nem állt parlamenti többség, az utcán polgárháborús állapotok uralkodtak, a pártok paramilitáris egységeinek összetűzései folytonos bizonytalanságot, félelmet keltettek az átlag német állampolgárokban. Az elhúzódó világgazdasági válság rendkívül mély szociális, társadalmi válságot is jelentett. Fontos azt is kiemelni, hogy a német társadalom az I. világháborút követően több szakaszban átélte a munkanélküliség, egzisztenciavesztés, társadalmi lesüllyedés veszélyét. Németországban a foglalkoztatottak 40%-a lett munkanélküli, az 1931-ben kirobbanó hitelválság tovább növelte az évek óta meglévő szociális problémákat. A munkanélküliség ekkor érte el a csúcspontját, kb. egy millió munkanélküli semmilyen ellátásban sem részesült.⁹³ A munkavállalók teljesen ki voltak szolgáltatva a munkaadóknak, mivel a munkaerőpiacon jelentős kínálati többlet mutatkozott. A hatékony munkás-érdekképviselőt az is gátolta, hogy nem volt egységes szakszervezeti mozgalom, a különféle szakszervezeti szerveződések más-más politikai pártokhoz, csoportokhoz kötődtek. A válság miatt az állam adó- és járulékbévételei jelentősen csökkentek, így kevesebb jutott a szociálpolitikára, a munkanélküli segélyezésre is.

„A nemzetiszocializmus gondolkodása és cselekedetei, s ezzel állama, a központba állítja a munkásokat és a parasztokat, a kézműveseket és az alkalmazottakat, egyszóval minden dolgozó németet.”⁹⁴ Németországban, ahol a szociáldemokráciának és a szakszervezeteknek nagy társadalmi beágyazottsága volt, először a régi, nagy tömegbázisú munkáspártokat kellett adminisztratív módon felszámolni, vezetőiket börtönökbe és táborokba hurcolni, s ezután következtek azok a válságenyhítő intézkedések, amelyekkel meg lehetett nyerni a jelentős szervezett munkástömeget. A munkáspolitikát, mint a szociálpolitika meghatározó eleme fontos részévé vált a náci rendszer tömegbázisának.

A nemzetiszocialista rendszer, mint totális állam alapvető törekvése volt, hogy megvalósuljon az egyén teljes kontrollja, irányítása és ellenőrzése egy központi szervezet, az állam által. A náci párt ideológiai előzményeiből és programjából is következett, hogy a munkának, a munkásnak új értelmezése, faji alapon is megfogalmazott központi szerepe lett. „A német álláspont szerint a munka rendjét a liberalizmus korában a piaci mechanizmus állapította meg. [...] A munka tulajdonképpen magának a személyiségnek a kibontakozása a nemzetközösség érdekében. A munkának ez a magas rangja az, amelyből kikövetkeztették a nemzeti munka rendjét.”⁹⁵ Munkavállalóként, foglalkozási áganként, generációként egy-egy centralizált intézményt hoztak létre. Ez nem egyszerűen kizárta más szerveződések, civil vagy egyházi kezdeményezések működését, hanem kiterjedt az egyén feletti ellenőrzésre, nemcsak a munkahelyén, hanem mindennapjaiban, a hétköznapiakon és családi szinten is.

A szakszervezetek teljes felszámolása után 1933. május 10-én Robert Ley vezetésével létrejött a Német Munkafront (DAF), mely egyedüli ilyen intézményként teljes egészében átvette a korábbi szakszervezetek, munkásszervezetek funkcióit. Célja azonban nem a munkás-érdekképviselő volt, hanem a hatalom akaratának érvényesítése a munkavállalók körében. Az alapító kongresszuson maga Hitler is beszélt. Keményen – számos történelmi példát említve – bírálta a marxizmust, a szociáldemokráciát és a régi szakszervezeteket. Új alapokra kell helyezni az egyén és a közösség viszonyát. „Olyan államkormányzatra van szükségünk, amely

⁹² Kovrig Béla: A nemzeti szocializmus szociálpolitikája. In: A mai magyar szociálpolitika. Az 1939. évi közigazgatási továbbképző tanfolyam előadásai. Szerk. Martonffy Károly. M. Kir. Belügyminisztérium, Budapest, 1939. 124.

⁹³ Kranig, Andreas: Arbeitnehmer, Arbeitsbeziehungen und Sozialpolitik unter dem Nationalsozialismus. In: Deutschland 1933-1945. 136.

⁹⁴ Uo.

⁹⁵ Kovrig Béla: A nemzeti szocializmus szociálpolitikája. 128-129.

valóban tekintélyt képvisel, éspedig olyan tekintélyt, amely nem kötődik egy társadalmi réteghez sem. [...] És egyenlő jog az én szememben az egyenlő kötelességek örömmel való vállalását jelenti. Ne hangoztassák mindig csak a jogot, hanem szóljanak a kötelességről is.”⁹⁶ Kezdetben a munkásokat 14, az alkalmazottakat 9 szakmai és ágazati szövetségbe szervezték, melyek később kibővültek más foglalkoztatottakkal is.⁹⁷

1933. június 1-én törvényt hoztak a munkanélküliség csökkentésének érdekében, ami Reinhardt-program néven vált ismertté.⁹⁸ Célja az volt, hogy az építkezések állami támogatásával csökkentsék a munkanélküliséget. Első elemeként egy milliárd birodalmi márkával támogatták a magán- és középületek építését, valamint adókedvezménnyel is fokozni akarták a foglalkoztatási hajlandóságot, azaz támogatták az olyan üzemben belüli fejlesztéseket, melyek növelték a munkavállalók számát. A munkanélküliséget kívánta csökkenteni a törvény azáltal is, hogy támogatta a nők háztartási alkalmazottként való foglalkoztatását. Gyermekek kedvezményt vezettek be a női háztartási alkalmazottakra. Szeptembertől, a program második részeként, a mezőgazdasági beruházásokat és a lakóházak építését támogatták.

A munkanélküliség visszaszorulását remélték elérni a belső fogyasztás növelésével. Ennek érdekében bizonyos termékek adótartalmát csökkentették, vagy megszüntették. 1933. július 11-én Reinhardt pénzügyi államtitkár rádióbeszédben jelentette be az új gyártmányú személygépkocsik és motorkerékpárok adójának a megszüntetését.⁹⁹

Mindezen gazdaságtámogató intézkedések, közmunkaprogramok, adócsökkentések, az állami apparátus felduzzasztásának hatására valóban csökkent a munkanélküliség aránya, ami a náci propaganda egyik sarkalatos pontja lett. Hozzá kell tenni, hogy az általános hadkötelezettség 1935. márciusi bevezetése már önmagában is mérsékelte a munkanélküliséget, sőt hosszabb távon, a hadigazdaságra való felkészülés jegyében fokozatosan a munkaerőhiány is csökkent.

1. sz. táblázat

A munkanélküliség alakulása Németországban¹⁰⁰

Év	Létszám (millió fő)
1928	1,4
1929	1,9
1930	3,1
1931	4,5
1932	5,6
1933	4,8
1934	2,7
1935	2,1
1936	1,5

⁹⁶ Németh István: Demokrácia és diktatúra Németországban 1918-1945. L' Harmattan, Budapest, 2007. 191-192.

⁹⁷ A szervezeti tagság kötelező volt, a bérből 1,5% tagdíjat vontak le. Létszáma 1936-ra kb. 20 millióra növekedett.

⁹⁸ Frei, Norbert: Das Dritte Reich im Überblick. Chronik, Ereignisse, Zusammenhänge. Deutscher Taschenbuch Verlag, 2007. 215.

⁹⁹ Németh István: Demokrácia és diktatúra Németországban. 200.

¹⁰⁰ Frei, Norbert: Das Dritte Reich im Überblick. 216.

A munkaügy területén végbement változásokat 1935-ben, Robert Ley mint birodalmi szervezési vezető így összegezte: „Csupán Németországban dicsekedhetünk azzal, hogy az osztályharcot valóban kiiktattuk, s magunk mögött tudjuk, legalábbis széles és nagy tömegben elvettük táptalaját. Számunkra az üzem jelenti a teljességet. Felfogásunk szerint az üzem összetart és összetartozik. Féltékenyen ügyelnünk kell arra, hogy az üzem egységét semmi se befolyásolja. Sem a vállalkozónak, sem a munkásnak nem szabad egymástól eltávolodnia. [...] a vállalkozó és a munkás egyaránt katona, pusztán eltérő posztokon állnak. Mindannyian a munka katonái, közös becsületük, akaratuk és sorsuk van. S ez pedig az osztályharc meghaladása.”¹⁰¹

A magyar kortárs, Kovrig Béla ezzel kapcsolatban a következőt emelte ki: „A korporatív gazdálkodás elvei Németországban nem érvényesülnek, a termelést az állam etatikus alapon szervezi meg, meghagyván a magánkezdeményt, a magántulajdont, de a tőkét a munkának minden funkcióját és a vállalkozásnak minden jelentősebb megnyilatkozását alárendeli a nemzeti hasznosság elvének.”¹⁰²

A totális rendszer lényegét jelentette az állam szerepének, mindenhatóságának érvényesülése a társadalomban, így a szociálpolitikában is. A szociálpolitika kizárólagos intézményi szereplője az állam lett. Felszámolták a munkaerő szervezésével, munkaközvetítéssel, a munkánélküli biztosítással foglalkozó intézmények önállóságát. Megvalósult a munkaerő ágazatonkénti elosztása, irányítása, mely a kezdeti gazdasági szempontok mellett egyre inkább katonai célokat szolgált. 1935 februárjában bevezették a munkakönyvet. A háború közeledtével a munkaügyi kormány megbízott jogköre jelentősen kibővült. A munkaidő folyamatosan emelkedett.¹⁰³

1935. június 26-án törvényt hoztak „A birodalmi munkaszolgálatról.”¹⁰⁴ „A birodalmi munkaszolgálat célja, hogy a német ifjúságot a nemzetiszocializmus szellemében népközösséggé formálja, és a munkáról alkotott valódi véleményre, mindenekelőtt a kétkezi munka tiszteletére nevelje. [...] A birodalmi munkaszolgálat a köz számára hasznos munkák elvégzésére szól.”¹⁰⁵ 1937-re a hivatalos propaganda Németországban a munkánélküliség kérdését megoldottnak tekintette. Valójában a teljes foglalkoztatás nem valósult meg, adatok szerint még 912 ezer főnyi munkánélküli volt.¹⁰⁶ A hivatalos politika ezen a tényen túllépve 1937. szeptember 6-13. között Nürnbergben megrendezett 9. birodalmi pártnapot a „Munka Birodalmi Pártnapjaként” ünnepelte, mint a munkánélküliség elleni harc sikerét.¹⁰⁷

A náci ideológiában központi szerepet játszott a család, ill. a családban betöltött – a hatalom által elvárt – szerepek és funkciók. A családot, az anyaságot, a gyermekeket nem önmagukban tekintették értéknek, hanem mindezt alárendelték a faji szemléletnek és programjuknak. A második világháború alatt, ill. annak közeledtével a nyílt katonai célokat szolgált a családpolitika. „A német erő szent bölcsője a család, amely minden élet forrása. [...] Nincs szükségünk helótákra és gyengékre, hanem egészséges és erős, német jellegű német férfiakra és nőkre, mert csak így biztosítható Németország nagysága és jövője.” – mondta Hans

¹⁰¹ Németh István: Demokrácia és diktatúra Németországban. 345-346.

¹⁰² Kovrig Béla: A nemzeti szocializmus szociálpolitikája. 130.

¹⁰³ Míg a munkaidő 1933-ban 42,9 óra volt hetente, 1938-ban már 46,5 óra. Az órabérek reálértéke csökkent, de a munkásság valóságos reáljövedelem-csökkenést nem élt át, mivel a munkaórák száma nőtt. Többet kellett dolgozni az életszínvonal megtartásához. Az 1938-as munkatörvénykönyv az átlagos munkaidőt 10 órában határozta meg, de korlátlan mértékben lehetővé tette a túlórát. Németh István: Németország története. 206.

¹⁰⁴ Németh István: Demokrácia és diktatúra Németországban. 310.

¹⁰⁵ A szolgálati kötelezettség a 15 és 18 év közötti fiatalokra terjedt ki. Ezeket a tendenciákat jól mutatja az 1936. szeptember 26-i rendelet a munkaszolgálat újraszabályozásáról. Ennek ideje fél év, mely kiterjed minden munkaképes hadköteles személyre. Uo.

¹⁰⁶ Frei, Norbert: Das Dritte Reich im Überblick. 216.

¹⁰⁷ Nolte, Ernst: Der Nationalsozialismus. München, 1963. 120.

Frank akkori miniszter, a megszállt Lengyelország későbbi főkormányzója.¹⁰⁸ A gyermekvállalási kedv növelése érdekében az adópolitikában a családokat támogatták az egyedülállókkal szemben. Bevezették a gyermekgondozási járulékot, a családi pótlékot és a házastársak esetén az adófizetés megosztásának lehetőségét. A házasságkötések számának növelését külön adókedvezményekkel is ösztönözték. Bevezették a kamatmentes házassági kölcsönt. A hadicélokot szolgáló gyerekszám-növelés érdekében a háború elején a családi- és gyermekkedvezmények jelentősen növekedtek.¹⁰⁹

2.6.2 „Blut und Boden” („Vér és föld”)

A náci ideológiában a kezdetektől fogva meghatározó szerepe volt a parasztságnak és a mezőgazdasági munkának. A vidékről folytatott párbeszéd fontos szerepet játszott több szempontból is. 1933 előtt ez segített a náci pártnak választási támogatottságot szerezni.¹¹⁰ A párton belül 1930-ban megalakult az Agrárapparat, mely a Birodalmi Parasztszövetség kereteit kihasználva kívánt egyre nagyobb teret nyerni. A parasztok felbátorítva érezték magukat: szívesen vették az irántuk tanúsított különleges bánásmódot és azzal viszonyozták, hogy a náci rendszer gyakorlatilag megingathatatlan támogatói lettek. A parasztok számíthattak a mezőgazdasági termékek stabil árára, és garantált piacra a termékeik számára. Kevés változtatással tovább folytathatták az életmódjukat, munkájukat, és védve voltak az olyan gazdasági válságoktól, mint amilyen a húszas években is lezajlott.

A hatalomra kerülést követően az agrárium miniszteri irányítója Alfred Hugenberg volt, a DNVP (Német Nemzeti Néppárt) politikusa. Őt 1933. június végén váltotta fel Walther Darré, mint birodalmi ellátási és mezőgazdasági miniszter.¹¹¹ Mielőtt az ő nevéhez fűződő „Blut und Boden” koncepció tartalmi elemeit sorra vesszük, érdemes felidézni munkássága főbb elemeit.

Darré pályafutása kezdetén tanulmányozta a genetikát, s az állattenyésztésben elért eredményeit alkalmazta az emberekre, és a faji kiválasztás kérdésének megoldására. Tagja volt a jobboldali *völkisch* mozgalomnak, és aktívan támogatta a megvédendő „felsőbbrendű északi rassz” ideológiáját. Az 1920-as évek végén közzétett cikkeiben Darré javaslatot tett arra, hogy „kitenyésszenek” egy új vidéki elitet, amely Németországot elvezeti a jövőbe. 1930-ban csatlakozott a náci párthoz, és azzal a feladattal bízták meg, hogy erősítse a nácik vidéki bázisát azzal, hogy megpróbálja a náciizmus vonzóerejét vidéken is elterjeszteni. Darré ezt sikerrel végrehajtotta. Agrárapparátusával (Agrarischer Apparat), minden falut elérte, és a vidéket is „felsorakoztatta” (Gleichschaltung). Darré szélsőséges rasszista nézetei, és a fajtenyésztésről vallott gondolatai felkeltették Heinrich Himmler figyelmét, aki 1932 januárjában Darré-t nevezte ki az SS Rasse- und Siedlungshauptamt-jává (SS Faji és Településügyi Főhivatalnoka). 1933-ban Darré követte Hugenberg-et a birodalmi élelmezési és mezőgazdasági miniszteri székben, fölvette a Reichsbauernführer (Birodalmi Parasztszervező) címet, és ő lett a

¹⁰⁸ Uo. 66.

¹⁰⁹ Uo. 31.

¹¹⁰ A statisztikai adatok alapján a náci propaganda hatékony volt a parasztság körében. Míg a mezőgazdaságban dolgozók aránya a weimari korszakban 7 % alatt volt, addig 1930 őszén a náci párt taglétszámának 14,1%-át tették ki. Amikor 1930 szeptembere és 1933 januárja között a taglétszám 130.000-ről gyors ütemben 850.000-re emelkedett, a növekedés 13,4%-át adta a parasztság. Frei, Norbert: Das Dritte Reich im Überblick. 195.

¹¹¹ Walther Darré (1895-1953). 1933 és 1942 között a nemzetiszocialista agrárpolitika tényleges irányítója. 1930-ban jelent meg a Neuadel aus Blut und Boden című műve, mely a náci párt agrárpolitikájának, agrár-szociális intézkedéseinek elméleti alapozását jelentette. 1942 után kegyvesztetté vált.

Reichsnährstand (Birodalmi Élelmezési Hivatal) vezetője.¹¹² Hivatalának központja egy alsó-szászországi városban, Goslarban működött, melyet 1936 és 1945 között a „Birodalmi Parasztság Városának” (Reichsbauernstadt) nevezték el. 1934-38 között monumentális „Birodalmi Parasztság Napja” (Reichsbauerntage) ünnepségeket tartottak.

Könyveiben a jövő történelmének biológiai letéteményesét egy új parasztságban vélte felfedezni. Darré szerint az államnak különleges gondoskodásban kell részesítenie a parasztságot, a német nép ’vérforrását’, amely a hazai földben való gyökerezettségével (vér és föld) és közösségalkotó erejével szemben áll a nagyvárosi proletariátus gyökértelenségével.”¹¹³ A náci vezetők fogadókészségét jól mutatja Hitler 1933. április 5-i beszéde. „A történelem azt mutatja, hogy egy nép élhet a városi elem nélkül, mely a parasztság nélkül életképtelen. [...] A német nép a parasztnak köszönheti megújulását, felemelkedését, és ezzel azt a politikai változást is, amely a német viszonyok általános javulásához vezet.”¹¹⁴ A náci ideológia gyakran idézett gondolata, hogy a liberalizmus egyénközpontú volt, a marxizmussal együtt lemondott a parasztságról és a vidékről. Ezzel szemben ők a népet, mint közösséget, a kollektívizmust szolgálják, ha kell az egyénnel szemben is. Ez a közösségi életérzés és felelősség a legteljesebben a parasztság körében él. Hitler számos alkalommal kifejtette, hogy a német nép demográfiai fejlődésének jövője is a parasztságban rejlik, ezért is kell minden erővel támogatni. A parasztság és a német nép egészének sorsa és jövője a legösszeforrottabb kötelék.

Darré küldetésének tekintette, hogy „megmentse” a parasztokat, életformájukat és világukat az iparosodás és városiasodás jelentette veszélyektől. A mezőgazdaság védelmét egyúttal előfeltételnek is tekintette ahhoz, hogy a német nép „faji integritását” helyreállítsák. Ennek a küzdelemnek óriási jelentősége volt, mivel a náciak úgy hitték, hogy a német nép sorsa a *Bauernstand* (a parasztság állapota) sorsától függ.¹¹⁵

Az 1930-as években Darré aktívan publikálta nézeteit, és megalapította a *Deutsche Agrarpolitik* (Német Agrárpolitika) című periodikát, amely a későbbiekben *Odal* néven vált ismertté. 1934-es „Das Bauerntum als Lebensquelle der Nordischen Rasse (A parasztság mint az északi rassz létforrása)” című könyvében Darré kifejti, hogyan alakította a német népet a letelepedési és az örökségminták hosszú hagyománya. A németek a történelemben parasztokként jelentek meg, és mindig megvetették a városias területeket; szöges ellentétben a nomád népekkel – különösen a sivataglakó zsidókkal – akikből hiányzott a faj és a hely ilyen „geo-kulturális” köteléke¹¹⁶. A német nép (vér) és ország (föld) közötti különleges kapcsolatot tekintette a történelmi alapnak Németország túlélésére, és ez indokolta kulturális dominanciáját. Az iparosodás és a városiasodás fenyegetést jelentettek a paraszti gazdálkodásra, és ezzel a német nép lényegére. A kisparaszti gazdaságok védelmét így előfeltételnek is tekintette ahhoz, hogy a német nép „faji integritását” helyreállítsák.

Darré új értelmezést adott a „vér és föld” eszméjének. Ő a „vért” „fajként” akarta értelmezni. A parasztok nem csak a „friss vér” voltak, akik emberekkel látták el a városokat; ők voltak az „északi rassz létforrása”¹¹⁷. Egy új – az agrárközösségben gyökerező – uralkodó osztály létrehozását képzelte el. Ez az elkötelezett szociál-darwinizmus egy faji kiválasztódási

¹¹² Darré rasszista és antiszemita nézetei fontos szerepet játszottak az eutanázia programban, és a Kelet-Európában a szlávok ellen folytatott „faji küzdelemben”. A keleten vívott háborúnak életteret (Lebensraum) kellett biztosítania a német telepések számára, amint azt Hitler könyvében, a *Mein Kampf*-ban, elképzelte.

¹¹³ Németh István: *Demokrácia és diktatúra Németországban*. 67.

¹¹⁴ Uo. 203.

¹¹⁵ Corni, Gustavo: *Hitler and the Peasants. Agrarian Policy of the Third Reich, 1930-1939*. Berg, New York, 1990. 27.

¹¹⁶ Darré, Richard Walther: *Das Bauerntum als Lebensquell der nordischen Rasse*. Lehmann, München, 1934.

¹¹⁷ Uo.

rendszer propagált a „német nép tenyésztési céljainak” elérésére¹¹⁸. A zsidók és a „kevésbé értékes” nem zsidók házasságának korlátozását, valamint minden házasság és termékenység szigorú állami ellenőrzését is javasolta, továbbá hogy sterilizálják a közösség minden olyan tagját, aki fenyegetést jelenthet a német nép „faji tisztaságára”. A következő években a nácik mindezeket az intézkedéseket bevezették, habár az új falusi politikai elit eszméjét soha sem tették teljesen a magukévá.

A „vér és föld” náci ideológiája kiemelkedően bánt a parasztokkal, és kis családi gazdaságukkal, minthogy őket tekintette a német állam, nép és kultúra magjának és nélkülözhetetlen alapjának. Egy példa nélkül álló propagandakampányban ezt az üzenetet sugározták országszerte, melynek során minden falut elértek a birodalomban. Közben valószínűnek látszik, hogy csak kevés paraszt olvasta Darré könyveit, illetve kevés figyelmet fordítottak a „tenyésztési céljaira”, örömmel fogadták azt a fontosságot, amit nekik tulajdonított mint a német nép Landvolk-ja (föld népe) és Nährstand-ja (táplálója). A gondosan megszervezett országos betakarítási ünnepekre – mint például a Hameln melletti Bückelbergen az éves aratóünnep – odasereglett a parasztság. Több százezer ember látogatott el ezekre a grandiózus látványosságokra, melyek csúcspontját Hitler és Darré beszédei jelentették. Az éves ünnepek népszerűbbek voltak, mint a Nürnbergben tartott bombasztikus pártösszejövetelek, de a céljuk ugyanúgy a nacionalizmus és a militarizmus propagálása volt. Ezekre úgy is tekinthetünk, mint Darré politikai befolyásának és népszerűségének a jeleire a 30-as években, amik egyúttal demonstrálták a mezőgazdaság fontosságát a náci rezsimben.¹¹⁹

2.6.3 Az új koncepció intézményesülése

Volt egy másik szempontrendszer is, amely stratégiai jelentőségűvé tette az élelmezési szektor ügyét. Mindenekelőtt az élelmiszer ellátottság létfontosságú volt a német morál magasán tartásához, és hogy fenntartsák a náci rezsim iránt kedvező és azt támogató közvéleményt. Másodszor, a mezőgazdasági termelést növelni kellett, hogy elérjék az önellátást az élelmezés terén. Végül pedig, de nem utolsó sorban, az élelmezés alapul szolgált magához a háborúhoz, mivelhogy az önellátás nem volt elérhető a Birodalom meglévő határai között. A náci elképzelések megvalósításához több létezőre, és az európai piac átszervezésére volt szükség.

Németország első világháborús tapasztalatai – amikor az elhibázott agrárpolitikai intézkedések és az antant blokád jelentős élelmiszerhiányt eredményeztek – folyamatosan emlékeztettek az élelmezési szektor elsőrendű fontosságára. A náci vezetők meg voltak győződve arról, hogy Németország az otthoni front összeomlása miatt szenvedett vereséget a nagy háborúban. Hasonló összeomlás elkerülése végett elsőrendű szempontnak tekintették a német civil lakosság elegendő élelemmel való ellátását, és az élelmiszer fejadagok csökkentéséhez csak végső esetben folyamodhattak. Darré és utóda, Backe¹²⁰ is világosan megértették ezt az alapigazságot, és óvakodtak attól, hogy megismételjék az első világháború során elkövetett agrárpolitikai hibákat.¹²¹

¹¹⁸ Darré, Richard Walther: Das Zuchtziel des deutschen Volkes, 1931. in Um Blut und Boden. Reden und Aufsätze. Lehmann, München, 1942.

¹¹⁹ Az utolsó fesztivált 1937-ben tartották; 1938-ban hirtelen törölték a programot, mivel szükség volt a vonatokra – amelyek parasztokat szállítottak volna Németország minden részéből Hamelnba –, hogy csapatokat szállítsanak a cseh határra a Szudéta-válság idején. 1938 után Darré egyre inkább háttérbe szorítva érezte magát a náci vezetők között. Agrárkultusza kevesebb publicitást kapott, de segítségére volt a náciknak egészen a rezsim összeomlásáig.

¹²⁰ Backe, Hebert (1896-1947) német politikus, SS-funcionárius, Darré utóda a Birodalmi Élelmezési és Mezőgazdasági Minisztérium élén 1942-1945.

¹²¹ Corni, Gustavo – Gies, Horst: „Blut und Boden”. Rassenideologie und Agrarpolitik im Staat Hitlers. Schulz-Kirchner Verlag, Idstein, 1994. 402-403.

A termelés növelésére egy propagandakampánnyal mozgósították a vidéket az Erzeugungsschlacht-ra, vagyis a termelési csatára, aminek Mussolini 1925-ben a gabonatermés növelésére meghirdetett *battaglia del grano*-ja szolgált modellül. Olaszországhoz hasonlóan – ahol hat év alatt harminc százalékkal növelték a búzatermést – hatalmas propagandakampányokat szerveztek a „csata” jegyében. Több ezer találkozót szerveztek és röpiratokat osztogattak, amiken katonai nyelvezettel bátorítottak a nemzeti ügy támogatására. 1927 és 1936 között a hazai mezőgazdasági termelés jelentősen, huszonnyolc százalékkal emelkedett, de az önellátást csak néhány területen érték el (pl. kenyér, burgonya, cukor, hús.)¹²² Más termékekből – mint például a zsír, a tojás vagy a lótakarmány – még a háború kezdetén is nagy mennyiségben importáltak.¹²³

Minthogy a parasztok viselték az egyre növekvő élelemtermelés terhét az egyre rosszabbodó körülmények között – a termékeikért kapott alacsony árak, a termelési kvóták, kevesebb munkás a gazdaságban és a befektetések hiánya mellett – a morális kötelességük és a nemzeti felelősségükre apellálás fontosabbá vált, mint bármikor előtte. Kemény munkájukért és áldozataikért cserébe a parasztoknak új korszakot ígértek a háború után. Darré Németországot parasztbírodalomként (Bauernreich) képzelte el, ahol a mezőgazdasági szektor jelentős modernizáción esne át, és nagy befektetéseket investálnak bele. Backe osztotta Darré elképzelését a modern parasztállamról, de hangsúlyozta, hogy ennek bevezetéséhez kulcsfontosságú Németország életterének a növelése. Az élelmiszer biztosításán túl, a parasztok jelentős szerepet játszottak volna az eljövendő Nagynémet Birodalomban (ez volt Németország neve 1943-tól, mely a Germánia nevet kapta volna).

Áttérve a konkrét intézkedésekre, az elsők között említendő, hogy 1933 szeptemberében a Reichsnährstand (Birodalmi Élelmezési Szervezet, német rövidítéssel: RNS) megalakításával elkezdődött a mezőgazdasági szektor jelentős átalakítása. Ez a hatalmas szervezet minden embert magában foglalt, aki az élelem termelésben, feldolgozásban és elosztásban dolgozott.¹²⁴ Az RNS hat millió embert ölelt fel, vagyis a német munkaerő több mint 40 százalékát.¹²⁵ Darré számára – aki az RNS-t Backe-val együtt alakította – a Birodalmi Élelmezési Szervezet régi dédelgetett álmának a megvalósulása volt az egyesült „zöld frontról”. Az RNS arra volt hivatott, hogy a parasztok gazdasági helyzetét megerősítse, és megszilárdítsa helyüket a birodalomban azáltal, hogy egyesíti az érdekeiket, az antagonisztikus ellentétet és az individualizmust az együttműködéssel és a közösségérzéssel helyettesítve. A fasiszta Olaszország alakította meg elsőként ezt a korporációs rendszert az 1920-as években, és ennek sikerét a németek alaposan megfigyelték.

A Birodalmi Élelmezési Szervezet hierarchikusan épült fel, a Vezér (Führer) alapelv szerint. A csúcson Darré és Backe volt Berlinben, és onnan osztogatták utasításait a kinevezett kerületi és a helyi parasztvezetőknek, egészen a legkisebb faluig és a legapróbb tanyáig. Németországban az 55000 falu mindegyikének volt egy Ortsbauernführer-e (helyi parasztvezér), akik az 500 Kreisbauernführer (kerületi parasztvezér) valamelyikének voltak alárendelve, akik pedig a tizenkilenc Landesbauernführer egyikének¹²⁶. Ez teljes irányítást biztosított a mezőgazdasági szektor és az élelmiszertermelés felett. Az import, a mezőgazdasági termelés és az árak fixek voltak, és szigorú szabályozások vonatkoztak rájuk, melyeket betartattak, megszegőiket megbüntették.

¹²² Tooze, Adam: *The Powers of Destruction. The Making and Breaking of the Nazi Economy*. Viking, New York, 2007. 192-193

¹²³ Evans, Richard: *The Third Reich in Power*. Penguin Books, New York, 2006. 349.

¹²⁴ Gies, Horst: *Die Rolle des Reichsnährstandes im nationalsozialistischen Herrschaftssystem*. In: *Der Führerstaat: Mythos und Realität. Studien zur Struktur und Politik des Dritten Reiches*. Hrsg. Gerhard Hirschfeld – Lothar Kettenacker. Klett-Cotta, Stuttgart, 1981. 270-304.

¹²⁵ Tooze, Adam: *The Powers of Destruction*. 188.

¹²⁶ Uo. 187.

A Birodalmi Élelmezési Szervezet valójában véget vetett a mezőgazdasági termékek szabad piacának. Az árakat szabályozták, a termelést irányították, az élelmiszert teljesen kivették a piaci hatások alól. Az RNS karjai a gazdálkodás gazdasági birodalmán túlra is elértek, és a paraszti élet részévé tette az előadásokat, az oktatást és egyéb társadalmi hozzájárulásokat is. Az RNS pénzalapja a minden parasztgazdaságra kivetett adóból származott, ami lehetővé tette 20000 fős személyzet felvételét, és több mint egy millió birodalmi márkára rúgó költségvetését. Ennek az óriási szervezetnek elképesztő hatalma és befolyása volt. Németország GDP-jének több mint 20 százalékát ellenőrizte az RNS, miközben a termékértékesítések összértéke elérte a harminc milliárd birodalmi márkát.¹²⁷

Habár az RNS független szervezatként működött, valójában fontos eszköz volt az állam kezében a mezőgazdaság minden részének a szabályozására. 1936-ban, a négyéves terv megkezdésével, az állami beavatkozás tovább nőtt. Egy sor szabályozást vezettek be az élelmiszerpiacon az élelmiszer-ellátás és az árak irányítására. 1937 januárjában jegyrendszert vezettek be a vajra, a margarinra és a zsírra. 1938 után a parasztgazdaságok termelésének ellenőrzését új szintre emelték. Minden farmgazdaságnak ki kellett töltenie egy Hofkartét, amiben a betakarítást és az állattenyésztést tartották nyilván. Bizonyos mennyiségű élelmiszert fogyasztásra fordítottak, a többit át kellett adni az államnak. Ezek az intézkedések együttesen biztosították a rezsim teljes ellenőrzését a mezőgazdaság felett, és a teljes szektort alárendelték a háború gazdasági szükségleteinek. A növekvő nyomás alatt a parasztok küzdöttek, hogy teljesítsék a termelési kvótákat, többet dolgozva és kevesebbet kapva a termékeikért. Az agrárideológia különösen a parasztasszonyok valós helyzetével került szembe, akik anyaként és a faji örökség hordozóiként a vér és föld ideológiájának középpontjában álltak. Anyaként és családfenntartóként meglévő felelősségükön felül a nőknek kellett pótolniuk a gazdaságból kiesett férfi munkaerőt, és egyúttal dolgozniuk kellett, hogy teljesítsék a megnövekedett termelési követelményeket. A parasztok Németország szerte rosszalák a szigorú ellenőrzést, az alacsony árakat, és az állami beavatkozást az ügyeikbe. Panaszkodtak a számos új rendelet miatt, amik megváltoztatták az öröklés hagyományos rendjét és a tulajdonkezelést. Nyilvánvaló elégedetlenségüket azonban ellensúlyozta és enyhítette az egyébként irántuk mutatott különleges bánásmód, és az általában kedvező helyzetük. Védve voltak a külföldi versenytől, viszonylag stabil jövedelmük volt, az adóterhek pedig csökkentek. A mezőgazdasági termékek ára gyorsabban emelkedett, mint az ipari termékeké.¹²⁸ Sok paraszt azt látta, hogy az adósságai csökkennek vagy eltűnnek, és így többé már nem tartottak az ingatlanjuk elárverezésétől.

Az RNS által gyakorolt hatalmas befolyás és ellenőrzés ellenére az önellátást az élelmezésben csak a már említett néhány területen tudták megvalósítani. Az élelmiszerkérdés megoldását valahol máshol kellett keresni. Ennek felismerése olyan tervhez vezetett, ami megoldotta volna a mezőgazdasági dilemmát, és elősegítette volna a náci nagy ívű birodalmi terveit: a „Lebensraum” megszerzése keleten drasztikusan kiterjesztette volna a művelt földeket. Németország modernizációs potenciája és ipari vezető szerepe lehetővé tették volna számára, hogy agrártelepeseket küldjön szét egy nagy Német Birodalomban (1943-tól Nagynémet Birodalom), amely egészen az Urál-hegységig terjedt volna (bár ez nem bizonyítható egyértelműen). Mielőtt az agrárpolitika és a háború kapcsolatára térnénk, tekintsük át, hogyan küzdött meg a náci Németország a földtulajdon kérdésével.

¹²⁷ Uo.187-188.

¹²⁸ Tooze, Adam: The Powers of Destruction.195-196.

2.6.4 Földbirtokpolitika

Az eredeti 1920-as náci pártprogram földreformot ígért, valamint „kompenzáció nélküli földelkobzásra, a közösségnek hasznos célja érdekében.” Ez a megközelítés, valamint az, hogy Darré hangsúlyozta a kisparaszti gazdaságok értékét a nemzet számára, riadalmat és gyanút keltett a nagybirtokosok körében.¹²⁹ Hitler 1928 áprilisában „tisztázta”, hogy a pártprogramnak ez a pontja a zsidó telekspekulánsokra vonatkozott. A keleti nagybirtokosoknak nem volt mitől tartaniuk, birtokaikat nem vették volna el.

A tulajdonviszonyok területén – melynek a célok szerint jelentős szociális hatásai is lennének – a legjelentősebb intézkedés az 1933. szeptember 29-én kiadott „Birodalmi örökbirtok-törvény” volt. A törvény bevezetője jól összegzi annak politikai és szociális célját: „A birodalmi kormány a régi német erkölcs biztosításával meg akarja tartani a parasztságot mint a német nép vérforrását. A parasztgazdaságokat az öröklés során meg kell védeni az eladósodástól és a szétforgácsolástól, hogy a család örökségeként tartósan szabad parasztok kezében maradjanak.”¹³⁰

Darré első nagyobb törvénye, a Reich Erbhof Gesetz (Birodalmi Öröklési Törvény, német rövidítéssel: REG) volt 1933 szeptemberében. Az Örökösödési Törvény célja a német parasztok földbirtokainak a biztosítása és a parasztoknak, mint Németország „vérforrásának” a védelme volt. Az Erbhof (örökös farm vagy öröklhető birtok) új kategóriája a közepes méretű – 7,5 - 125 hektárig terjedő birtokokra vonatkozott.¹³¹ Ezeket a gazdaságokat megvédték az adósságoktól, és elszigetelték a piaci hatásoktól. Az Erbhofot nem lehetett tovább felosztani, és a „tisztá” parasztcsaládok generációin át öröklődött volna tovább. A Bauer kifejezés tiszteletbeli címmé vált, amiért a farmtulajdonosoknak folyamodniuk kellett. Az Erbhofbauer „egészséges származású”, aki bizonyítani tudta árja származását 1800-ig visszamenően. Lánygyermek, feleség, és nem öröklő testvérek nem válhattak Erbhofbauer-ekké. Az Erbhof-nak a családon belül kellett maradnia; nem lehetett adni, venni vagy kölcsönre biztosítékként felhasználni. Az Erbhof védve volt az elárverezés veszélyétől. A gazdaságokon már meglévő adósságokat átvette a Rentenbank Kreditanstalt, egy államilag finanszírozott jelzálogbank, ami a farmgazdaságokra kollektíven vetette ki az adósságok visszafizetését.¹³²

Az örökös a legidősebb fiú, vagy férfirokon lehetett, aki gondoskodott testvéreiről azok nagykorúvá válásáig. A törvény célja a parasztság tulajdonosi, anyagi, szociális helyzetének stabilizálása volt, s hogy meggátolja a birtokaprózódást, eladósodást, a földdel és annak árával való spekulációt. Az ideológia a másod-, harmadszülött testvéreknek az élettér-elmélet részeként Keleten ígért földszerzési lehetőséget. A második világháború folyamán ennek határozott mozgósító és propaganda célja is volt. Az örökbirtokok száma a második világháború elejére meghaladta a 700.000-et és a mezőgazdaságilag művelhető területek 50%-át fogta át.¹³³ Gyökeres változásra a birtokszerkezetben, a nagybirtok struktúrájában azonban nem került sor, ahogy radikális agrárreformra sem.¹³⁴

¹²⁹ Evans, Richard: The Third Reich. 420.

¹³⁰ Tooze, Adam: The Powers of Destruction. 211.

¹³¹ Grundman, Herbert: Agrarpolitik im 3. Reich Anspruch und Wirklichkeit des Reichserbhofgesetzes. Hoffmann und Campe, Hamburg, 1979.

¹³² Tooze, Adam: The Powers of Destruction. 182-186.

¹³³ Darré, Richard Walther: A Német Birodalom és a délkelet-európai államok együttműködése a mezőgazdaság terén. Budapesti Szemle 257 k. (1940) 749-751. sz. 184.

¹³⁴ A nagygazdaságok fontosságát némileg csökkentette, hiszen a 125 hektárnál nagyobb gazdaságok birtokosai elől elzárta a lehetőséget, hogy Erbhofbauer-ek legyenek (Örökös Gazdaparaszt), ami a legmagasabb tiszteletbeli

Általánosságban az Erbhof törvénynek nem lettek messzire ható következményei a földtulajdon szerkezetére. Németország délnyugati régiójában az örökösödési szokások eredményeként nagyszámú apró családi gazdaság jött létre, amik nem feleltek meg az Erbhof-ok követelményeinek, miközben elsősorban keleten a földbirtokosok kezén különösen nagy földbirtokok halmozódtak fel, és messze az örökös birtokok 125 hektáros maximális mérete fölötti területen gazdálkodtak. A kizárólagos kiválasztási eljárás és a szigorú faji kritériumok tovább csökkentették a számot úgy, hogy végül mindössze 700000 farmot jegyeztek csak be Erbhof-ként. Ez a gazdálkodó népesség huszonkét százalékát, valamint a mezőgazdasági és erdős területek harminchét százalékát érintette.¹³⁵ Darré hangzatos állításai szerint a nagybirtokosok keleten tönkretették a parasztságot, ellopták a parasztoktól a földet, és földnélküli munkásokká tették őket, ám felhívását, hogy adják vissza a földet vagy osszák fel újra, ténylegesen soha nem valósították meg.¹³⁶

Darré törvénye soha nem érintette a junkereket, és nem segítette elő a közepes méretű parasztgazdaságok modernizálását sem. Minthogy pénzt nem lehetett kölcsönözni a gazdaságra, így a parasztoknak nem volt gépekbe befektethető vagy a földterületük növelésére fordítható tőkéjük. A marginalizálódott parasztbirtokokat kizárták ezekből a szabályozásokból és a változások sem voltak rájuk hatással. Az Erbhof törvényt – viszonylag kis hatóköre ellenére – Németország szerte rossz szemmel nézték a parasztok, mivel nem vette figyelembe a hagyományos öröklési rendet, kizárta a feleségeket és a lánygyermeket, meg a föld és vagyon nélkül hagyott testvéreket. Az apák nem voltak abban a helyzetben, hogy végrendeletileg pénzt hagyjanak az örökségtől megfosztott gyermekeikre, és nem tudtak pénzt gyűjteni a hozományukra sem a gazdaságuk elzalogosításával.¹³⁷

Általánosságban a Birodalmi Öröklési Törvény és a Birodalmi Élelmezési Szervezet csak meglehetősen korlátozott hatással volt a falusi élet szociális valóságára. Az erős falusi közösségek a hagyományokban gyökereztek, és az intézmények olyan szolidaritási hálót nyújtottak, amit nem tudott könnyen lerombolni a totalitárius rendszer. Ez magyarázza azt is, hogy a parasztok morgolódása miért nem fordult soha nyílt ellenállásba. A törvényeket és a kvótákat bizonyos mértékig meg lehetett kerülni, a parasztok pedig a helyi bíróságokhoz fordultak az örökösödési korlátozások elleni küzdelmükben. Az esetek többségében kivételt tettek a kérelmezőkkel. Továbbá, a parasztok alapvetően elégedettek voltak a fix árakkal és a termelési kvótákkal, amik biztosították a jövedelmüket, és mérsékeltek a szabad piac vagy az időjárás kockázatait. A Harmadik Birodalom idején az élet a parasztok számára többé-kevésbé a régi kerékvágásban folytatódott. Kiemelt társadalmi helyzetük, és a társadalom számára tett hozzájárulásuk révén érezhették, hogy értékeli őket. A parasztoknak elegendő ennivalójuk volt, és eleget kerestek, hogy eltartsák magukat. Ez máris több volt, mint amit megtapasztaltak a bizonytalan 20-as években és a gazdasági világválság éveiben.

Ugyanakkor a német mezőgazdaság a két világháború között számos olyan problémával küszködött, amit a náci politika sem tudott megoldani. Mielőtt Németország – 1934 szeptembere előtt – megnyitotta volna piacait a dunai államok agrártermékei előtt, elzárkózási politikát folytatott, így a mezőgazdasági árak 1933-34 relációjában 25%-kal növekedtek, ami kedvezőtlenül hatott az életszínvonal-politikai céljaira.¹³⁸ Nem sikerült megállítani a vidéki népesség városokba áramlását, így a vizsgált korszakban Németország mezőgazdasági népessége legalább 500.000 fővel csökkent. A problémát a hatalom is érzékelte, ezért küldtek

cím volt, amit német paraszt kaphatott. A törvény kizárta a legkisebb gazdaságokat is, melyeknek a tulajdonosait lenézték, és legfeljebb csak, mint tartalék telepések szolgálhatták az új Birodalmat.

¹³⁵ Evans, Richard: *The Third Reich*. 422.

¹³⁶ Corni, Gustavo: *Hitler and the Peasants*. 121.

¹³⁷ Evans, Richard: *The Third Reich*. 425.

¹³⁸ Németh István: *Németország története*. 244.

látványos külsőségek közepette fiatalokat és lányokat a mezőgazdasági idénymunkákra. A nagyfokú infrastrukturális beruházások – autópályák, repterek, katonai gyakorlóterek stb. – csökkentették a mezőgazdaságilag művelhető földek arányát.

Egy politikai berendezkedés megítélésakor nem lehet intézkedéseinek csak bizonyos elemeit számba venni. Valóságos és hiteles képet csak politikájának teljes elemzése nyújthat. A nemzetiszocialista szociálpolitikában láthatóak önmagában bizonyos pozitív törekvések – mint például a munkanélküliség felszámolása, a családtámogatás stb. –, de ezek tényszerű megítélését csak akkor végezhetjük el, ha mindezeket a rendszer és ideológiájának egészébe helyezzük. A rendszer ideológiájának központi eleme a faji gondolat, politikai célja pedig a világuralom megteremtése, háború által. Hitler már 1936 őszén egyértelművé tette az úgynevezett négyéves terv meghirdetésekor, hogy Németországot 1940-re alkalmassá kell tenni egy sikeres háború megvívására. Így a nemzetiszocialista szociálpolitika minden lépése a faji program megvalósítását, és egy olyan háborúra való felkészülést szolgálta, mely végül az emberiség valaha lezajlott lepusztítóbb világégéséhez vezetett.

2.7. A Gömbös-kormány intézkedései a válság után (1934-36)

2.7.1 Gömbös földbirtokpolitikai koncepciója

Ahogy korábban már hangsúlyoztuk, Gömbös számára a mezőgazdaság nem egy volt a gazdaság ágazati közül. Elsősorban nem gazdasági, hanem sokkal inkább szociális és politikai szempontok, illetve ideologikus megfontolások vezérelték őt. „A földművelés és a vele szorosan összekapcsolt mezőgazdasági ipar felel meg a természet rendjének: ez az Isten által ajánlott foglalkozás.” Ezért a legbecsesebb foglalkozási ágként értékelte, mely „...minden válságos időben a legbiztosabb refugium, bevehetetlen erős vár volt és lesz minden népre nézve”. A parasztot e munkája emeli a társadalom többi rétege fölé — vallotta —, mert általa állandóan összeköttetésben van a természettel, Istennel, tőlük függ fáradozásának minden eredménye, „lelke, erkölcsi élete tehát tisztább marad, mint bármely más foglalkozású embereké”.

Ezek az agrárius nézetek nemcsak a 19. század végi újkonzervatívok gondolataival rokoníthatók, hanem sokban hasonlítanak a korabeli olasz és német agrárpolitikai reformokkal. Kormányra kerülésekor Gömbös és hívei nem rendelkeztek olyan tömegbázissal, amelyre támaszkodva gyorsan és radikálisan módosíthatták volna a politikai struktúrát, mint Hitler Németországban, vagy akár Mussolini Olaszországban. Így a korábbi miniszterelnök Bethlen – többségben lévő hívei segítségével – mind a parlamentben, mind a kormánypártban hosszú ideig korlátozta Gömbös mozgásterét. Tervei megvalósításához csupán 1934-től kezdve tudott hozzákezdeni.

Nem véletlenül értékeli úgy a szakirodalom, hogy 1934-ben új szakasz kezdődött a Gömbös-kormány tevékenységében.¹³⁹ Ekkor került ugyanis napirendre jó néhány olyan kezdeményezés, amelyet már a Nemzeti Munkaterv is tartalmazott, viszont megvalósítására addig nem volt lehetősége a kormánynak. Ezek közé tartozott a birtokszerkezet aránytalanságának enyhítése a telepítési politika révén. Ezzel kapcsolatban a kormányprogram vonatkozó pontjai 1932-ben a következőket tartalmazták:

„51. *Telepítési politikánk*

A birtokmegosztás egészséges kialakításának előmozdítása végett egészséges telepítési politika kezdeményezésére és végrehajtására fogunk törekedni. Ebbeli törekvésünkben magasabb nemzeti érdeket tartva szem előtt, vigyázni fogunk arra, hogy a termelés folytonossága és eredményessége csorbát ne szenvedjen.

¹³⁹ Gergely Jenő: Gömbös Gyula. Politikai pályakép. Vince Kiadó, Budapest 2001. 266–271.; Vonyó József: Gömbös Gyula, 200–217.; Zeidler Miklós: Gömbös Gyula. In: Trianon és a magyar politikai gondolkodás, 1920–1953. Szerk. Romsics Ignác. Osiris Kiadó, Budapest 1998. 70–97.

52. Telepítési alap létesítése

Birtokpolitikai és telepítési célokra az állami elővásárlási jog gyakorlása kapcsán megfelelő telepítési alapot kívánunk létesíteni.

53. A hitbizományi rendszer reformja és kiterjesztése

A hitbizományi rendszert megfelelő korrektívumoknak kívánjuk alávetni. Ki akarjuk azonban terjeszteni ezt a rendszert a kis- és középbirtokra is.”¹⁴⁰

A Gömbös-kormány célkitűzéseinek megvalósítása jegyében nyilvánvalóvá tette, hogy a birtokszerkezet aránytalanságainak enyhítése érdekében a nagybirtok bizonyos részét fel kell osztani a legnagyobb szegénységben élő törpebirtokos és bérmunkás rétegek között. Az arisztokrácia várható ellenállása miatt első lépésként a tagosítás elősegítésére dolgoztak ki programot, a paraszti gazdálkodást ugyanis rendkívül nehezítette az, hogy az örökösödési rendszer miatt egy-egy gazdaság földterülete több helyütt volt szétszórva a határban.¹⁴¹ A probléma súlyát mutatja, hogy az 1930-as évek közepén a 2,1 millió birtokos tulajdonában lévő 8,6 millió katasztrális holdnyi terület 14,8 millió parcellára volt felaprózva, tehát egy kisbirtokos átlagban 4 holdra rúgó birtoka 7 darabban helyezkedett el.¹⁴² Nem nehéz elképzelni, hogy milyen időbeli és költségben mutatózó terhet jelentett az egymástól távol fekvő, szétszórt parcellák megközelítése és művelése.

Ezen a szétaprózottságon segített volna a tagosítás. Az a birtokrendezési eljárás, amelynek során egy-egy gazdának az adott település határában szanaszét fekvő birtokrészeit (parcelláit) a tulajdonosok közös beleegyezésével, valamely törvényes fórum közreműködése révén egy vagy több, de a korábbinál lényegesen kevesebb darabba vonják össze. Az 1930-as évek első felében az Országos Mezőgazdasági Kamara, a regionális kamarák, és a Budapesti Mérnöki Kamara, az OMGE és más szervezetek igen aktívan léptek fel a tagosítás ügyében. Megmozdult a tudományos élet is. Az Országos Mezőgazdasági Kamara évi jelentéseiben állandóan ott szerepelt a birtokrendezés folytatásának szorgalmazása. A regionális kamarák rendszeresen propaganda- és felvilágosító tevékenységet folytattak. Számos esetben tettek például javaslatot a birtokok további elaprózódásának megakadályozására, illetve a már feldarabolódott földek összevonására.

1935 elejére elkészült, és szakmai viták után november 1-jén hatályba is lépett az igazságügy-miniszternek a belügyminiszterrel, a földművelésügyi miniszterrel és a pénzügyminiszterrel egyetértésben kiadott 34700/1935. I. M. sz. rendelete, amely a tagosítási és egyéb birtokrendezési ügyek eljárásrendjét szabályozta.¹⁴³ Az új rendelet legfontosabb célja az volt, hogy a tagosítás szakszerűen, egyszerűbben, gyorsabban, és főleg olcsóbban történjen. 1936-ban valóban új lendületet vett a folyamat. Egyrészt könnyebbé vált a korábbi években megkezdett tagosítás befejezése, másrészt az állami szerepvállalás növekedésével új helyeken is elkezdődhetett a folyamat. Az érintett falvakban igen hamar jelentkeztek a pozitív hatások.¹⁴⁴

Ahogy már többször utaltunk rá, az a sajátos politikai helyzet, amibe Gömbös kormányra kerülése után került, sok mindenben erős korlátokat jelentett meghirdetett terveinek megvalósítása útjában. Olyannyira, hogy sokáig nem szólhatott nyíltan olyan elképzeléseiről

¹⁴⁰ Magyarországi pártprogramok. 296.

¹⁴¹ Hornyák Zsófia: Az agráröröklés szabályozásának történeti előzményeiről. Jogelméleti Szemle, 2018. 2. sz. 72-83.

¹⁴² Nagy József: Földbirtok-politika Magyarországon a két világháború között. Líceum Kiadó, Eger 2003. 39–55.; Sipos József: A földkérdés. In: Gróf Bethlen István és kora. Szerk. Romsics Ignác. Osiris Kiadó, Budapest, 2014. 109–120.

¹⁴³ 34.700/1935. I. M. sz. rendelet (1935. október 18.) In: Magyarországi Rendeletek Tára 1935. Budapest, 1936. 764–786.

¹⁴⁴ Nádasdi József: A magyar parasztbirtok tagosítására irányuló kísérletek a XX. század elején. In: Politika, gazdaság és társadalom a XX. századi magyar történelemben. I. Szerk. Püski Levente – Timár Lajos – Valuch Tibor. KLTE Történelmi Intézet Új- és Legújabbkori Magyar Történelmi Tanszék, Debrecen 1999. 101–114.

sem, amelyek bizalmatlanságot kelthettek a parlamentben, a kormánypártban és a közigazgatásban egyaránt többséget élvező konzervatív politikusokban.¹⁴⁵

A válságkezelés eredményei, s a nemzetközi élet változásai nyomán azonban 1934/35 fordulójára módosulni kezdtek az erőviszonyok, s ez megmutatkozott az 1935-ös választási kampány során is.¹⁴⁶ A parlamenti választásokon elért győzelem, Bethlen körének jelentős meggyengülése azt a reményt keltette Gömbösben és közvetlen munkatársaiban, hogy elhárult a legfőbb akadály terveik megvalósítása elől, s bátrabban feltárhatták lapjaikat. Ez megmutatkozott abban is, ahogy a külföldi példákról beszéltek. Gömbös és hívei főként Olaszország és Németország belső átalakulásával példálózottak. Más államokat (Törökországot, Lengyelországot, Ausztriát) is felemlítve, általános érvényűnek tekintették, hogy az olyan nemzetközi eszmék – mint például a liberalizmus – pusztítása után, a nemzetek fennmaradásuk egyedüli lehetőségét a nemzeti eszme erősítésében látták.

Szimbolikusan tekinthető az az 1935 márciusában Szegeden elmondott beszéde, amelyben 1919-ban elhangzott szavaira visszautalva elmondta: „a magyar parasztember a magyar sors őrtálló katonája (...) az az ősforrás, amelyből minden magyar államférfiú állandóan meríthet friss erőket a magyar örökkévalóság számára”. Ekkor már folyt az előkészítése azoknak a törvényeknek, amelyek „a kis- és középegzisztenciák szaporítását”, gazdálkodási feltételeik javítását tűzték ki célul a mezőgazdaságban.¹⁴⁷ Az „egészséges telepítési politika” révén új, életképes kis és középbirtokok létesítését ígérte, védelmükről pedig a hitbizományi rendszer¹⁴⁸ rájuk történő kiterjesztésével, valamint a „szövetkezeti önségítés” támogatásával gondoskodott volna.

A kormány földbirtok-politikai célkitűzései az 1936-ban elfogadott XI. és XXVII. törvényekben öltöttek formát. Mindkét törvény magva megvolt korábban is, azokat már a Nemzeti Munkaterv is beharangozta: az 53. pont ígérte *A hitbizományi rendszer reformját és kiterjesztését*¹⁴⁹, s az 51. és 52. pont szövege *Telepítési politikánk és Telepítés alap létesítéséről*¹⁵⁰.

Az 1936. évi XI. tc. a családi hitbizományról és a hitbizományi kisbirtokról rendelkezett.¹⁵¹ Végrehajtását az igazságügy-miniszter 1936. évi 44.000. I. M. számú rendelete szabályozta.¹⁵² Ez utóbbi jelentette az igazi újdonságot, mert ezzel akarta a miniszterelnök elősegíteni olyan paraszti egzisztenciák létrejöttét, amelyeket nem fenyeget a szétaprózódás veszélye. „78. § A hitbizományi kisbirtok a mezei gazdálkodás céljára szolgáló [...] oly ingatlan, amelyet a felaprózódás ellen a törvény az elidegenítés és terhelés tilalmával, a köztörvényi öröklés kizárásával és a családon belül előre meghatározott egyéni kizárólagos utódlás jogával véd.”¹⁵³ Amikor azt határozták meg, hogy ki rendelkezhet ilyen kisbirtokkal,

¹⁴⁵ Vonyó József: Gömbös Gyula. 255-259.

¹⁴⁶ Uo. 211–217.

¹⁴⁷ 1935 tavaszán került sor a népi írók és Gömbös Gyula miniszterelnök találkozására Zilahy Lajos és Kozma Miklós közvetítése eredményeképp. A találkozó azonban egyik fél számára sem hozta meg a kívánt eredményt; lásd 2.8.1. alatt is. Borbándi Gyula: A magyar népi mozgalom. Püski, Budapest, 1989. 168-183.

¹⁴⁸ Peres Zsuzsanna: A magyar 'hitbizományi' jog kezdetei. (Doktori értekezés, kézirat) Pécs, 2009.

¹⁴⁹ A Nemzeti Egység Pártja programja – a Nemzeti Munkaterv. In: Magyarországi pártprogramok 1919–1944. Szerk. Gergely Jenő – Glatz Ferenc – Pölöskei Ferenc. . ELTE – Eötvös Kiadó, Budapest, 2003. 296.

¹⁵⁰ Uo. 295–296.

¹⁵¹ XI. törvénycikk a családi hitbizományról és a hitbizományi kisbirtokról. In: Magyar törvénytár. 1936. évi törvénycikkek. Franklin Társulat, Budapest, 1937. 137–190.

¹⁵² A m. kir. igazságügyminiszter 1936. évi 44.000. I. M. számú rendelete, a családi hitbizományról és a hitbizományi kisbirtokról szóló 1936: XI. törvénycikk hatálybalépéséről, és az e törvény következtében szükséges eljárási és telekkönyvi rendelkezésekről. In: Magyarországi Rendeletek Tára. 1936. Magyar Királyi Belügyminisztérium, Budapest, 1937. 1358–1417.

¹⁵³ 1936. XI. tc. In: Corpus Juris Hungarici – Magyar törvénytár. 1936. évi törvénycikkek. Franklin Társulat, Budapest, 1937. 142.

építettek a Darré-féle német örökösödési törvényre.¹⁵⁴ „80.§ A közigazgatási bizottság gazdasági albizottsága hitbizományi kisbirtok alapítására csak olyan feddhetetlen jellemű, közbecsülésben álló, önjogú magyar állampolgárnak adhat engedélyt, aki mezei gazdálkodással élethivatásszerűen foglalkozik, vagyonáról szabadon rendelkezik, s akitől azt lehet várni, hogy az okszerű gazdálkodásban a község lakosságának például fog szolgálni.”¹⁵⁵

2.7.2 A hitbizományi törvény (1936: XI. tc.) előterjesztése

A 30-as évek elejére nyilvánvalóvá vált, hogy az 1920. évi XXXVI. tc. a földkérdést nem tudta megoldani, sőt jelentős eladósodást és újbóli folyamatos birtokaprózódást okozott. Az alábbiakban az 1936. évi XI. tc. és a végrehajtására kiadott 44000/1936. I.M. számú rendelet létrejöttét tekintjük át. A családi hitbizományról rendelkező törvény tervezetének képviselőházi előterjesztése 1935. december 12-én történt, az előadó Lányi Márton képviselő volt.¹⁵⁶ Először történeti áttekintést adott a hitbizományi intézményről. Kifejtette: a magyar jogban idegen jogintézmény a hitbizomány, 1687-ben került be – IX. tc-ként – a magyar törvények közé, amikor az akkori uralkodó, I. Lipót az Aranybulla ellenállási záradékának eltörlése után cserébe lehetővé tette, hogy a főnemesek részére hitbizományok jöjjenek létre. Célja az volt, hogy „megvédje a magyar földet, [...] továbbá, hogy az ország akkori legbiztosabb államalkotó elemének, a nemesek kezében minden áron biztosítottnak lássa a földet”.¹⁵⁷ Az előadó elmondása szerint a törvénytervezet előterjesztésének idején az országban 67 hitbizomány működött, azok közül azonban 6-nak nem volt ingatlana, így tehát 61 hitbizomány sorsáról – azok területe 823.324 holdat tett ki – kívánt a törvény rendelkezni.¹⁵⁸ A képviselő megemlékezett arról is, hogy a történelem folyamán egyesek eltörlendőnek ítélték a hitbizományt, mások viszont, megfelelő reformok meghozatala után, meg kívánták tartani azt.¹⁵⁹

Ezt követően belekezdett pártja véleményének kifejtésébe. A kormánypárt szerint a „hitbizományi reform nem jelent és nem is jelenthet földosztást. [...] Más a hitbizományi reform és más a telepítés. Mind a kettő együttesen alkothatja a kormány földbirtokpolitikájának tengelyét.”¹⁶⁰ Az előadó elmondása szerint a törvény „állami, nemzeti, közgazdasági és földbirtokpolitikai” céllal született meg, hogy a „latifundiális jellegű hitbizományok az egészséges közgazdasági fejlődést ne akadályozzák, ne gátolják a földművelő néprétegek gazdasági terjeszkedését és megerősödését, és ne maradjanak a földművesnép állandó bajainak forrásai”. Megalkotásának okai között szerepelt még, hogy a hitbizományok nagyobb mértékben vegyék ki a részüket a termelésből, s változtasson azon az elven, amely szerint csak egyvalaki örökölhette a hitbizományokat, illetve a nagy múltú családokat megóvjá.¹⁶¹

¹⁵⁴ Corni, Gustavo – Gies, Horst: „Blut und Boden”, 103–128., Gerhard, G.: The Modernization Dilemma: Agrarian Policies in Nazi Germany. In: Agriculture in the Age of Fascism. Authoritarian Technocracy and Rural Modernization, 1922–1945. Eds. Prieto, F. – Pan-Montojo, J. – Cabo, M. Brepols, Turnhout 2014. 139–158.

¹⁵⁵ 1936. XI. tc. In: Corpus Juris Hungarici – Magyar törvénytár. 1936. évi törvénycikkek. Franklin Társulat, Budapest, 1937. 143.

¹⁵⁶ Az országgyűlés Képviselőházának 73. ülése 1935. évi december hó 12-én, csütörtökön. In: Az 1935. évi április hó 27-ére hirdetett országgyűlés Képviselőházának naplója. Negyedik kötet. Szerk. Dr. Papp Emil – Dr. Juhász József. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest, 1935. 497–504. Lásd továbbá Aparicio Zoltán Gergely – Kocsis Zsolt László: Az időleges tulajdon jellegzetes esetei a magyar magánjogban 1945 előtt különös tekintettel a hitbizományra Jura 2019. 1.186-194.

¹⁵⁷ Uo. 498.

¹⁵⁸ Uo.

¹⁵⁹ Uo. 499.

¹⁶⁰ Uo.

¹⁶¹ Uo. 500.

A törvény a következőket részletezte: A 2. § alapján hitbizományi kötöttség alatt maradnak az erdők és nádasok, illetve a 20. § szerint még azok az erdők, amelyek erdősitéséhez a felszabaduló vagyon utolsó hitbizományosi birtokosa jogosult, valamint azok a szántók, kertek, rétek, szőlők, legelők, amelyek kataszteri tiszta jövedelme együtt 30 ezer korona. Szintúgy megmarad a hitbizományi kötöttsége a földadó alá nem eső területeknek, a községi belterületen álló épületeknek, kerteknek, kastélyoknak, utóbbiaknál 5 ezer korona kataszteri tiszta jövedelem volt a maximális határ, a műkincseknek és régiségeknek, az azoknak helyt adó épülettel együtt, a bányatelkeknek, a kötöttség alatt maradó területtel összefüggő halastavaknak, készpénznek, értékpapírnak stb.¹⁶² A 3. és a 4. § a hitbizományok megállapításához szükséges általános irányelveket tartalmazta. Az 5. § szerint az egész vagyon megmarad a hitbizomány hatálya alatt, ha a hozzá tartozó mezőgazdasági ingatlanoknak a kataszteri tiszta jövedelme nem tesz ki többet 30 000 koronánál. (Ez a kitétel az akkor meglévő hitbizományok 20–30%-át érintette.) A 3. § arról szólt, hogy a hitbizomány alatt maradó értékeket az igazságügy-miniszter jelöli ki a hitbizományi bíróság, a várományosok és a hitbizományi gondnok meghallgatása után. Abban az esetben pedig, ha mezőgazdasági vagy erdőgazdasági birtokról van szó, az igazságügy-miniszter a földművelésügyi miniszterrel is egyeztet. A 10. § szerint a hitbizomány alól kikerült birtokok, a részesültek várományi jogával terhelve, a hitbizomány birtokosainak tulajdonává válnak. A leginkább vitatott részként jelölte meg az előadó a 12. §-t, amely arról szólt, hogy kik tulajdonolhatják a felszabaduló hitbizományokat. A várományosok köre kapcsán Lányi így nyilatkozott: „a törvényjavaslat arra az álláspontra helyezkedett, hogy a felszabaduló vagyonban való részesedést a várományosok egy részére korlátozza, és ezt a vagyont lehetőleg azoknak juttatja, akiknek az alapító juttatta volna, ha ő volna abban a helyzetben”. Ezen elv mentén a tervezet három a hitbizományban részesedő csoporttal számolt. Kétötöd részt azoknak szánt, akik a hitbizományi alapítólevél szerint a legközelebbi várományosként jogosultak lettek volna az utódlásra. A másik kétötöd rész a törvényes örökösödési rend alapján történne, azaz a vagyon utolsó hitbizományi birtokosának fiú utódját illetné. A maradék egyötöd rész pedig, az örökösödési elvet figyelembe véve, az utolsó hitbizományi birtokos fiútestvéreit és annak fiú leszármazottait illetné.¹⁶³ Fiú leszármazott hiányában a lányörökösöket illetné a vagyon.¹⁶⁴

Az előadó szerint a tervezet a hitbizományok összes problémáját orvosolni kívánta. Először is a hitbizományi birtokos jogait biztosítaná, a 30. § a birtokos halála vagy a birtoklás más úton történő elvesztése után ugyanis megnyitja az öröklést. A 19. § révén a föld drasztikus áresését is meg akarták akadályozni, amely az ingatlanok egyidejű, nagytömegben történő piacra dobásakor történne – a hitbizományi kötöttség alól felszabaduló ingatlant a javaslat szerint hat évig nem lehetett sem megterhelni, sem pedig eladni. A törvény szabályozni igyekezett a hitbizományra nehezedő terheket is, erről a 22–29. §-ok szóltak. Valamint kitért a jogszabály a hitbizományi vagyon kapcsán az örökösödési jog elvesztésére is – azt a korábbinál szélesebb alapokra helyezve. A hitbizomány megszűnésének eshetőségeiről is szólt a javaslat, azok módoszatairól az 59-től 64-ig terjedő §-ok szóltak.¹⁶⁵

Lányi szerint gyakorta érték panaszok amiatt is a hitbizományi rendszert, hogy az „belterjes, hogy nem szolgálja megfelelően a nemzeti termelés érdekeit, hogy éppen a gazdálkodás mintaszerűsége tekintetében nem nyújt megfelelő példát a környékbeli birtokosoknak”. E szempontokat az 50–52. §-okban foglaltak korrigálták, azok szerint a

¹⁶² Uo.

¹⁶³ Uo. 501.

¹⁶⁴ Uo. 502.

¹⁶⁵ Uo. 503.

földművelésügyi miniszter, szakemberek beiktatásával, figyelemmel tudja kísérni a hitbizományok működését, sőt, változtatni is tud rajta.¹⁶⁶

A törvényjavaslat engedélyezte új hitbizományok alapítását is, az indoklás szerint ugyanis a „nemzeti megerősödésnek, vagyonos és hazafias középosztály létesítésének és fenntartásának új alapjai tárulnak elénk az új hitbizomány létesülésének engedélyezésével”. A javaslat szerint a hitbizományi kisbirtoknak legalább 30 kat. holdra kellett rúgnia, kataszteri tiszta jövedelmének pedig 250 és 1000 aranykorona közé kellett esnie.¹⁶⁷ Az új hitbizomány-alapításhoz kapcsolódott a törvényjavaslat azon pontja is, hogy a kisbirtokosok is részesülhessenek az ily típusú kötöttbirtokok előnyeiből. Ezzel kívánták kiküszöbölni az örökösödésből fakadó egykerendszert és a gazdálkodás anomáliáit. A kisbirtokok kapcsán bizonytalanságot is megfogalmazott az előadó: „A gyakorlat és az élet fogja megmutatni, hogy a hitbizományi kisbirtok gondolata életképes-e, és megfelel-e az alapításra hivatott népréteg felfogásának.”¹⁶⁸ Mondandója zárásaként Lányi kérte a törvénytervezet elfogadását, s azt „korszakalkotó reformtörvény”-nek titulálta.¹⁶⁹

2.7.3 A hitbizományi törvény vitája

A tizenhét ülést felölelő vita – hozzászólások és az egyes részletek tisztázása – 1935. december 13-án kezdődött, és egészen 1936. február 13-áig tartott. Minthogy ez idő alatt a jogszabálytervezethez 67-en szóltak hozzá – beleértve a tervezet előadóját és a törvény aktuális verziójának szövegét felolvasókat is – a hozzászólások szelektálásra kényszerültem.

Az első kiválasztott hozzászólás Milotay Istváné.¹⁷⁰ A képviselő bevezetőjében azt emelte ki, hogy a magyar közélet állandó megkésetttségben van, s nincs ez másképp a hitbizomány reformjával sem.¹⁷¹ Ezt bizonyítandó, hozzátette, hogy egy nemrég megjelent, 1900 és 1914 közötti agrárpolitikai döntéseket bemutató munkát lapozgatva ugyanazokat a vitákat lehet olvasni, mint amelyek 1936-ban is felmerültek.¹⁷² A mulasztás kizárólagos felelőssége alól azonban az épp regnáló kormányt felmentette a hozzászóló, mondván, hogy a teljes háborús nemzedék okolható a probléma ilyen hosszú ideig való elhúzódásáért.¹⁷³ Ugyanakkor Milotay felidézte, hogy az 1848-as reformnemzedék sokkalta radikálisabb módon képzelte a hitbizományi rendszer megoldását, mert azt és annak nemesi haszonélvezőit a Habsburgok támaszainak tekintették.¹⁷⁴ Ehhez kapcsolva említette meg, hogy ő maga is a gyors és végleges megoldás híve, azaz „elvilleg nem helyezkedhetünk más álláspontra [...] mint a teljes megszüntetés, a teljes felszabadítás álláspontjára”. Milotay hozzáfűzte, annak oly módon kell megtörténnie, hogy a föld azok „kezére jusson, akiknek kezére egy demokratikus

¹⁶⁶ Uo.

¹⁶⁷ Uo. 503–504. Idézet: 503.

¹⁶⁸ Uo. 504.

¹⁶⁹ Uo.

¹⁷⁰ Milotay István: 1883-ban született, az 1920-as években Bethlen jobboldali ellenzékét támogatta. Először 1920 és 1922 között, a Keresztény Nemzeti Egység Párt tagjaként került be a törvényhozásba, akkor Debrecen képviselője volt, 1933-ban keresztény nemzeti ellenzéki programmal, 1935-ben pedig pártonkívüli programmal választották képviselőnek Miskolcra. Milotay István. In: Új Magyar Életrajzi Lexikon. IV. köt. L–Ö. Főszerk. Markó László. Magyar Könyvklub, Budapest, 2003. 764–765.

¹⁷¹ Az országgyűlés Képviselőházának 74. ülése 1935. évi december hó 13-án, pénteken. In: Az 1935. évi április hó 27-ére hirdetett országgyűlés Képviselőházának naplója. Negyedik kötet. Szerk. Dr. Papp Emil – Dr. Juhász József. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest, 1935. 537–544.

¹⁷² Uo. 537.

¹⁷³ Uo. 538.

¹⁷⁴ Uo. 538–539.

agrárpolitika szempontjai szerint csakugyan jutnia kell”. Az intézmény megszüntetése mellett egyrészt azt hozta fel érvként, hogy gazdasági és szociális hatásai a népesség stagnálását, sőt, fogyását segítik elő.¹⁷⁵ Másrészt pedig a magyar arisztokrácia hanyatlását említette, mert az már jó ideje nem hasonlítható a korábban már említett reformkori főnemességhez.¹⁷⁶

A felszólaló ezután áttért a törvényjavaslathoz fűzött konkrét észrevételeire. Azok egyike szerint nem hat évet kellene várni a hitbizományi haszonélvező vagy várományos halála után a birtok teljes felszabadításáig a kötöttség alól, hanem akár tizenöt-húsz évre kéne kitolni az időhatárt. Egy másik észrevétele szerint a kis hitbizományok nem váltják majd be a hozzájuk fűzött reményeket, ugyanis az „egyenlő örökösödési joghoz szokott magyar kisgazdatársadalom nehezen tud a magáévá tenni olyan felfogást, amely az egész vagyon öröklését a családnak egy tagjára szorítja, a többinek csak a kielégítéséről gondoskodik”. Szükségesnek tartotta azt is, hogy a kormány beavatkozási jogot tartson fenn magának azoknál a hitbizományi birtokoknál, amelyek működése nem felel meg a közérdeknek, például a jobb gazdálkodás érdekében, a föld megfelelőbb kihasználása, esetleg szociális szempont miatt. Kitért arra is, hogy nem elég a birtokok magánkézbe adására törekedni, hanem a birtokkoncentráció elkerülésére is figyelni kell.¹⁷⁷

Milotay beszélt a hitbizományi rendszer reformjáról is, de azt csak az agrárreform első lépésnek tartotta, ugyanis a földműves réteg nagy része igen rossz szociális és gazdasági körülmények között él. Tehát éppen az a társadalmi réteg él ilyen körülmények között, amelyre a legnagyobb szükség van, ha az ország helyzete úgy kívánja, például ha a szomszédos országok a vesztére törnek.¹⁷⁸ Zárásként kijelentette, hogy támogatja a tervezetet.¹⁷⁹

A javaslatról Dinnyés Lajos¹⁸⁰ is véleményt nyilvánított.¹⁸¹ Felszólalásának elején azt fejtegette, hogy nem kellene egymástól elkülönítve tárgyalni a hitbizományok és a telepítés kérdését: „a telepítésről csak hallomásból tud legnagyobb részünk, az én felfogásom azonban az, hogy amiképp már száz évvel ezelőtt is össze volt forrva ez a probléma a telepítés kérdésével, e két kérdés ma is szorosan együvé tartozik”. A hitbizományi reformról elmondta, hogy az „a száz évvel ezelőtti állapotokhoz képest is bizonyos retrográd lépést jelent”.¹⁸² A reformot ugyanis mindössze úgy értékelte, hogy az a hitbizományokra vonatkozó örökösödési rend újraszabályozása. Dinnyés eleve középkori intézménynek titulálta a hitbizományi rendszert, azon pedig végképp értetlenkedett, hogy az előtte szívroham miatt védtek oly mértékben a hitbizományokat. Mint fogalmazott: „Az előttem szóló urak [...] a hitbizományi rendszer és általában a főnemesség mellett védőbeszédeket mondtak”, pedig az ország szempontjait nézve a nemesség többi része jóval többet tett.¹⁸³

¹⁷⁵ Uo. 539.

¹⁷⁶ Uo. 540.

¹⁷⁷ Uo. 541.

¹⁷⁸ Uo. 543–544.

¹⁷⁹ Uo. 544.

¹⁸⁰ Dinnyés Lajos: az 1901-ben született politikus 1945 után futott be igazán politikai karriert, de már 1929-ben közéleti szerepet vállalt, amikor belépett az Agrár-Pártba, amely pártegyesülés után – 1930-tól – Független Kisgazda Földműves és Polgári Agrárpárt néven működött tovább. 1931-ben és 1935-ben az alsódabasi választókerület képviselőjeként került be a Képviselőházba. Dinnyés Lajos. In: Új Magyar Életrajzi Lexikon. VI. köt. Sz–Zs. Főszerk. Markó László. Magyar Könyvklub, Budapest, 2007. 168–169.

¹⁸¹ Az országgyűlés Képviselőházának 76. ülése 1935. évi december hó 13-án, pénteken. In: Az 1935. évi április hó 27-ére hirdetett országgyűlés Képviselőházának naplója. Ötödik kötet. Szerk. Dr. Papp Emil – Dr. Juhász József. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest, 1936. 2–9.

¹⁸² Uo. 2.

¹⁸³ Uo. 3.

Dinnyés elmondta, hogy a hitbizományokat az országok többsége már vagy eltörölte, vagy pedig jelentősen visszább vágta, ezzel ellentétben viszont Magyarországon még mindig „mamut-terjedelemben” van jelen. Legfőbb problémaként viszont azt jelölte meg, hogy nem látja, miként éri el a kitűzött célt a hitbizományi reform, azaz a rászorulókat miként profitálnak mindebből.¹⁸⁴ Elmondása szerint korábban két fő ok miatt ítélték kedvezőtlennek a hitbizományok működését: az egykezés és a kivándorlás.¹⁸⁵ További megoldandó földbirtokpolitikai problémaként pedig a szétszórtan fekvő birtoktestek egyesítését, a tagosítást nevezte meg; utóbbi jelenség, meglátása szerint, főként a kisbirtokosokat sújtotta.¹⁸⁶ Kifogásolta Dinnyés a törvénytervezet egyes konkrét részeit is. Például azt, hogy mily módon mentesülnek egyes hitbizományi elemek, s mások mily módon maradnak meg a kötöttség alatt. Vagy azt, hogy miért nem mondja ki a törvény, hogy a hitbizományi tulajdonosoknak minden esetben az országban kell élniük, már csak azért is, hogy a birtokokból származó jövedelem itt hasznosuljon.¹⁸⁷ A paraszti kisbirtokok hitbizománnyá alakulását is értetlenkedve fogadta, mondván: „a törvényjavaslatnak nincs életszaga”, s hogy perek sokasága fog emiatt szülni. Mint megjegyezte: „Én nem tudom elképzelni, hogy egy magyar parasztembernek meg lehessen magyarázni azt, hogy vagyonának ez a része hitbizomány, az a része meg saját birtok.” Újabb részleteket citálva pedig kijelentette, hogy „középkori levegő van ezekben a paragrafusokban”.¹⁸⁸ Majd összegezve véleményét a törvényjavaslatról eképpen fogalmazott: „A rádió, a sztratoszféra-repülések korszakában ilyen középkori intézményt nem tartok fenntarthatónak.” A hitbizományi kötöttséget kizárólag a közérdekű erdőtelepítések kapcsán tartotta elfogadhatónak.¹⁸⁹ Dinnyés nem támogatta a törvényjavaslatot.¹⁹⁰

Ugyanezen az ülésen szólalt fel Rassay Károly is.¹⁹¹ Beszédének bevezetőjében megjegyezte, a törvényjavaslat megítélése annyira eltérő, amelyet még nem látott. A kormánypárt például a nemrég lezajlott választási kampányban első helyen szerepeltette a reformjavaslatok között a hitbizományok kérdését, azt az utóbbi 150 év tétlenkedése utáni „merész lépés”-nek titulálta. Állítása igazolására felolvasott egy cikkrészletet a *Budapesti Hírlap*ból, sőt, citálta több korábban elhangzott felszólalás egy-egy részletét is.¹⁹² Rassay viszont úgy vélte, a törvény hozadéka negatív lesz.¹⁹³

A törvénytervezet egészét illetően a felszólaló igazat adott annak a hozzászólónak, aki nem földbirtokpolitikai, hanem öröklési kérdésként kezelte azt, egy másik képviselő szerint pedig tulajdonképpen az egyes birtokok felaprózódása elleni funkciót tölt be. A törvényjavaslatot már csak azért sem tekintette újdonságnak, mert az 1920-ban összeült nemzetgyűlés egy elfogadott törvénye értelmében a kötött birtokok is kisajátíthatók, többek között földbirtokpolitikai célokra is. Sőt a nemzetgyűlés által elfogadott, a földbirtokpolitikai intézkedéseket magában foglaló XXVI. törvény 1 millió 100 ezer hold földdel számolt a reformhoz, addig Rassay szerint ez a törvény jó, ha 30 év alatt 730 ezer holdat emel át a szabad forgalomba.¹⁹⁴ Vagyis a törvényre nincs is szükség. Elmondta még, hogy bár a telepítési

¹⁸⁴ Uo. 4.

¹⁸⁵ Uo. 5–7.

¹⁸⁶ Uo. 6.

¹⁸⁷ Uo. 7.

¹⁸⁸ Uo. 8.

¹⁸⁹ Uo. 9.

¹⁹⁰ Uo.

¹⁹¹ Az országgyűlés Képviselőházának 76. ülése 1935. évi december hó 13-án, pénteken. In: Az 1935. évi április hó 27-ére hirdetett országgyűlés Képviselőházának naplója. Ötödik kötet. Szerk. Dr. Papp Emil – Dr. Juhász József. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest, 1936. 10–22.

¹⁹² Uo. 11–12.

¹⁹³ Uo. 11.

¹⁹⁴ Uo. 12.

törvény teljes tervezetét nem ismeri, azt a részletet tudja, mely lehetővé teszi majd a nagy birtokok 3 ezer hold feletti részének kisajátítását. Mindennek azonban ellentmond, hogy az épp tárgyalás alatt lévő javaslat szerint hitbizományi kötöttség alatt maradhat akár 35 ezer holdra rúgó birtok is, amely így telepítésre sem használható.¹⁹⁵

A korábban elhangzottakkal szemben úgy látta továbbá, hogy a törvényjavaslatot földbirtokpolitikai szempontból is vizsgálni kell, annak pedig társadalmi, gazdasági és jogi vetülete is van.¹⁹⁶ Elmondása alapján a kormánynak a földbirtokpolitikai kérdés kapcsán azt kell eldöntenie, akarja-e, hogy a nagyobb birtokok „a gazdasági élet törvényszerűsége szerint” kisebbekre aprózódjanak. A tervezet benyújtásával tulajdonképpen már döntött is, mert bár 150 éve van törekvés arra, hogy felosszák a létminimum szintje felett lévő birtokokat, azt a törvényjavaslat nem támogatja. Sőt, „nemcsak a hitbizományok kötöttsége mellett foglalt állást, de állást foglalt a korlátozott forgalmú ingatlanok kötöttségének fennmaradása mellett is”. Rassay a kötött forgalmú ingatlanok sorában a hitbizomány hatálya alá esőt nevezte a legigazságtalanabbnak.¹⁹⁷ Bár úgy látta, a törvényjavaslatnak van jobbító hatása, de az elenyésző. S valójában a javító célzatú intézkedések is „mind benne vannak a polgári törvénykönyv előkészítő bizottságának jegyzőkönyvében”.¹⁹⁸

Igazságtalannak tartotta a törvénytervezet azon részét is, amely a hitbizományos állampolgárságáról rendelkezik. Ugyanis míg például az 1920 után a határon túl maradt tisztviselőknek a magyar állam nem folyósít nyugdíjat, addig a határon túl maradt hitbizományi várományosnak joga van a Magyarországon lévő hitbizományra, majd birtokba jutása után annak élvezetére.¹⁹⁹ Nem volt érthető számára az sem, hogy miért került ki a törvény előzetes szövegben még benne lévő kitétel, miszerint a büntetért elítélt személy elveszíti várományosi jogát, s miért csak a hitbizomány alapítója vagy annak családtagjai ellen elkövetett súlyos sérelmet szankcionálja a tervezet. Logikai következetlenségnek nevezte azt is, hogy a régi hitbizomány esetében 3 ezer holdban maximálja a kötöttség alatt megmaradó földterület nagyságát, más esetben viszont ez akár 35 ezer holdig is felmehet, újabb területnagyságként pedig az ezer hold jelenik meg, mint az új hitbizományok alapításánál meglévő legnagyobb birtokmaximum.²⁰⁰ Kritizálta az apanázsról rendelkező részt is, amely szerinte kizárja a kis hitbizományban élő családtagot a továbbtanulásból. Ugyanis egy hatályos törvény szerint, ha egyvalaki már tanul a családból, akkor az apa egy másikat – keresőképeségének elérése után – már nem köteles támogatni.²⁰¹

Rassay kifejtette, hogy a reform nem feltétlenül jelenti egy intézmény megtartását, jelentheti annak megszüntetését is.²⁰² Ezt követően kitért arra, hogy mi szól a hitbizomány intézményének megtartása mellett. Idézte is a fennmaradást támogatók véleményét: „A teljes eltörlés olyan értékeket pusztítana el, amelyek faji és nemzeti szempontból felette hasznosak, és csak nemzedékek munkájával volnának felépíthetők, ha egyáltalán pótolhatók”. A megfogalmazást homályosnak s ellentmondónak nevezte, mert „másfél századon keresztül ennek a nemzetnek legkiválóbb államférfiúi, legélesebb jogászelméi vitatják, hirdetik, igazolják a hitbizomány eltörlésének szükségét”. Elmondása szerint a törvénytervezetről írt jelentés is úgy fogalmazott, hogy „a hitbizomány idegen test a nemzet életében, de ugyanakkor megállapítja, hogy 250 évig fenntartotta magát, és mély gyökeret vert a nemzeti politikai, gazdasági, szociális és kulturális életében”. Azonban ezt követően az említett hatások kifejtése helyett a jelentés mindössze úgy fogalmazott, hogy a hitbizomány „bizonyára nem állt volna

¹⁹⁵ Uo. 13.

¹⁹⁶ Uo. 13.

¹⁹⁷ Uo. 14.

¹⁹⁸ Uo. 15.

¹⁹⁹ Uo. 15–16.

²⁰⁰ Uo. 16.

²⁰¹ Uo. 16–17.

²⁰² Uo. 17–18.

fenn 150 évig vagy 250 évig, ha nem gyakorolt volna nemzeti hivatást”. Rassay szerint mások a fennmaradás mellett hozták fel érvként a történelmi családok gazdasági teljesítőképességének megőrzését, ő azonban ezt az indoklást „dohos”-nak és „kriptaszagú”-nak titulálta, mondván, hogy a hitbizományok alapítása nem a nemzet, hanem az adott család érdekeit szolgálta.²⁰³ S elmondása szerint már csak azért sem szolgálhat mindez érvül a hitbizomány fenntartása mellett, mert az országért cselekvők zöme nem hitbizománnyal rendelkező családból jött, sőt, sokuknak egyáltalán nem volt földje. Az állam életében betöltött szerepét a köznemesi családok körében meglévő hitbizományok száma bizonyíthatná Rassay szerint, az azonban igen csekély, hiszen a történelmi Magyarországon létezett 93 hitbizományból 11 volt mindössze köznemesi, s azok területe az összes hitbizományt tekintve is csak 2,71%-nyit tett ki.²⁰⁴

Gazdasági szempontból is kifogásolta a hitbizományokat, elmondása szerint ugyanis a birtokos nem fejleszti a hitbizományt, mert az nem feltétlenül áll érdekében, például nem marad örökül a gyerekeire, illetve csak igen korlátolt mértékben hitelképes. Mindezek mellett pedig mivel alig alakultak addig kis hitbizományok, a törvény hiába ad rá újfent lehetőséget, nem lesz eredménye.²⁰⁵ A családi vagyon el nem aprózódására vonatkozóan megemlítette, hogy az 1920. évi földbirtokrendezést szolgáló törvény alapján már van lehetőség osztatlan családi vagyon létesítésére, a szándékot elég jelezni az Országos Földbirtokrendező Bíróságnál.²⁰⁶

Beszéde zárásaként Rassay így fogalmazott: „Megállapítottam aggodalommal azokat a konzekvenciákat, amelyek ennek a javaslatnak elfogadása és az életbe való átvitele be fognak állni, és mindezeknek a megvizsgálása után nyugodt lelkiismerettel nem tudtam más megállapításra jutni, mint amire Deák Ferenc jutott száz évvel ezelőtt. [...] »én a természet rendjével és az igazsággal ellenkező, hazámra káros fidei commissumok« eltörlésére szavazok, és a javaslatot nem fogadom el”.²⁰⁷

A következő ülésről gróf Teleki Mihály²⁰⁸ mondandóját veszem górcső alá.²⁰⁹ A képviselő elmondása alapján a kormány a tömeg radikalizálódását akarja a hitbizományok reformjával megakadályozni.²¹⁰ Majd ő is történelmi kitekintőbe kezdett, elsőként azzal foglalkozott, hogy a hitbizományt már 150 éve próbálják megreformálni, mindaddig sikertelenül. Véleménye szerint bár a hitbizomány nem magyar jogintézmény, de attól még „megfelelő korrektívumokkal, a területnek megfelelő csökkentésével, annak létjogosultsága a nemzeti vagyon fenntartásában ma is megvan.” Az intézmény nem túl nagy népszerűségét a hozzászóló egyrészt annak tulajdonította, hogy hitbizományt jobbára az udvarhoz hű személyek kaptak. Másrészt pedig a magyar jog az öröklés során egyenlő részekre osztja a vagyont, a hitbizomány viszont azt egyben tartja. Teleki szerint a reformkorban azért támadták és akarták megszüntetni, mert akkor az ősiség még élő törvény volt.²¹¹ Hozzáfüzte még a történelmi

²⁰³ Uo. 18.

²⁰⁴ Uo. 19.

²⁰⁵ Uo. 20.

²⁰⁶ Uo. 21.

²⁰⁷ Uo. 22.

²⁰⁸ gr. Teleki Mihály: Az 1896-ban született Teleki 1935-ben a Nemzeti Egység Pártja tagjaként, a kiskunhalasi választókerületből került be a törvényhozásba. Korábban gazdálkodással foglalkozott dunatetőtleni birtokán. 1938 és 1940 között földművelésügyi miniszter volt. gr. Teleki Mihály. In: Új Magyar Életrajzi Lexikon. II. köt. D–Gy. Főszerk. Markó László. Helikon Kiadó, Budapest, 2001. 671.

²⁰⁹ Az országgyűlés Képviselőházának 77. ülése 1935. évi december hó 13-án, pénteken. In: Az 1935. évi április hó 27-ére hirdetett országgyűlés Képviselőházának naplója. Ötödik kötet. Szerk. Dr. Papp Emil – Dr. Juhász József. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest, 1936. 33–39.

²¹⁰ Uo. 33.

²¹¹ Uo. 34.

kitekintéshez azt is, hogy több reformelképzelés mellett az is felmerült egyes szakíróknál, hogy meg kell szüntetni a hitbizományt.²¹²

Rátért a hitbizomány előnyeire és hátrányaira is. Meglátása szerint a „hitbizomány eredeti elgondolása az ősoktól örökölt, vagy szerzett vagyon megvédése és ezáltal bizonyos mértékben a takarékosagra való nevelés”. Majd ehhez hozzáfűzte még, hogy a magyarság jövője szempontjából az lenne kedvező, ha minden megmaradó nagy- és középbirtok „régii gazdáii kezében marad, akiknek már gyermekkoruk óta beleoltatott a szívükbe a föld szeretete, mintha olyanok kezébe kerül, akik azt tisztán spekuláció tárgyává teszik”. Teleki a hitbizományi intézmény egyik legnagyobb hibájának a birtokok országos szinten egyenlőtlen megoszlását tekintette, egyes vidékeken például nagy kiterjedésű latifundiumokat betonoztak be.²¹³ Elmondta, hogy a Dunántúlon – ahol az összes hitbizomány 70%-a volt – 37 hitbizományi birtok van, amelyek területe mintegy 602 ezer holdat tesznek ki, az Alföldön azonban mindössze 16 hitbizomány feküdt, azok területe hozzávetőleg 152 ezer hold. Ezen az egyenlőtlen megoszláson véleménye szerint javítani kell, s a „birtokeloszlás szempontjából szükség van elsősorban kisbirtokra és középbirtokra”. Ugyanis: a „kisbirtokos a legbiztosabb alapja a magyar társadalomnak, a magyar államnak, a középbirtokra pedig szükség van azért, hogy a falu vezető szerepét és a vármegyei autonómia tiszteletbeli állásait ez a középbirtokos osztály vállalja el”. A hozzászóló nem szüntette volna meg a nagybirtokot sem, mert annak feladata az agrárium területén történő kísérletezés, növénytermesztés, tenyésztések kitenyésztése, illetve munkahelyek, munkalehetőségek megteremtése.²¹⁴

Szólt Teleki a kööttség alatt lévő birtokok és a népszaporulat kapcsolatáról is. Kokovay Lajos tanulmányára hivatkozva elmondta, hogy a Dunántúlon például 181 hitbizományos községben tíz év alatt a népszaporulat 1%-ot tett ki, az egész Dunántúlon mindez azonban 3,9%-nyi volt. A hitbizományi birtokokon azonban, a nagybirtokos községekben a népszaporulat 1,5 ezrelékkal meghaladta a dunántúli átlagot. A hitbizományok másik hibájának az abszентizmust róttá fel, ugyanis akadt rá jó néhány példa, hogy miután egy hitbizományi tulajdonos több hitbizományt is birtokolt, nem gazdálkodott szakszerűen, s nem tudta azt igazán ellenőrizni sem.²¹⁵ Továbbá valószínűleg jövedelmük egy részét sem az országban költik el – utóbbit adóval igyekezett a törvényjavaslat orvosolni.²¹⁶

A képviselő szóba hozta a hitbizományi rendszer tökeszegény állapotát is, amely nagyszámú bérbeadáshoz vezetett. Elmondása szerint 1930-ban a magyar hitbizományi birtok harmadát, azaz 279 ezer holdat bérlők műveltek meg. Azon belüli adatokat is ismertetett, a művelési ágakat tekintve elmondta, hogy a szántóterületnek 61%-a volt bérlők kezén. A birtokkategóriákat tekintve pedig elhangzott, hogy mindössze 17.500 hold volt kisbérletben, amely csak 6,3%-a a bérletben művelt területek egészének. Utóbbi probléma kapcsán hozta szóba a földbérlő szövetkezetek kérdését. Azok előnyeit a következőképp foglalta össze: „gazdaságpolitikai szempontból [...] földhöz köti a nincstelent, lehetővé teszi, hogy a szövetkezeten keresztül ő is bérlő legyen és [...] hogy pár év múlva ő maga is birtokot vásárolhasson. A nemzeti termelés szempontjából pedig rendkívüli előnye van ennek a rendszernek, mert [...] lehetővé teszi, hogy standard árukat állítsanak el, amelyek eladása a külföldi piacokon sokkal könnyebb, lehetővé teszi azt is, hogy ezeken a kis parcellákon a minőségi termelés is megvalósulhasson”.²¹⁷

²¹² Uo. 35.

²¹³ Uo. 35.

²¹⁴ Uo. 36.

²¹⁵ Uo. 36.

²¹⁶ Uo. 37.

²¹⁷ Uo. 37.

Méltatta azt is a törvénytervezetben, hogy kötöttség alatt maradnak az erdőbirtokok.²¹⁸ S további jelentős előrelépésnek látta, hogy a hitbizományi birtokok gazdálkodását állami felügyelet alá szándékozik vonni a tervezett törvény, az ugyanis egyebek mellett azt a célt is szolgálja majd, hogy a hitbizományi gazdálkodásra, mint mintagazdálkodásra lehessen tekinteni. Teleki szót ejtett még a középhitbizományok alapításának lehetőségéről, amely véleménye szerint a középvagyonot kívánja megóvni az elaprózódástól, s ugyanezen ok miatt jónak látta volna, ha kisbirtokok is megmenekülhetnének a feldarabolástól, utóbbit adókedvezménnyel vélte megoldhatónak.²¹⁹ Sőt, úgy látta a kisbirtokosok gyereksaporulatát is adókedvezménnyel kellene „honorálni”.²²⁰

Teleki a konkrétumokban bővelkedő, a tervezet sok részletét pozitívnak tekintő beszéd végén üdvözölte a törvényjavaslatot, és azt általánosságban el is fogadta.²²¹

Véleményt alkotott a törvényjavaslatról Matolcsy Mátyás²²² is.²²³ Beszédének elején az Európában a világháború előtti, majd az azt követő technikai és életforma-változásokat említette, amelyekből, úgy látta, Magyarország nem vette ki a részét, hiszen a kormányzat „a főnemességet túlságosan védi a feltörő magyar parasztság érdekeivel szemben”. Majd miután arra tért rá, hogy mindez – vagyis a különféle társadalmi rétegek igényeinek ki nem elégítése – egy ország sorvadását, pusztulását is okozhatja, történelmi kitekintésbe kezdett, s a magyar társadalmi problémákat, és a bennük rejlő veszélyeket ecsetelte. Mint fogalmazott: „a fajt jelentő magyar parasztság és a többnyire idegen főurak egymás ellen irányuló törekvései idézték elő a nagy katasztrófákat”.²²⁴ Szóba hozta az 1437-es erdélyi felkelést, az 1514-es parasztháborút, Mohácsot, a Rákóczi szabadságharcot, 1848-at és a századforduló kivándorlási hullámát is.²²⁵ Véleménye szerint a konfliktusok hátterében a földkérdés megoldatlansága állt. Sőt, Trianon is ide tartozik, ugyanis a kivándoroltak földjeikről is lemondtak, amiket nem magyarok szereztek meg.²²⁶

Üdvözölte, hogy hosszú idő után végre újra foglalkozik a kormányzat a földkérdéssel.²²⁷ Megjegyezte azt is, hogy az arisztokráciát védő érvek nagyon gyenge lábakon állnak, mert több mindent is fel lehet hozni ellenükben: nem magyar származásúak, többségük külföldön él, nem éreznek sorsközösséget a parasztsággal, latifundiumaik gátolják a nemzeti fejlődést, illetve „az arisztokráciából kiáramló, idejétmúlt feudális ideológia a magyar társadalom torz fejlődését eredményezi”.²²⁸ Az idegen származásúnak tekintett réteg „érdemtelenységét” történészekről vett érvekkel is igyekezett alátámasztani, citálta Macartney *Hungary* című munkáját és Szekfü Gyula *Három nemzedék*-ét. Matolcsy is szót ejtett a népszaporulatról, azon belül is az egykezésről, amelynek legfőbb színtereként a Dunántúlt jelölte meg, ahol a leginkább elterjedt a nagybirtok és a hitbizomány intézménye. A népszaporulat adatainak bemutatásához Kovács

²¹⁸ Uo. 37.

²¹⁹ Uo. 38.

²²⁰ Uo. 39.

²²¹ Uo.

²²² Matolcsy Mátyás: az 1905-ben született közgazdász 1935-ben került be a Képviselőházba a nagykáta választókerületből, mint a Nemzeti Egység Párt tagja. Ám még abban az évben kilépett onnan a földreformra vonatkozó radikálisnak tekinthető nézetei miatt. 1936-ban a Független Kisgazda Földműves és Polgári Agrárpárt tagja volt; annak munkájában 1938 márciusáig vett részt. Matolcsy Mátyás. In: Új Magyar Életrajzi Lexikon. IV. köt. L–Ö. Főszerk. Markó László. Magyar Könyvklub, Budapest, 2003. 581.

²²³ Az országgyűlés Képviselőházának 78. ülése 1935. évi december hó 13-án, pénteken. In: Az 1935. évi április hó 27-ére hirdetett országgyűlés Képviselőházának naplója. Ötödik kötet. Szerk. Dr. Papp Emil – Dr. Juhász József. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest, 1936. 63–68.

²²⁴ Uo. 63.

²²⁵ Uo. 63–64.

²²⁶ Uo. 64.

²²⁷ Uo. 64.

²²⁸ Uo. 64–65.

Alajosnak, a KSH elnökének munkájából idézett, amely szerint a 8–10 hold közötti birtokkategóriában a legnagyobb a gyerekvállalási kedv, s hogy az a mezőgazdasági cselédségnél szinte ugyanakkora. Az egykezés csak a 10 holdnál nagyobb birtokkal rendelkező kisbirtokosoknál mutatható ki, a legalacsonyabb népszaporulat pedig mezőgazdasági munkások körében volt tapasztalható.²²⁹ Mindez azonban Matolcsy szerint nem jelenti egyben azt is, hogy a mezőgazdasági cselédek magas gyerekvállalási hajlandósága miatt meg kell tartani a nagybirtokokat, ugyanis azokról tömeges az elvándorlás a városokba. Úgy látta, a földnélküliek száma helyett inkább a kisbirtokos réteget kellene gyarapítani egy földreform révén. S hozzáfűzte még, hogy a statisztika szerint minél magasabb a nagybirtok aránya egyes vármegyékben, annál kisebb a népsűrűség.²³⁰ A képviselő méltatta a Gömbös-kormányt, hogy napirendre tűzte a hitbizományok kérdését, de úgy vélekedett, hogy „akkor válna ez a javaslat a nemzet, a magyarság, a parasztság javára, ha komolyabb, erőteljesebb megoldásokat biztosítana”.²³¹

Matolcsy ezt követően áttért konkrét részletekre is. Elmondása szerint a hitbizomány kérdése az agrárpolitika része, így azt együtt kezelné a telepítési törvényjavaslattal. Ezután a konkrét kifogásait sorolta. Például a 2. § azon kitételét, amely szerint a 30 ezer pengő kataszteri tiszta jövedelmet el nem érő birtokok kötöttség alatt maradnának. Vagy a 19. §-ban szereplő azon előírást, hogy a hitbizományt birtokló halála után csak hat évvel lehetséges az adott birtok felszabadítása. De csekély eredménnyel kecsegtetőnek találta a kisbirtokok hitbizománnyá alakítására vonatkozó részt is, mondván, hogy ha a kormányzat szerint sem alakul majd sok ily jellegű hitbizomány, akkor mi értelme van a javaslat ezen részének. Ezt követően azonban megjegyezte, hogy a „hitbizományi reform javaslatának részleteiben való tárgyalása, azt hiszem, szükségtelen. [...] Mert az én felfogásom az, hogy azok vizsgálata és bírálata itt nem sok eredménnyel járna”.²³² Végezetül az erdélyi magyaroknak a román földreform révén igen kedvezőtlenre vált helyzetének bemutatásával arra igyekezett rávilágítani, hogy megoldásként egy intézkedés jöhet szóba: a földosztással egybekötött földreform.²³³

Mindezek után Matolcsy a meglátása szerint csekély eredménnyel kecsegtető törvényjavaslatot nem fogadta el.²³⁴

Schandl Károly²³⁵ hozzászólását azzal kezdte²³⁶, hogy bár a kisbirtokokat és a gazdasági cselédeket valóban támogatni kell, nemcsak kisbirtokokat kell létrehozni majd a hitbizományok kötöttség alóli felszabadításakor és a telepítéskor, hanem kisebb középirtokokat is. Azt az

²²⁹ Uo. 65.

²³⁰ Uo. 66.

²³¹ Uo. 67.

²³² Uo. 67.

²³³ Uo. 67–68.

²³⁴ Uo. 68.

²³⁵ Schandl Károly: az 1882-ben született politikus már 1920 előtt számos a mezőgazdasághoz kötődő pozíciót töltött be – Országos Mezőgazdasági Kamara elnöke, a Magyar Gazdaszövetség elnöki referense, majd ügyvezető titkára stb. 1921 és 1928 között a Földművelésügyi Minisztérium államtitkára volt. 1928-tól (1947-ig) az Országos Központi Hitelszövetkezet elnök-vezérigazgatója volt. 1927-ben és 1931-ben az Egységes Párt képviselőjeként jutott be a törvényhozásba a devecseri választókerületből. 1935-ben a kormánypárt tagjaként – szintén Devecsert képviselve – került a Képviselőházba. Schandl Károly. In: Új Magyar Életrajzi Lexikon. V. köt. P–S. Főszerk. Markó László. Magyar Könyvklub, Budapest, 2004. 988.; Dr. Schandl Károly. In: Országgyűlési almanach az 1935–40. évi országgyűlésről. (Sturm-féle országgyűlési almanach) Szerk. Haeffler István. Magyar Távirati Iroda Rt., Budapest, 1940. 359–360.

²³⁶ Az országgyűlés Képviselőházának 79. ülése 1935. évi december hó 13-án, pénteken. In: Az 1935. évi április hó 27-ére hirdetett országgyűlés Képviselőházának naplója. Ötödik kötet. Szerk. Dr. Papp Emil – Dr. Juhász József. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest, 1936. 103–110.

álláspontot képviselte ő is, hogy a törvényjavaslat egy örökjogi reform, azonban úgy látta, az alkalmas egy nemzeti birtokpolitika megvalósítására.²³⁷

Schandl a hitbizományi mezőgazdasági területek összterületét illetően 460 ezer holdat említett, amelynek a felét kellene felszabadítani – a törvényjavaslat is ennyit tartalmaz – a kötöttség alól. A tervezetet „haladó konzervatív alkotás”-nak nevezte, így nem lepődött meg azon, hogy a radikálisok tetszését, akik a megszüntetésre voksolnak, nem nyerte el.²³⁸

A bevezető szavak után ő is a hitbizományok eredetének és rendetetésének történeti áttekintésére tért ki. Elmondása szerint bár támadták a hitbizományi intézményt a kötöttsége miatt az elmúlt évszázadban, a birtokok kötöttsége régóta jelen van a magyar jogban, az szerinte egészen az Árpád-korig nyúlik vissza, s célja a nemzetségek fennmaradásának biztosítása volt. Kitért az 1848-ig meglévő ősiség törvényére, illetve a Mária Terézia által az úrbéri viszonyt rendező Urbáriumra is. Úgy vélte, különbséget kell tenni az 1848 előtt és az az után alapított hitbizományok között. Véleménye szerint a forradalom és szabadságharc utáni hitbizományok célja a „társadalmi pozíció biztosítása volt”. Az 1867. évi IX. tc. célja az volt, idézett Sebes Dénes jogásztól: „hogy az ország mágnásai és előkelői vagyoni elerőtlenedését főleg a banderális rendszer fenntartása érdekében megakadályozza”, aminek így közjogi jelentősége is van.²³⁹ Elmondása szerint a hitbizományi reform eléggé megkésett, a századforduló környékén ugyanis kisebb középirtokok és kisirtokok alapítása révén meg lehetett volna akadályozni a kivándorlást, és a magyar kézen lévő földbirtokok felvásárlását. Így tulajdonképpen a reform elmaradásának következményeihez sorolta a románság erdélyi térhódítását, Partium és Erdély Romániához csatolását is.²⁴⁰ A történeti áttekintés részeként elmondta, hogy az 1920-as földreform csökkentette a hitbizományi birtokok területét, sőt – itt megemlítette, hogy hasonlóan vélekedik, mint Rassay Károly – azt a vagyonválsági törvény tovább csökkentette. A földreform kapcsán megemlékezett Rubinek Gyuláról és Nagyatádi Szabó Istvánról is. Hozzáfűzte, nem a földreform volt rossz, hanem a végrehajtásába csúsztak hibák. Így arra kéri a kormányt, hogy a földbirtokpolitikai lépések sorában először az 1920. évi földreform pénzügyi vonatkozásait rendezze, melyek 450 ezer családot érintenek.²⁴¹

Mindezek ellenére jelentős lépésének tartotta a hitbizományi reformra vonatkozó törvénytervezetet, s védelmébe vette a tervezet több pontját is, például azt, hogy a hitbizományi birtokból csak a 3 ezer hold feletti részek sajátíthatók ki. Majd Rassay Károly hitbizományok felszámolására tett kijelentése kapcsán mondta el, hogy már nem osztja korábbi nézeteit. Újabb kisirtokok létrehozását is fontosnak tartotta, de azt ő sem látta életszerűnek, hogy működni fognak a hitbizományi kisirtokok megalapítására vonatkozó elképzelések. Schandl inkább a meglévő kisirtokokat erősítette volna, példaként hozta fel a tagosítást – amely a szétszórt birtoktesteket egyesítené –, illetve a gazdasági műveltség emelését és a tőkeinjekciót.²⁴² Az új hitbizományok kapcsán úgy nyilatkozott, hogy fontos a középirtokok számának növelése, de kiemelt fontosságúnak titulálta az „ipari tőke” és a „földbirtok-tőke” összekapcsolását is, mert „a távolabbi jövőben az ország lakosságának többségét a mezőgazdaság már nem fogja tudni eltartani”. E probléma megoldása lehetne, ha az új hitbizomány-tulajdonosok a hitbizományi tőkével beszállnának a magyar iparba. Részletekbe is bocsátkozott: a fővárosi ipar egy részét például kitelepítette volna vidékre, hogy ott felszívja az agrárium területéről a munkanélküliséget. Utóbbi kapcsán mondta el, hogy nem pártolja az inségakciókat, mert az ipar kitelepítésével munkát kellene inkább adni a falusi szegényeknek.²⁴³ Beszéde utolsó

²³⁷ Uo. 103.

²³⁸ Uo. 103.

²³⁹ Uo. 104.

²⁴⁰ Uo. 105.

²⁴¹ Uo. 106.

²⁴² Uo. 107.

²⁴³ Uo. 108.

részében Schandl hosszan ecsetelte Széchenyi István érdemeit, főként azokat, amelyek a jobbágyság helyzetének javítására, illetve a földbirtokreformra vonatkoztak.²⁴⁴ Továbbá méltatta gróf Károlyi Sándort is, aki arisztokrataként, hitbizományi birtokosként lerakta a magyar szövetségi mozgalom alapjait.²⁴⁵

Hozzászólása zárásaként a képviselő elfogadta a törvényjavaslatot.²⁴⁶

Gróf Festetics Sándor²⁴⁷ hozzászólását²⁴⁸ ideológiai kitérővel kezdte, ugyanis megjegyezte, hogy „ellenzéki szempontból alig képzelhető el hálásabb téma a hitbizományi reformnál, mert [...] megtörtént a lelki előkészítés”, amin a liberális világnézetet magukénak vallók által képviselteket értette. Ezzel szemben viszont, nyilatkozta: „A nemzeti szocialista nem ezt az utat követi, hanem teljesen az objektivitás körén belül” marad.²⁴⁹ Úgy látta a liberalizmus két okból kifolyólag volt a nagybirtok, különösképpen a kötött nagybirtok ellen. Egyrészt önmagának akarta azt a hatalmat, amellyel a nagybirtokos réteg bírt, másrészt a tekintélyüket akarta aláásni.²⁵⁰ Majd azzal folytatta, hogy e folyamat eredményeként a nagyipart kisajátították, és „egyes dicséretre méltó kivételektől eltekintve, összeszövetkezve mindent elkövettek, hogy a nagyipar berkeibe a történelmi osztályokat bele ne eresszék”, s mindezt folytatták a hitelélet, a hitelintézetek és a kereskedelem terén is. Ezt követően a nagybirtokosok ellen léptek fel közvetlenül az iparban pozíciót szerzők, mégpedig a nagybirtokok bérletbevételeivel, s kölcsön adásával. Végül azzal zárta e gondolatmenetet Festetics, hogy mindezek útjában áll a hitbizományi rendszer, amelyet latifundiumok gyűjtőhelyének kiáltottak ki – pedig van különbség a 3 ezer holddal és a latifundiummal bírók között –, illetve azt állították, hogy „a modern gazdasági élet megköveteli” a föld szabad forgalmát. Utóbbi kapcsán a képviselő úgy nyilatkozott, hogy „Nemzeti szempontból különösen vészes a földbirtoknak minden korlátok nélküli szabadforgalma, mert világos, hogy a földbirtokot nem azonosíthatjuk a tojással vagy a cseresznyével”, s hogy az sem mindegy, kinek a kezébe kerül a föld. A nemkívánatos új földtulajdonosokra vonatkozóan egy példát hozott, Nyírábrány községből, ahol tudomása szerint a határ háromnegyedét lengyel zsidók vásárolták fel. Az iparból meggazdagodottak (vagy, ha már a gróf maga nevére nevezte: zsidó tőkéseknek) másik célja, a tekintélyrombolás volt, amelyhez az egyik fő vád az abszентizmus. Festetics leszögezte: ő maga nem ismer Magyarországon hitbizománnyal rendelkező, de tartósan külföldön élő személyt, mint fogalmazott: maximum „a közös osztrák-magyar monarchia idején egy-egy farsangot töltöttek Bécsben”.²⁵¹ A vádat Festetics amúgy Angliából eredezteti, akárcsak a másik fő vádpontot, a degeneráltságot. Védelmébe vette a nemesség egészét is. Például úgy látta – visszaulva Miltay felszólalására – Széchenyi óta is voltak jeles képviselői a társadalmi rétegnek, az egykori miniszterelnököt, Tisza Istvánt tartotta ilyennek,

²⁴⁴ Uo. 108–109.

²⁴⁵ Uo. 109.

²⁴⁶ Uo. 110.

²⁴⁷ gr. Festetics Sándor: 1882-ben született. 1911-től töltött be köztisztviselői, Párizsban volt ideiglenes attasé. 1918. decembere és 1919. januárja között hadügyminiszter. Ezt követően jó időre visszavonult a politikától, s csak 1931-ben került vissza annak világába, amikor az Egységes Párt tagjaként bejutott a Képviselőházba. 1935-ben is megválasztották képviselőnek, ekkor viszont már a szélsőjobboldal elveit valló Magyar Nemzeti Szocialista Pártot képviselte – az 1933-ban létrejött pártnak alapítója volt. gr. Festetics Sándor. In: Új Magyar Életrajzi Lexikon. II. köt. D–Gy. Főszerk. Markó László. Magyar Könyvklub, Budapest, 2001. 668.

²⁴⁸ Az országgyűlés Képviselőházának 81. ülése 1935. évi december hó 13-án, pénteken. (A továbbiakban: A Képviselőház 81. ülése.) In: Az 1935. évi április hó 27-ére hirdetett országgyűlés Képviselőházának naplója. Ötödik kötet. Szerk. Dr. Papp Emil – Dr. Juhász József. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest, 1936. 135–138.

²⁴⁹ Uo. 135.

²⁵⁰ Uo. 135–136.

²⁵¹ Uo. 136.

de felsorolt pár a padsorokban ülöt is, a háborús véráldozatukat is megemlítve. Egyvalamit hozott fel negatívumként: „Van egy bizonyos látszólagos elernyedtség, ez azonban nem degeneráció következménye, hanem igenis annak a következménye, hogy a nagybirtokos osztály az utóbbi időkben rendkívül elszegényedett”, ami a politikától is visszatart többeket. Festetics szerint tehát a „történelmi osztályokat” újból vagyonhoz kell segíteni. Az általános véleményalkotás után a gróf rátért a törvénytervezet konkrét tartalmára. Elsőként leszögezte – a pártprogramból felolvasva –, hogy a nemzeti szocialisták nem akarják felosztani a nagybirtokokat, mert tisztában vannak azzal, hogy annak megvan a közgazdasági jelentősége. Példaként hozta fel a német nemzeti szocialistákat, akik szintén nem akarják a nagybirtokok felosztását, hanem kis és közepes nagyságú parasztbirtokokat akarnak létrehozni. A gróf által olvasott pártprogram²⁵² szerint ők is a helyesebb birtokmegosztásra és a munkanélküli mezőgazdasági népesség leteleptetésére törekednek.²⁵³ A nagybirtok megmaradása mellett hozta fel érvként azt is, hogy a megszűnő nagybirtokok egyben megszűnő munkahelyeket is jelentenének, az által pedig „szaporodnék a mezőgazdasági proletárság”. Továbbá elmondása szerint a Jászság, ahol már alig akad nagybirtok, nem mondható jómódú vidéknek, hanem kifejezetten szegénynek számít. Meglátása szerint a hitbizományi reformnak párosulnia kell adósság-elengedéssel is, ugyanis akkora már a nagybirtokok, azokon belül jó néhány hitbizományi birtok adósságterhe.²⁵⁴

A képviselő a párt és saját álláspontjának kifejtése után általánosságban elfogadta a törvénytervezetet.²⁵⁵

A törvényjavaslathoz a volt miniszterelnök, gróf Bethlen István is hozzászólt.²⁵⁶ Megjegyezte, úgy tűnik, Gömbös reformprogramjából kikerült a titkos választójog, és „a maga reformgondolásainak gyújtópontjába a földbirtokreformot s az azzal összefüggő egyéb reformokat állította”. Sommás véleményként a törvénytervezetről magáról annyit jegyzett meg, hogy „ez egy egészen szerény, egy egészen szürke alkotás”, amely így „nem lehet az a fénylő csillag a magyar politika egén”.²⁵⁷ Nem értett egyet azokkal, akik már a kérdés napirendre tűzését előrelépésnek tartották. Sőt, úgy vélekedett, a kérdés megoldását a látszatintézkedések miatt a következő generációra tolja át a kormány. Mindezek ellenére előre leszögezte, hogy párthűségéből megszavazza a törvényjavaslatot, ugyanis a birtokpolitika felette áll a pártpolitikának.²⁵⁸

Szóba hozta, hogy őt magát személyesen is érdekli a birtokpolitika, foglalkozott már azzal Erdély kapcsán a világháború előtt, a háború után a Nagyatádi Szabó István nevéhez kötődő földreform okán, s most is így tesz.²⁵⁹

Több képviselőtársával egyetemben Bethlen is úgy látta, hogy a hitbizományok kérdése nem különíthető el a többi birtokpolitikai kérdéstől. Ezt követően felvetette, hogy egyrészt azt kell megvizsgálni, hogy a hitbizományi rendszer „olyan intézmény-e, amely beleillik a mai korba”, másrészt a meglévő birtokmegosztást nézve mennyire tekinthető előnyösnek, azaz milyen mértékben kell megváltoztatni. Az első kérdés kapcsán politikai ideológiai kitekintést tett, kitérve arra, hogy a reformkorhoz képest, amikor meg akarták szüntetni a hitbizományi intézményt, megváltoztak a nézőpontok és a körülmények. Így a reformkor fő elvét, a gazdasági

²⁵² A pártprogramra lásd: A Nemzeti Szociális Magyar Dolgozók Pártjának programja. In: Magyarországi pártprogramok, 303–313. A pártprogram mezőgazdasági és szociálpolitikai programjára lásd: Uo. 306–310. és 312–313.

²⁵³ A Képviselőház 81. ülése, 137.

²⁵⁴ Uo. 138.

²⁵⁵ Uo. 138.

²⁵⁶ Az országgyűlés Képviselőházának 83. ülése 1935. évi december hó 13-án, pénteken. In: Az 1935. évi április hó 27-ére hirdetett országgyűlés Képviselőházának naplója. Ötödik kötet. Szerk. Dr. Papp Emil – Dr. Juhász József. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest, 1936. 199–208.

²⁵⁷ Uo. 199.

²⁵⁸ Uo. 200.

²⁵⁹ Uo. 200–201.

sikerekre törekvést – és az azokat lehetővé tevő szabad versenyt – ki kell egészíteni más szempontokkal is, „ha nem akarjuk, hogy ez az ország és az egész világ a materialista világfelfogásba süllyedjen”.²⁶⁰ Majd azzal folytatta fejtegetését, hogy mindenképpen tartalmaztak előnyöket is a gazdasági fejlődésre vonatkozóan a liberális korszak „nagy felszabadító reformjai”, de azok ahhoz is vezettek, hogy a kis- és középbirtokok felaprózódtak, s eladósodtak. Ennél fogva egy általános földosztás nem oldaná meg a fennálló szociális- és gazdasági problémákat, sőt, eltűnne a közép- és a nagybirtok, illetve tovább folytatódna az öröklési mechanizmus végett a kisbirtokok aprózódása.²⁶¹ Ezt követően számolgatásba kezdett Bethlen, hogy a 320 ezer törpebirtokosnak (5 hold vagy annál kisebb birtokkal rendelkezők) és a 770 ezer földnélkülinek mekkora földmennyiséget kellene adni ahhoz, hogy legalább 5 holdjuk legyen (pedig az országban még ez az 5 hold se számít túl soknak a megélhetést tekintve). 4 millió 650 ezer holdat tenne ki ez számítása alapján. Gondolatmenetét a rendelkezésre álló földmennyiség kiszámolásával kezdte, amelyhez a Károlyi-féle földreformot vette alapul, de az többféle jogcímen birtokolt földek felszabaduló részét összeadva is úgy számolt, hogy csak 1 millió 600 ezer hold állna rendelkezésre.²⁶²

A magyar birtokviszonyok kapcsán hangoztatta: minél több kiskgazdára, vagyis családját a föld révén eltartani képes földművesre lenne szükség, de a kiskgazdák száma igen csekély, s a meglévő nagybirtokok sem képesek elegendő munkát adni az agrárproletárságnak. Ezen pedig az iparosítás, az intenzívebb gazdálkodás és a tőkeinjekciók segíthetnek, ahogy korábban segített a helyzeten a kivándorlás is. A véleménynyilvánítás után kezdett több korábbi felszólalóhoz hasonlóan – történeti kitekintést téve – annak kifejtésébe, hogy milyen okok vezettek a fennálló állapotokhoz. Az 1848 után létrejövő földnélküliek nagy tömegét, és 1867 és 1914 között a nagybirtok erodálódását tekintette a legfőbb problémának, amelyek egy idő után már nemcsak birtokpolitikai gondot jelentettek, hanem szociális bajokat is okoztak.²⁶³

Bethlen szerint a következő konzekvenciákat lehet levonni birtokpolitikai, gazdasági, szociális és politikai téren: tartózkodni kell az erőszakos földosztástól, olyan körülményeket kell kialakítani egy gazdasági és pénzügyi program révén, amelyek lehetővé teszik az intenzív földművelést, és támogatni kell az ipart, hogy az felszívja a földnélküliek tömegét.²⁶⁴

Beszédének végéhez közeledve konkrét észrevételeket tett a törvényjavaslatra vonatkozóan. A javaslat szerint 3 ezer hold az a területnagyság, amely a hitbizományi kötöttség alatt megmaradhat, s Bethlen ugyan ezt a birtokmaximumot az adott pillanatban nem kifogásolta, de azt igen, hogy a célt az örökösödés szabályozása révén kívánja elérni a kormány. Szerinte arra kéne kötelezni a hitbizományi birtokosokat, hogy egész vagyonuk megtartása fejében, keressenek javaik egy részével más területen megélhetést. Példákat is hozott: házbirtok, ipar, bányavállalat, ingótőke stb. Így ugyanis egyrészt a birtokosok bérleti vagy adásvételi szerződéseket kötnének földjükre, amelyet ezáltal más művelhetne. Másrészt pedig a birtokosok tőkéhez jutnának, így lehetőségük nyílna a más gazdasági ágazatokba való beilleszkedésre. Érvelése szerint: úgyis gyakran hangzik el érvként, hogy csak a zsidóságnak van mozdítható tőkéje, így viszont keresztény ingótőke is keletkezne. Volt még egy kifogása a hitbizományokra vonatkozó javaslattal, mégpedig az, hogy a törvénytervezet nem rendelkezik a többi típusú kötött birtokról, az alapi, a községi, a városi az alapítványi, az egyházi kötött birtokokról.²⁶⁵ Megoldásként hozta fel a kötött birtokok kapcsán az örökbérletet, amely ugyan tulajdont nem teremt, de lehetővé teszi, hogy ne adósodjon el a bérlő, ne aprózódjon el a birtok. Így nem kell a hitbizományi kisbirtokok alapításával vesződni, s nem szükséges tőkebevonás

²⁶⁰ Uo. 201.

²⁶¹ Uo. 202.

²⁶² Uo. 202–203.

²⁶³ Uo. 204.

²⁶⁴ Uo. 205–206.

²⁶⁵ Uo. 206.

sem, mert nincs nagy pénzmozgás a bérleti szerződés megkötésekor, illetve a bérbeadónak is érdeke, hogy a bérletbe vevő prosperáljon. Utóbbihoz a szövetkezeti mozgalmat és az állami ellenőrző szerepet hozta fel követendő példának. Majd kitért még röviden arra, hogy külföldi állampolgár is örökölhessen hitbizományt, ha a trianoni határokon kívül rekedt, illetve síkra szállt amellett, hogy bérbe lehessen adni a hitbizományi ingatlant.²⁶⁶

Az egykori miniszterelnök – mint azt már jó előre beharangozta – beszéde zárásaként elfogadta a törvényjavaslatot.²⁶⁷

Kifejtette a véleményét Eckhardt Tibor²⁶⁸ is.²⁶⁹ Több korábbi képviselőhöz hasonlóan szintén örökjogi tervezetnek tekintette a szóban forgó javaslatot, amely földbirtokpolitikai jelleggel is bír. Mint azonban megjegyezte, a javaslat így önmagában nehezen értékelhető, ugyanis a kormány földbirtokpolitikára vonatkozó elképzelései még nem ismertek. Egyet értett Bethlennel a tekintetben, hogy a titkos választójog bevezetéséhez képest ez a törvény nem jelentős. Úgy vélte, a kormány igen erős mértékben a propagandát hívta segítségül, hogy fölnagyítsa a törvénytervezet erőnyeit. Hozzáteve, hogy a kötött 823 ezer holdból mindössze annak mintegy 25%-a, 230 ezer hold fog felszabadulni, de az is csak 25 év múlva. S ellenszenvesnek nevezte azt is, hogy a kormány „a választások során [...] a nép felé inkább hangzatos ígéreteket tett, éppen a hitbizományi birtokokkal kapcsolatban, [...] a miniszterelnök ezt a javaslatot a hitbizomány tulajdonosoknak már bemutatta, mondván nekik: nem kell félnetek, nem komoly ez a reform”. Felrótta azt is a kormánynak, hogy a sajtó „hónapokon keresztül használta fel ezt a javaslatot két irányban is: bizonyos mértékig hangulatot csinálni a feudalizmus és az arisztokrácia ellen, azután a magyar múltnak egy korszaka ellen, amelyet ők ma már csak liberális korszaknak neveznek, elfelejtve azt, hogy mit jelentett e nemzet számára Ferencz József korszaka.”²⁷⁰

A képviselő szerint a legfontosabb feladat megélhetést biztosítani a trianoni határok közt lévő 9 millió embernek. S hozzáfűzte, hogy e szempontok vezérelték, amikor a hitbizományi reformot átnézte.²⁷¹

Miután nem tartotta saját korára nézve érvényesnek a hitbizományok alapításakor még meglévő viszonyokat, így az intézményt megszüntetendőnek tartotta, de lehetőséget adott volna az arra érdemeseknek, hogy erdőbirtokra váltsák át a vagyont. Sőt, erdészeti célra új hitbizományok létrehozását is támogatandónak látta.²⁷²

Eckhardt a hitbizományok kritikáját folytatva elmondta, hogy erkölcsi kifogásai is vannak az intézménnyel. Abban ugyan egyet értett Bethlennel, hogy földreformot nem lehet erőszakkal végrehajtani, de úgy vélte, „nem helyes bárkinek olyan privilégiumokat adni, ahol a kapott jogosítványok ellenében az illető semmiféle ellenszolgáltatást nem végez”.²⁷³

²⁶⁶ Uo. 207–208.

²⁶⁷ Uo. 208.

²⁶⁸ Eckhardt Tibor: 1888-ban született, 1918-ban vármegyei tisztségviselőként kezdte pályáját, 1919–20-ban az aradi, majd a szegedi ellenforradalmi kormány miniszterelnökségének sajtóügyeit irányította. 1920–1923- között az Egységes Párt tagja volt. 1923-ban az Ébredő Magyarok Egyesülete egyik alapítója és elnöke volt, s a Magyar Nemzeti Függetlenségi (Fajvédő) Párt egyik vezetője lett. Az 1926. évi országgyűlési választásokon kisebbségben maradt. 1930-tól a Független Kisgazda Földműves és Polgári Agrárpárt tagja, majd Gaál Gaszton halála után, 1932-től elnöke. A törvényhozásba 1931 és 1939 között Miskolc képviselőjeként került be. Eckhardt Tibor. In: Új Magyar Életrajzi Lexikon. II. köt. D–Gy. Főszerk. Markó László. Magyar Könyvklub, Budapest, 2001. 294–295.

²⁶⁹ Az országgyűlés Képviselőházának 84. ülése 1935. évi december hó 13-án, pénteken. In: Az 1935. évi április hó 27-ére hirdetett országgyűlés Képviselőházának naplója. Ötödik kötet. Szerk. Dr. Papp Emil – Dr. Juhász József. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest, 1936. 232–244.

²⁷⁰ Uo. 232–233. Idézetek: Uo.

²⁷¹ Uo. 234.

²⁷² Uo.

²⁷³ Uo. 235.

Szólott arról is, hogy létezik már rengeteg olyan birtok, amelyet fel lehetne használni földbirtokpolitikai célokra, csak fel kellene szabadítani őket a meglévő banki kötıtségek, hitelek alól. S ugyanúgy szétosztandónak tartotta a latifundiumokat is.²⁷⁴

Felvetette továbbá, hogy érdemes megnézni, vajon a nagybirtok vagy a kisbirtok jövedelmezőbb-e. Szerinte nemcsak a búza- és a kukoricatermelést érdemes nézni a két birtokkategóriánál. S nemcsak a termés hozamot érdemes összevetni, például a Dunántúlon, hanem a nyers hozamot is, amelyben már, mivel alig van rezsiköltsége, a kisbirtok jobban szerepel. S eredményesebb a kisbirtok a nemzetgazdasági bevételeket összevetve is.²⁷⁵

Nemzeti szempontból is előnyösebbnek tartotta azt, ha valaki nem másnak dolgozik, hanem a saját földjén gazdálkodik. Hangsúlyozta, tudja, hogy az ország földterülete nem elég arra, hogy a földre vágyók éhségét csillapítsa,²⁷⁶ de politikailag veszélyesnek tartotta a túlzott egyenlőtlenségek fenntartását, mert az táptalajt adhat a demagógiának, és nem erősíti a nemzeti szolidaritást sem, s a nagybirtok révén a tulajdonos nem igen ismeri a falu népét sem.²⁷⁷

Felhozta azt is, hogy a világháború utáni változásokat tekintve lemaradt az ország, ugyanis míg helyben megmaradtak a latifundiumok, addig másutt »parasztdemokráciák« alakultak, vagyis földosztás volt, amely révén nőtt a paraszti rétegek öntudata is.²⁷⁸

A képviselő ezt követően bemutatta saját földbirtokpolitikai elképzeléseit. Egyrészt – mondta – szociális szempontból kell változtatni, magára hagyni „lehetetlenség azokat az évek hosszú során át éhező tömegeket, amelyeket az országban főleg három vidéken találunk.” Itt a Dél-Alföldet, a Hortobágytól Balmazújvárosig húzódó területet, illetve Dél-Borsod és a Jászság északi részét említette. E probléma megoldása pedig meglátása szerint sürgős beavatkozást igényel, nem húzódhat el 35 évre. Másrészt lehetővé kell tenni a törpebirtokoknak, hogy növekedjenek, például vásárlás útján, de ahhoz szabad földterület kell. Harmadrészt az örökbérleti rendszer kiépítését, engedélyezését emelte ki.²⁷⁹ Sürgette a gazdaadósságok rendezését is.²⁸⁰

A felszólaló csak ezután tért rá konkrét észrevételeire. Törölte volna például a 2. § 2. pontját, amely a mezőgazdasági birtokoknak nyújtott különleges kedvezményekről szólt. Túl körülményesnek látta a 61. §-t is, amely a hitbizományok önkéntes megszüntetését taglalta. Problémásnak nevezte a 62. §-t, ahol a hitbizományok megszüntetése kapcsán a kormányzói jogkört túl szűknek találta. Túlszabályozottnak tartotta a 21. § által tartalmazott közérdekű megterhelést és a 37. §-ban lévő állagváltoztatást, amely más művelési ágra való áttérést jelent.²⁸¹ S még hosszan sorolta a számára hiányzó vagy problémás jelenségeket.

Bethlen beszédéhez kapcsolódva szólt az iparosítás kérdéséről, amelynek révén munkába állítható lenne az agrárproletáriátus nagy része. Viszont úgy látta, a trianoni döntés e téren is korlátok közé szorította az országot. Így az iparosítás mellett a mezőgazdasági termelést is intenzívebbé kellene tenni, s bővíteni a mezőgazdasági termékek piacát is. Úgy látta, a háború vége óta egy kormány sem rendelkezett sem átfogó földbirtokpolitikai elképzelésekkel, sem pedig mindenre kiterjedő iparosítási koncepcióval. Mint megjegyezte a Nemzeti Munkaterv 95 pontját sem tekinti a realpolitika talaján állónak.²⁸² Az iparosítás terén a hazai nyersanyagokat hasznosító ágak pártolását, kiépítését látta követendőnek, ugyanakkor az egyes nyersanyagok révén a mezőgazdasági termelés is növekedhet.²⁸³

²⁷⁴ Uo.

²⁷⁵ Uo. 236.

²⁷⁶ Uo. 236–237.

²⁷⁷ Uo. 237.

²⁷⁸ Uo. 238.

²⁷⁹ Uo. 238–239.

²⁸⁰ Uo. 239.

²⁸¹ Uo. 240.

²⁸² Uo. 242.

²⁸³ Uo. 243.

Rövid összefoglalójában egyet értett Bethlen felszólalásával, aki a megfelelő földbirtokpolitika alapjait „egy ésszerű adópolitikában, az agrárrolló szűkítésében, exportképességünk megfelelő fejlesztésében, a mezőgazdasági termelés jövedelmezőségének helyreállításában jelölte meg”.²⁸⁴

Eckhardt a számos hangoztatott kritika után, utoljára „túl szerény kompromisszum”-nak titulálta a hitbizományi reformot, így a törvényjavaslatot nem fogadta el.²⁸⁵

A vita végéhez közeledve szólalt fel Lázár Andor,²⁸⁶ az igazságügy-miniszter.²⁸⁷ Beszéde egy összefoglaló értékeléssel kezdődött, amelynek során kijelentette, hogy a „hitbizományi vita egyike volt a legmagasabb nívójú vitáknak, [...] amelyek a forradalom óta ebben a képviselőházban elhangzottak”. Úgy vélekedett, a felszólalások színvonala és nagy száma már önmagában azt mutatja, hogy a képviselők nagy jelentőségűnek tartják a törvényt. A miniszter is meghatározta a javaslat jellegét, indoklása szerint az örökösödési rendet szabályoz, mivel azonban a hitbizományok többnyire birtokokat takarnak, így van földbirtokpolitikai vonása is.²⁸⁸

A felszólalások kapcsán a legfontosabb kérdésnek azt nevezte, hogy teljesen el kell-e törölni a hitbizományi intézményt vagy sem, amelyet összekapcsolt azzal is, hogy mennyire számít az a magyar jogban megszokottnak.²⁸⁹ Utóbbihoz történeti áttekintésbe kezdett, sorra vette az örökösödés jogi szabályozását az országban. A vérszerződést, amely a munkával megszerzett javakat mindenki számára elérhetővé tette; az Aranybullát, amelyből a lánynegyed intézményét emelte ki; az 1351-ben meghozott ősiség törvényét, amely az adott birtok családban maradását szolgálta; az ősiség 1848-as eltörlését; az 1852-es abszolutista törvényt, az ősiségi nyílt parancsot, amely az osztrák örökösödési jogot vezette be; az 1861. évi országbírói értekezleten elhangzott, az örökjoggal kapcsolatos véleményeket, főként Deákét. Ez utóbbi korszakra vonatkoztatva említette meg, hogy az ősiség eltörlése után új elővásárlási jogot kellett bevezetni, amely szerint az államot illette meg az elővásárlás, illetve az eladósodás és a hitelezés miatt ki kellett dolgozni egy gazdavédelmi szabályozást is. E helyütt hozta szóba azt, hogy bár a magyar parasztság nem igen használta a vagyon egyben tartásának gyakorlatát, az mégis célszerű lenne a folyamatos birtokaprózódás miatt. Majd az egyben tartott öröklés intézményét tartalmazó törvényekre hozott példákat, és meg nem valósult elképzeléseket. Végül a sort az 1920-as XXXVI. törvénnyel és a vagyonváltságtörvénnyel zárta, s azok gazdavédelmi és termelést elősegítő (például a tagosítás révén) „erényeit” ecsetelte.²⁹⁰ Lázár a fentebbi sorba, azaz a gazdák védelmét és a termelést javító intézkedések közé illesztette be kormánya hitbizományi reformját, majd, mint fogalmazott, „ki fogja egészíteni, illetőleg be fogja tetőzni az egész földbirtokpolitikai elgondolást [...] a telepítési törvény”.²⁹¹

Ezt követően a miniszter történeti áttekintést adott a hitbizományi rendszerről. Elmondta, hogy a már többször említett 1687. évi IX. törvénycikk előtt is volt példa hasonló

²⁸⁴ Uo. 243.

²⁸⁵ Uo. 244.

²⁸⁶ Lázár Andor: 1882-ben született, 1931-ben kormánypárti programmal, Szentes képviselőjeként került be a politikai életbe, s még az évben a Honvédelmi Minisztérium politikai államtitkári pozícióját is betöltötte; korábban jogászként dolgozott. 1935-ben újfent a kormánypárt tagjaként lett képviselő, ezúttal Debrecenben indult. 1932. október 1-étől 1938. március 9-ig igazságügyi miniszter volt. Lázár Andor. In: Új Magyar Életrajzi Lexikon. IV. köt. L–Ö. Főszerk. Markó László. Magyar Könyvklub, Budapest, 2003. 133–134.

²⁸⁷ Az országgyűlés Képviselőházának 87. ülése 1935. évi december hó 13-án, pénteken. In: Az 1935. évi április hó 27-ére hirdetett országgyűlés Képviselőházának naplója. Ötödik kötet. Szerk. Dr. Papp Emil – Dr. Juhász József. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest, 1936. 293–300.

²⁸⁸ Uo. 293.

²⁸⁹ Uo.

²⁹⁰ Uo. 293–296.

²⁹¹ Uo. 296.

rendelkezésre, az első Thurzó Elek 1556-os végrendelete volt, illetve hogy 1651 és 1681 között két hitbizomány is alakult (mert Pálffy Pál nádornak egyidejűleg két hitbizományt adott a király: egy primogenitúrát és egy seniorátuson alapulót). A sokak által citált reformkorhoz annyit tett hozzá Lázár, hogy a kiegyezés előtt már nem törekedtek a hitbizományok megszüntetésére, példaként újfent Deákot hozta fel. Sőt, a korábban elhangzott képviselői kritikára utalva – amely szerint a kormányzat saját elképzeléseit túlzottan jelentősnek állítja be – a hitbizományi reformra vonatkozó törvényről így nyilatkozott: „én ezek után nyugodtan állítom, hogy Deák Ferenc szellemében járok el akkor is, amikor ezt a törvényjavaslatot a mai független Magyarország élete egyik alapköve gyanánt itt előterjesztem”. S kijelentette, hogy 150 év óta a „Gömbös kormány az első kormány azonban, amely az erre vonatkozó törvényjavaslattal a közvélemény ítélőszéke elé mert kiállni”. Majd a kormánynak a törvénnyel való céljaira tért ki, megemlítve a magántulajdon és a család védelmét, valamint a primogenitúrának a magyar örökjogban történő elterjesztését.²⁹²

Védekezett az ellen a kifogás ellen is a miniszter, hogy a törvény igen lassan fejt ki érezhető hatást. Véleménye szerint igenis azonnali változást hoz, mert a hitbizományi vagyon egy részét be lehet majd vonni a földbirtokpolitikai elképzelések körébe, például a telepítési törvény hatálya alá, így az elidegenítési és terhelési tilalom „csak a nem kívánatos elidegenítések esetére vonatkozik”.²⁹³ Meglátása szerint a birtokpolitika úgy helyes, ha nemcsak törpe- és kisbirtokok jönnek létre, hanem középbirtokok is alakulnak, mert azok tűnnek el leginkább az országban. S ehhez kapcsolódva fejtette ki a hitbizományi kisbirtokhoz fűzött elképzelését: az a 91. §-ban van jelen, amely a „családi együttdolgozásnak és összetartozás eszméjét testesíti meg, és ezzel óhajtja elérni azt, hogy a család egyes tagjai koldusbotra ne jussanak”. Ugyanitt szögezte le, hogy az a vád, mely szerint a hitbizományi kisbirtok az egykézést erősíti, nem igaz. Statisztikákra hivatkozott, amelyek kifejtik, hogy a vádban is szereplő Dunántúlon a mezőgazdasági területre átszámított népsűrűség nagyobb, mint az Alföldön.²⁹⁴

Arról is szólt Lázár, hogy a hitbizományt eltörlő országok más helyzetben vannak, s az eltörléssel elérni kívánt cél is más és más lehet, például a trianoni utódállamok a magyar földbírókat akarták gyengíteni a hitbizományok megszüntetésével.²⁹⁵

A felszólalás végén néhány konkrét kritikai észrevételre is reagált, Bethlen István, Buchinger Manó, Dinnyés Lajos, Farkas Elemér, Kenéz Béla, Rassay Károly, Roszner István és Teleki Mihály beszédének egyes részletéhez fűzött megjegyzést.²⁹⁶

Lázár, a kormány tagja lévén, „természetesen” a javaslat támogatására szólított fel.²⁹⁷

A tc. elfogadását követően 1937. január 15-i hatályosulással életbelépett a végrehajtására kiadott 44000/1936. I.M. rendelet (R) is. A R. 8.§-a elvi élel nyilatkozta ki, hogy hitbizományi ügyben szegénységi jogban részesítésnek nincs helye. A tények alapján a hitbizományi kisbirtok, mint konstrukció életképtelennek bizonyult, nem hozott, nem is hozhatott áttörést a birtokviszonyokban (lásd Aparicio-Kocsis, 192).

²⁹² Uo. 296–297.

²⁹³ Uo. 297–298.

²⁹⁴ Uo. 298–299.

²⁹⁵ Uo. 299.

²⁹⁶ Uo. 299–300.

²⁹⁷ Uo. 300.

2.7.4 A telepítési törvény (1936: XXVII. tc.) előterjesztése

1936. június 16-án fogadták el a telepítésekről rendelkező törvényt (1936: XXVII. tc.²⁹⁸), amely huszonöt év alatt 400 ezer kat. holdat irányozott elő parcellázásra. Végrehajtásának előírásait a földművelésügyi miniszter 100.000 számú rendelete tartalmazta.²⁹⁹ A kormány az 1920. évi földreform hibáiból okulva most életképes birtokokat akart létrehozni, biztosítva az állatállományt és a felszerelést is. Erre azt látták legalkalmasabbnak, ha már meglévő falvakhoz hozzátelepítéssel, vagy új telephelyek létesítésével új, mintaszerű telepes községeket hoznak létre. Az új községek mérnökiileg tervezettek voltak, ahol eleve az állam vállalta az úthálózat, a csatornázás, a községháza, iskola és más közösségi épületek megépítését. De az állam előlegezte meg a települők költségeit is. A beltelken kívül gyakran 20–25 holdat is juttattak egy igénylőnek. Típustervek alapján, igény szerint egy- és kétszobás lakóházat építettek mindenkinek, a gazdálkodáshoz tartozó ólakkal, istállókkal. Mindezen költségekkel megterhelték a juttatottakat, de a költségek egy részét az állam fedezte. Törvény szerint a telepítésben résztvevőknek, illetve juttatottaknak a föld árának 30%-át előre ki kellett fizetni.³⁰⁰ Ez a telepítési akció az 1920. évi földreformhoz képest jobban volt előkészítve mind anyagilag, mind szervezetileg. A végrehajtás irányítására a Földművelésügyi Minisztériumban külön osztályt hoztak létre, a végrehajtásért pedig maga a miniszter volt felelős. A reform során 21300 család jutott földhöz, közülük 9100 tulajdonosként, 12200 pedig kishaszonbérletként. A földszerzők nagy része már meglévő ingatlanát egészítette ki. Ezekre a földbirtok-politikai célokra 3 év alatt több mint 29 millió pengőt használtak fel.

A szóba jöhető költségvetési források szűkössége – mint említettük – mind a földosztásnál, mind a tagosításnál szűkre szabta a cselekvési lehetőségeket. Ezért került elő egyre hangsúlyosabban a szakismeretek széles körű terjesztésének igénye. Itt is markánsan jelentkezett az üzemi struktúrát jellemző kettősségnek a hatása. A nagybirtokos arisztokrácia már rég megoldotta, hogy szakképzett, okleveles gazdatisztekre bízta birtokai vezetését. A kisbirtokosok túlnyomó többsége viszont soha nem részesült rendszeres szakoktatásban.³⁰¹

²⁹⁸ XXVII. törvénycikk a telepítésről és más földbirtokpolitikai intézkedésekről. In: Corpus Juris Hungarici Magyar törvénytár. 1936. évi törvénycikkek. Franklin Társulat, Budapest, 1937. 260–333.

²⁹⁹ A m. kir. földművelésügyi miniszter 1937. évi 100.000. számú rendelete, a telepítésről és más földbirtokpolitikai intézkedésekről szóló 1936: XXVII. törvénycikk hatálybalépéséről és végrehajtásáról. In: Magyarországi Rendeletek Tára. 1937. Magyar Királyi Belügyminisztérium, Budapest, 1938. 574–670.

³⁰⁰ Nagycsaládos szegény embereknél, különösen a dunántúli telepítésnél, még ettől is eltekintettek. 1936 és 1943 között mintegy 20 helyen indult meg hozzátelepítés, vagy új telepes község létesítése.

³⁰¹ Szávai Ferenc: Gazdaképzési rendszerek. 77–98.

2.7.5 A telepítési törvény vitája az országgyűlés két házában

A képviselőházi vita

A törvényjavaslatot 1936. március 13-án mutatta be Krüger Aladár.³⁰² Először általánosságban beszélt a telepítésről, aszerint az állam a földbirtok és a népesség tekintetében helyes arányra törekszik,³⁰³ majd történeti távlatban szólt a telepítés intézményéről, Árpádkori példákon keresztül jutott el a 19. és a 20. század eleji földbirtokpolitikai intézkedésekig és telepítési akciókig.³⁰⁴ Ezt követően Krüger ismertette jó néhány állam (például Dánia, Németország, Anglia, Svédország) telepítéssel kapcsolatos törvényét. Azok sorában külön figyelmet szentelt a Monarchia szétesése után Magyarország kárára megnagyobbodott országoknak (Románia, Jugoszlávia, Csehszlovákia), kiemelve azt, hogy a földbirtokpolitika az ottani magyarság ellenében erősítette a legfőbb országalkotó etnikumot.³⁰⁵

Áttérve a terítéken lévő törvényjavaslatra az előadó hangsúlyozta, hogy az nem önálló jogszabály, ugyanis „szervesen illeszkedik bele egy átfogó, egészséges magyar birtokpolitikai rendszerbe”.³⁰⁶ S ezen rendszer részeként felhívta a figyelmet a további, már előkészített rendelkezésekre is, az Alföld fokozottabb fásítására és öntözésére, illetve a tagosításra. Megkülönböztette azt az 1920. évi XXXVI. törvénycikktől (az a földbirtok helyesebb megoszlását szabályozta), úgy látta ugyanis, hogy a megvitatandó javaslat nem gyors és nagy tömegekre kiterjedő hatású, „hanem állandó földbirtokpolitika irányelveit fekteti le, s annak hosszabb időn keresztül való megvalósítását tűzi ki célul”. Továbbá a szóban forgó javaslat a korábbi törvénnyel ellentétben előre megállapította az érintett földek árát, amelyből az állam annak kétharmadát az átvétel előtt kiegyenlíti, az utolsó harmadot pedig megszabott részletekben törleszti. Kiemelte azt is, hogy javaslat révén nő majd a kisbirtokok aránya a földbirtokokon belül, s erősödik a kisbirtokos réteg.³⁰⁷ A későbbiekben az előadó példát is hozott (Szovjetunió) arra, hogy a radikális földosztás nem vezet jóra, s védelmébe vette a nagybirtokot a monokultúra-termelés terén lévő eredményei, társadalmi, politikai súlya, illetve az általa nyújtott munkalehetőségek miatt. Mindezek mellett fontosnak tartotta az iparosítást, de ott is megtartva a kellő arányokat. Szociális szempontból Krüger szerint kiemelten foglalkozik a javaslat a mezőgazdasági cselédekkel és a nagycsaládos kisbirtokosokkal. Az előadó szerint a javaslatra politikamentesként tekintenek, épp ezért fennáll a bírói jogorvoslat lehetősége, Országos Telepítési Igazgatóságot és Országos Telepítési Tanácsot állítanak majd fel, illetve az egyházak, felekezetek is megbízhatnak bizottságokat érdekeik védelmével.³⁰⁸

A tervezet konkrét részleteinél a pénzügyek kapcsán elmondta, hogy az állam 10 éven át legalább évi 2 millió pengőt, újabb 10 évig pedig legalább évi 2,5 millió pengőt fog áldozni a tervezetben lévő célokra, de hitelintézeteket és vállalatokat is kötelezhetnek az ügyletekben

³⁰² Az országgyűlés Képviselőházának 107. ülése 1936. évi március hó 13-án, pénteken. In: Az 1935. évi április hó 27-ére hirdetett országgyűlés Képviselőházának naplója. Hatodik kötet. Szerk. Dr. Papp Emil – Dr. Juhász József. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest, 1936. 304–314.

³⁰³ Uo. 304.

³⁰⁴ Uo. 304–306.

³⁰⁵ Uo. 306–308.

³⁰⁶ Uo. 308.

³⁰⁷ Uo. 309.

³⁰⁸ Uo. 310.

való részvételre. S felsorolta a telepítés céljára felhasználandó birtoktípusokat is.³⁰⁹ Kiemelte még Krüger, hogy több formában megvalósítandó haszonbérletet is tartalmaz a tervezet.³¹⁰

A törvény az előadó elmondása szerint, folytatni akarja a házhelyhez jutási akciót is a mezőgazdasági munkások, cselédek, kisiparosok, kiskereskedők és falusi szervezetek számára, illetve a 300 holdat meg nem haladó középbirtokok alapítását. A pénzügyi rész taglalásánál elhangzott, hogy a vételár kétharmadának kifizetése után 25 év alatt kell a telepesnek a maradék részt kiegyenlítenie, amelyhez a nagycsaládosok kamatengedményt, illetve bérlet esetén kisebb bérleti díjat kaphatnak. Legalább 150 kisbirtokos család telepítése esetén új község alapítható. Ez esetben viszont iparosokat és egyéb szükséges elemeket is kell telepíteni a községbe, s számukra házhelyet adni. Gondoskodni kell továbbá a községben a templomot, az iskolát, a községházát és a szükséges tisztségeket, hivatásokat betöltő személyekről is.³¹¹ Krüger elmondta, hogy 25 év alatt 270.000 holdat megvásárolnak, 150.000 ezer holdat érint majd a kishaszonbérletbe adás, s 30–35.000 kisbirtok létesül.³¹²

Zárásként, a javaslat elfogadásának kérése előtt, arra hívta fel a figyelmet, hogy a törvénnyel enyhíteni lehet a gazdasági világválság hatásait, amely által a fennálló elégedetlenség is csökkenthető.³¹³

A tervezetet elsőként Kállay Miklós³¹⁴ értékelte.³¹⁵ A képviselő beszéde kezdetekor kijelentette, hogy a kormány ezt az intézkedést már a 95 pontban megígérte, s két éven keresztül ő maga is részt vett a javaslat kidolgozásában. Minthogy azonban nem ért egyet a tervezettel, nem is fogja azt megszavazni. Elutasításának okaként három területet emelt ki. Egyrészt úgy vélte, a tervezet birtokpolitikai, nemzeti és szociális szempontból nem nyújt eleget. Másrészt nem látta jól kidolgozottnak. Harmadrészt pedig politikai szempontúnak minősítette a tervezetet, pedig egyetemlegesnek kéne lennie.³¹⁶

Részletezte is mindezeket. A kitűzött eredményeket például komolytalannak minősítette, mondván, hogy a törvény mindössze 3%-kal akarja növelni a kisbirtok arányát, s azt is 25 év alatt akarja elérni, de úgy látta, a törvény elfogadása esetén sem fog addig élni.³¹⁷ Kitért arra is, hogy a birtokpolitika nem elképzelhető szociális tartalom nélkül, ugyanis megítélése szerint az ország népe borzalmas állapotban van. Mint fogalmazott: „A magyar ember szenvedése a legnagyobb probléma a mi szempontunkból, és én ebben a javaslatban is az emberit keresem.” Véleménye szerint, a csekély eredmények mellett elégedetlenséget is szülhet a javaslat,³¹⁸ hiszen az csak keveseknek fog kedvezni, illetve szembe fordíthatja az 1920-ban földet kapókat és e törvény kedvezményezettjeit;

³⁰⁹ Uo. 311.

³¹⁰ Uo. 311–312.

³¹¹ Uo. 313.

³¹² Uo. 313–314.

³¹³ Uo. 314.

³¹⁴ Kállay Miklós: 1888-ban született a későbbi miniszterelnök, 1910-ben, a kisvárdai járás szolgabírájaként kezdte közeleti pályafutását. 1922-ben a k.e.e. (közigazgatásilag egyelőre egyesített) Szabolcs és Ung vármegye főispánja, 1929 és 1931 között a Kereskedelemügyi Minisztérium politika államtitkára volt. 1935 októbere és 1936 januárja között földművelésügyi miniszter volt, pozíciójáról ő mondott le; kevéssel ezután a kormánypártból is kilépett. 1935-ben pártonkívüliként, a kemecsei választókerületből került be a törvényhozásba. Kállay Miklós. In: Új Magyar Életrajzi Lexikon. III. köt. H–K. Főszerk. Markó László. Magyar Könyvklub, Budapest, 2002. 689–690.

³¹⁵ Az országgyűlés Képviselőházának 107. ülése 1936. évi március hó 13-án, pénteken. In: Az 1935. évi április hó 27-ére hirdetett országgyűlés Képviselőházának naplója. Hatodik kötet. Szerk. Dr. Papp Emil – Dr. Juhász József. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest, 1936. 315–323.

³¹⁶ Uo. 315.

³¹⁷ Uo.

³¹⁸ Uo. 316.

előbbieket kedvezményeit sokkal csekélyebbnek látta. Továbbá azon a véleményen volt, hogy a javaslat függést is ki fog alakítani.³¹⁹

A második pont kifejtéseképpen azt hangoztatta, hogy minden földbirtokpolitikai intézkedés előtt előbb a háború utáni földreform lezáratlan részét kell rendezni. Az okozza ugyanis például a gazdák adósságait, ami miatt sokak veszítik el az 1920-ban kapott földjeiket.³²⁰ Szóba került a házhelylétesítés is, amelyről úgy vélekedett, hogy az „az 1920. évi földreform legsikerültebb alkotása” volt, ennél fogva szerinte a kormánynak inkább egy újabb, az egész országot átfogó házhelyosztást kéne végrehajtania.³²¹ Szerinte a nyugalom elérését sokkalta jobban szolgálná, ha évente 5–10 ezer ember jutna házhelyhez, ahol házat építhetne.³²²

Úgy vélte, a munkanélküliség leküzdése miatt intenzívebbé kellene tenni a mezőgazdasági termelést, vagy adókedvezményeket kaphatnának azok, akik több főt alkalmaznak birtokaikon, illetve a kormány kedvező hitellehetőségeket is nyújthatna a beruházásokhoz. Sőt, véleménye szerint vidéken is elérhetővé kellene tenni a háztartozási hiteleket.³²³

A birtokpolitikai intézkedések pénzügyi részéről is szót ejtett Kállay. Az arra fordítani kívánt összeget csekélynek, így elégtelennek találta.³²⁴

Konkrét §-okhoz is észrevételeket fűzött. Például nem tartotta egyedüli lehetőségnek a kényszerfelajánlást a földbirtokpolitika céljára igénybe vett föld megszerzéséhez. (8. §) Nem értett egyet azzal sem, hogy mely földek kerülnek a földbirtokpolitika hatálya alá, s melyek nem. (10. §) Kifogásolta, hogy a javaslat nem foglalkozik azzal az opcióval, ha valaki önként ajánlja fel földjét földbirtokpolitikai célokra; ezt is adóelengedéssel ösztönözte volna.³²⁵

Beszéde végéhez közeledve áttért a korábban említett politikai szempontokra is. Úgy vélte, hiába nyúl a kormány hozzá több problémához is, a meghozott törvények nem egyetemlegesek, hanem csak a kormány érdekét szolgálják, s hogy az elfogadott törvények nem egyenesek, nem őszinték. Összességében a politika eltávolodik az ország lakóitól.³²⁶

Kállay végül – ígéretéhez híven – nem fogadta el a törvényjavaslatot.³²⁷

E javaslathoz is hozzászólt Bethlen István.³²⁸ Meglehetősen gúnyos hangnemben kezdte mondandóját: „bámulatba ejt az az andalító optimizmus, amellyel ő ezt a javaslatot elének tárta, mint a tökély mintaképét”.³²⁹ A javaslat napirendre tűzésével sem nagyon értett egyet, mert az nincs kapcsolatban a világválsággal, szerinte inkább a mezőgazdaság kifizetődőbbé tételével kellene foglalkozni először, esetleg az adózás megreformálásával, s elmondása szerint a gazdaadósságokat sem rendezték megnyugtatóan. Elmondása szerint az ország mezőgazdasági szempontból Európában talán a legrosszabbul áll, mert az egy főre jutó földterület itt a legalacsonyabb, 1,6 hektár, továbbá a termésátlagok is igen alacsonyak.³³⁰ Bethlen szerint is torz a birtokmegoszlás, hiszen a mezőgazdasági lakosság 50%-a csak a föld hozamának 20%-ával rendelkezik, de az általános földosztás a föld elégtelen mennyisége miatt nem lenne lehetséges. Meglátása szerint a gazdasági válság közepette a nagybirtok aprózása

³¹⁹ Uo. 317.

³²⁰ Uo. 317–318.

³²¹ Uo. 318.

³²² Uo. 319.

³²³ Uo. 319–320.

³²⁴ Uo. 320.

³²⁵ Uo. 321.

³²⁶ Uo. 321–322.

³²⁷ Uo. 323.

³²⁸ Az országgyűlés Képviselőházának 109. ülése 1936. évi március hó 18-án, szerdán. In: Az 1935. évi április hó 27-ére hirdetett országgyűlés Képviselőházának naplója. Hatodik kötet. Szerk. Dr. Papp Emil – Dr. Juhász József. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest, 1936. 356–365.

³²⁹ Uo. 356.

³³⁰ Uo. 357–358.

munkalehetőséget vesz el – azt „antiszociális intézkedés”-nek titulálta –, a telepítés konjunktúra idején lenne megfelelő, amikor az ipar fel tudja szívni a munkaerő-felesleget.³³¹

A korábbi miniszterelnök a törvény iránti ellenérzéseit egybesűrítve így fogalmazott: „A jelen törvényjavaslat ellen [...] principális kifogásom tehát az, hogy [...] ha valaki Magyarországon földbirtokpolitikát csinál, annak ezt a földbirtokpolitikát elsősorban a nincstelenek és a törpebirtokosok javára kell csinálnia, [ez] ebben a törvényjavaslatban semmiféle módon nem jut kifejezésre.” Véleménye szerint a tervezet nem számol azzal, hogy csökkentett áron sem tud a törpebirtokos földet venni, bérlet esetén pedig gazdasági felszerelést prezentálni. S hiányolta a házhelyhez jutás lehetőségének széles alapokra helyezését is. A törvény által felhozott szövetkezeti bérlet tartalmát a szovjet kolhozmodellel azonosította, amelyben az állam birtokol minden földterületet.³³²

Kifejtette, hogy a termelésből a föld más kézbe jutása révén ugyanannyi munkás fog kiesni, mint amennyi munkalehetőséghez fog jutni. Illetőleg úgy látta, hogy a következő 20–25 év során kényszerintézkedések nélkül is a piacra fog kerülni félmillió hold az árverések révén, a vagyonváltás során leadott földekből, az adóföldről vagy az eladósodott birtokokból.³³³ Nem értett egyet azzal sem, hogy mindössze 93 birtokos földjéről rendelkezik a javaslat, amikor mindenhol szükség lenne földre. Ennél fogva a törvény csak a már egyébként is meglévő feszültséget fogja tovább szítani. Elmondása szerint nehezen érthető a 3 ezer holdas kisajátítási határ, vagy a 30 ezer korona kataszteri tiszta jövedelem feletti értékhatár is, azokat „papírosfal”-nak titulálta.³³⁴

A törvény Bethlen szerint az önkényes, jogellenes kisajátítás révén aláássa az önálló magyar gazdasági osztály függetlenségét, s így annak eltűnése után csak „a nyers erő, amely a szervezett tömegekre támaszkodik” marad meg.³³⁵ Meglátása szerint a birtokosok hangoztatott teljes kártalanítása is csak akkor lenne jogszerű, ha a föld ellenértékét bíróság és nem a törvény állapítaná meg. Ezután a tervezett telepítések pénzügyi háttérének egyes elemeit kritizálta. Úgy vélte, az erőszakos kisajátítás helyett a latifundium-tulajdonosoknak kedvezményeket kéne adni a földért cserébe, s akkor az egykori földbirtokos a föld világán kívül is be tudna fektetni.³³⁶

Zárásként azt hangoztatta, hogy a törvénytervezet demagógia, amely illúziókat kelt a néptömegekben, valamint függőségeket alakít ki. Bethlen a javaslatot nem támogatta.³³⁷

Matolcsy Mátyás³³⁸ hozzászólásának elején érdemként ismerte el, hogy napirendre tűzték a kérdést, de ezzel el is fogytak részéről az elismerő szavak. Ezt követően összefoglalta azokat irányzatokat, amelyekkel az országban a földkérdést jellemezték. Matolcsy szerint az első a nagybirtokosok szemüvegén át szemléli a kérdést (Bethlen is), így az átfogó földreformot veszélyesnek is ítéli. Másodikként a Gömbös kormányt is jellemző haladó-konzervatív irányt jelölte meg, amely hozzányúl kérdésekhez, de a megnyugtató rendezéssel adós marad. Utolsó nézőpontként pedig, amelyet ő és pártja is képvisel, a kérdés radikális rendezését nevezte meg.³³⁹

Kárhoztatta a nagybirtokot, úgy látta az rendkívül kedvezőtlenül hat mind a népszaporulatra, mind a népsűrűsége, s hogy az előidézett állapot: „A magyarság és a magyar

³³¹ Uo. 358–359.

³³² Uo. 360.

³³³ Uo. 361.

³³⁴ Uo. 362.

³³⁵ Uo. 363.

³³⁶ Uo. 363–364.

³³⁷ Uo. 365.

³³⁸ Az országgyűlés Képviselőházának 112. ülése 1936. évi március hó 23-án, hétfőn. In: Az 1935. évi április hó 27-ére hirdetett országgyűlés Képviselőházának naplója. Hatodik kötet. Szerk. Dr. Papp Emil – Dr. Juhász József. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest, 1936. 432–437.

³³⁹ Uo. 432.

faj lezűllését, lecsúszását, alsóbb síkra való jutását jelenti”. Állítása alátámasztására két statisztikus, Kenéz Béla és Móricz Miklós munkájára is hivatkozott.³⁴⁰

A képviselő szerint a földreform szükségessége leginkább honvédelmi szempontú, mert a szomszédos országok „sóvárognak a határokon túl itt a csonka országban levő óriási gazdátlan birtokokra”. Véleménye szerint amúgy Erdély sem került volna Romániához megfelelő földbirtokpolitika alkalmazásával. A reformot szociális szempontból is szükségesnek látta, mert egyre több mezőgazdaságból élőknek nincs munkája, s ez oda vezet, hogy a létminimum alatt élnek – utóbbit, mint megjegyezte, megerősítik a közegészségügyi intézet orvosai is. A munkanélküliség felszámolására ő is az iparfejlesztést látta megoldásnak.³⁴¹

Bethlenhez hasonlóan Matolcsy is a mechanikus, mindenkit érintő földosztás ellen foglalt állást, s a házhelyhez jutási akciót is csak a lakhatás, és nem a földkérdés megoldásának látta.³⁴² Ő is azon a véleményen volt, hogy a törvénytervezet eredményei szerények lesznek, számsorokat citált annak alátámasztására, hogy a nagybirtokok éves mértékű kisbirtokká történő felosztása szinte ugyanannyit tesz ki, mint amennyivel a javaslat számol.³⁴³

A földbirtokpolitika megoldatlansága kapcsán úgy látta, Bethlent Gömbösnél is nagyobb felelősség terheli. A megoldás szerinte az lett volna, ha egy általános agrárreform keretében évi 120–150 ezer holdnyi földet osztanak fel kisbirtoknak. A reformhoz szükséges anyagiakat is elő tudta volna az ország teremteni, a közületek befektetéseit említette, de szerinte arra nem volt meg a politikai akarat.³⁴⁴ Egy Varga Istvánnal közösen írt munka bevonásával támasztotta alá mondandóját, miszerint az éves tőkeképződés ötödét-hatodát a mezőgazdaság problémáinak megoldására lehetett volna fordítani. Majd a német és az olasz telepítés eredményeit és jellegzetességeit citálta példának.³⁴⁵

Matolcsy beszédét nem tudta befejezni, ugyanis az a meglehetősen szokatlan helyzet állt elő, hogy amikor beszéd idejének meghosszabbítását kérte, a jobboldali képviselők jelentős része ahhoz nem járult hozzá. Így – a balos és szélsőbalos képviselőknek a gesztus elmaradása miatti méltatlankodása közepette – igen röviden le kellett zárnia mondandóját.³⁴⁶

Schandl Károly³⁴⁷ hozzászólását azzal kezdte, hogy a föld köré szerveződő kérdéseket párhovatarozás nélkül kell szemlélni, mert az az egész ország számára fontos. Ezt a gondolatot a birtokpolitikára vonatkozó történeti áttekintéssel folytatta, amelyben többek között a századfordulós kivándorlás, az erdélyi földek román kézre kerülése, és a nemzetgyűlés másfél évtizeddel korábbi földreformja bukkant fel. Utóbbit megvédte Schandl, sőt méltatta eredményeit, felelevenítve, hogy annak kidolgozásában maga is részt vett.³⁴⁸

Kifejtette, hogy a nagy átalakításokkal – így társadalmi, gazdasági megrázkódtatással – járó földbirtokreform általános földhöz jutást jelent a nagybirtokok területéből, a földbirtokpolitika pedig jogszabályok és rendeletek gyűjteménye, amely a kisbirtok erősödését jelenti. Úgy látta, nem lehet újabb földreformot csinálni, hanem nyugodtabb mederben folyó birtokpolitikát kell folytatni, de be kellene fejezni a földreform pénzügyi részét is.³⁴⁹

³⁴⁰ Uo. 432–433. Idézet: 433.

³⁴¹ Uo. 434.

³⁴² Uo. 435.

³⁴³ Uo. 435–436.

³⁴⁴ Uo. 436.

³⁴⁵ Uo. 437.

³⁴⁶ Uo.

³⁴⁷ Az országgyűlés Képviselőházának 113. ülése 1936. évi március hó 24-én, kedden. In: Az 1935. évi április hó 27-ére hirdetett országgyűlés Képviselőházának naplója. Hatodik kötet. Szerk. Dr. Papp Emil – Dr. Juhász József. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest, 1936. 500–507.

³⁴⁸ Uo. 501–502.

³⁴⁹ Uo. 502–503.

A törvényjavaslat kapcsán egyrészt kijelentette, hogy annak részét képezi a falutelepítés is, másrészt csodálkozását fejezte ki, hogy ekkora összeget képes a kormány elkölteni rá. A javaslat ellenében felmerült két fő kifogást említve, tulajdonképpen azt védelembe véve, elmondta, hogy a tervezet a bérlet és a házhelyhez jutás, illetve a földműves szövetkezetek alakítása révén gondol a vagyontalanokra is.³⁵⁰ Utóbbiak kapcsán megjegyezte, hogy az „orosz kolhoz annyira van a magyar földbérlet-szövetkezettől, mint Mezőgyán Moszkvától”, ugyanis a földbérlet-szövetkezetekben nincs kényszerszertársulás és közös gazdálkodás. Kitért arra is, hogy a törvény értelmében csak a 3 ezer holdnál nagyobb birtokok sajátíthatók majd ki, de azok után is anyagi megváltás jár.³⁵¹ A felszólaló ezek után arra kérte a földművelésügyi minisztert, hogy a keresztény birtokpolitika jegyében a felosztandó földek között csak utoljára nyúljon az egyházi birtokokhoz.³⁵² Majd kijelentette, a törvény nem alkalmas az összes agrárprobléma megoldására, s hogy folytatni kell például a kislakásépítést, a gazdasági szakoktatást ki kell terjeszteni, és át kell szervezni a földművelésügyi külső közigazgatását.³⁵³

Beszéde végén a képviselő megjegyezte, hogy a világgazdaság alakulása folytán a mezőgazdaság nem képes eltartani már az ország többségét, így az inségakciók szervezése helyett – azt nem megfelelő szociálpolitikai lépésnek látta – az iparba kell keresztény tőkét tenni, amelynek keretében vidéken is ipari központokat kell létesíteni.³⁵⁴

Zárásként Schandl elfogadta a javaslatot.³⁵⁵

Gróf Esterházy Móric³⁵⁶ hozzászólása³⁵⁷ elején általánosságban felrótta, hogy a javaslat indoklásából nem igazán látszik, használtak-e az egyes birtokkategóriákra vonatkozó statisztikai adatokat.³⁵⁸ A konkrét részekre térve, kifogásolta például azt, hogy a földkisajátítás határozatlan időre szól, illetve a földművelésügyi minisztert kizárólagos jogkörrel ruházzák fel. Észrevételeket fűzött a földbirtokvitákból eredő pereskedések perköltségének megállapításához – aszerint nem jó, ha azt a nyertes fél fizeti –, vagy az adó- és illetékhátralék földben letudhatóságához, amit állítása szerint már régóta követel pártja. Szóvá tette, hogy az 1920-as földreform anyagi része nincs még lezárva, így az hátrányosan érinti azokat, akikről akkor is sajátított ki az állam földet, magasnak tartotta a védett birtokokra vonatkozó ezer holdas határt, továbbá felhozta azt is, hogy foglalkozni kell a kisajátítás miatt megszűnő tanyasi iskolák, és azok tanszemélyzetének igényeivel is.³⁵⁹

A megannyi kifogásolt § között volt például a kényszer-kisbérlet – arra a kisajátított földbirtokkal rendelkező birtokos volt kötelezhető –, amely Esterházy szerint az eladósodott birtokost még hátrányosabb helyzetbe hozza, ugyanis ő maga hitelképtelenné, földje pedig eladhatatlanná válhat. Megkérdőjelezte a telepítési alap költségvetésének realitását is. Úgy látta: minthogy az agrártárca 20 milliós adóssággal bír, illetve 120 millió hátraléka és

³⁵⁰ Uo. 503–504.

³⁵¹ Uo. 505.

³⁵² Uo. 505–506.

³⁵³ Uo. 506.

³⁵⁴ Uo. 506–507.

³⁵⁵ Uo. 507.

³⁵⁶ gr. Esterházy Móric: 1881-ben született, 67-es programmal 1917 nyarán lett miniszterelnök. 1918 végén visszavonult a politikától, s csak 1931-ben kapcsolódott be ismét abba, amikor a Keresztény Gazdasági Párt tagjaként a tapolcai választókerületből került be a törvényhozásba. 1935-ben is e párt színeiben szerzett mandátumot. gr. Esterházy Móric. In: Markó László (főszerk.): Új Magyar Életrajzi Lexikon. II. köt. D–Gy. Főszerk. Markó László. Magyar Könyvklub, Budapest, 2001. 448.

³⁵⁷ Az országgyűlés Képviselőházának 114. ülése 1936. évi március hó 26-én, csütörtökön. In: Az 1935. évi április hó 27-ére hirdetett országgyűlés Képviselőházának naplója. Hatodik kötet. Szerk. Dr. Papp Emil – Dr. Juhász József. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest, 1936. 527–531.

³⁵⁸ Uo. 527.

³⁵⁹ Uo. 527–528..

követelése van – amihez a bevételek és kiadások átláthatatlansága is társul –, így nehezen fogadható el a minisztériumi költségvetés.³⁶⁰

Ezt követően a képviselő oly részeket hozott fel a javaslatból, amelyeket üdvözölne, ha kibővítenék. Például a 11. és a 66. §-t, amelyek csekély mértékben ugyan, de kedvezményt adnak annak a birtokosnak, aki önként adja át birtoka egy részét kisajátítás vagy bérlet számára. Említette az 58. ill. 83. §-t is, amelyek a birtokok visszajuttatására és további aprózódásának elkerülésére vonatkoztak. Üdvözölte a talajjavítás kérdésének felvetését, amelyhez hozzáfűzte, hogy mellette szükség van az agrár-szakoktatás bővítésére is.³⁶¹

Esterházy zárásként ismét összefoglalta meglátásait, majd ígéretéhez híven nem fogadta el a törvényjavaslatot.³⁶²

Hozzászólt a vitához a földművelésügyi miniszter, Darányi Kálmán³⁶³ is.³⁶⁴ Lázárral ellentétben, nem összefoglalólag beszélt, hanem az általános megjegyzések mellett az egyes képviselők felszólalásához fűzött megjegyzéseket. Felhozta, hogy a háború után a feszültség levezetése és a vidéki tömegek városba áramlásának megakadályozása végett meg kellett lépni a földreformot, de annak befejezésére már nem jutott elég pénz. Az agrárválság kapcsán pedig kiemelte, hogy annak enyhítésével a Gömbös-kormány igen sokat foglalkozott. A javaslat kapcsán arra tért ki, hogy látni kell, mi az, amit a lehetőségekhez mérten meg lehet tenni. Úgy vélte, a 78 millió pengős ráfordítás az ország helyzetéhez képest kifejezetten soknak mondható.³⁶⁵ Felvázolta a kormány földbirtokpolitikai elképzeléseit is (a nagybirtokok egy részéből kisbirtokokat csinálni és fejleszteni a középbirtokot), amelynek megvalósításához évek óta birtok-elővásárlást végez a kormány. S hozzáfűzte, hogy a mezőgazdaság kérdése kapcsolódik a munkáskérdéshez is, például az új piacok keresése vagy az ipari növények termelése révén.³⁶⁶

A miniszter ezt követően reflektált néhány felszólaló mondandójára. Szóba hozta Bethlen megjegyzését, mely szerint a szövetkezetek a kolhozokhoz hasonlatosak. Azzal nem értett egyet, mondván, hogy a kolhozokban művelt föld nincs magántulajdonban, a szövetkezetekben viszont igen, s szabadon rendelkeznek az egyéni gazdák a jövedelmükkel is.³⁶⁷ Észrevételt fűzött a magántulajdon kisajátítására vonatkozó megjegyzésekhez is: „A kisajátítás fogalma sehol sem ismeretlen, egyidős az a szabadtulajdon gondolatával. Teljes kártalanítás mellett való közérdekű elvonás már 1789-ben kialakult.”³⁶⁸ Kitért Bethlen, Kállay, Rassay, Eckhardt túlzott miniszteri hatalomra vonatkozó észrevételeire is, de szerinte csak a kormány következetes álláspontjáról van szó, amely kizárólag a kormány kezébe adja a birtokpolitikát, mert az nem a bíróság feladata.³⁶⁹ Reflektált – fogalommagyarázatba bocsátkozva – a telepítés szó használatát érintő kifogásokra, illetve az 1920-as földreform

³⁶⁰ Uo. 529–530.

³⁶¹ Uo. 530.

³⁶² Uo. 531.

³⁶³ Darányi Kálmán: 1886-ban született, 1909-ben indult el a politikai pályán, mint Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye közigazgatási gyakornoka. Gyorsan haladt felfelé a ranglétrán, így 1917–1918-ban már Zólyom vármegye főispánja volt. 1927-től az Egységes Párt képviselője, majd 1928 és 1935 januárja között Bethlen, Károlyi és Gömbös kormányaiban miniszterelnökségi államtitkár. 1935 januárjától volt földművelésügyi miniszter, amely posztot 1938 márciusáig töltötte be. Darányi Kálmán. In: Új Magyar Életrajzi Lexikon. II. köt. D–Gy. Főszerk. Markó László. Magyar Könyvklub, Budapest, 2001. 41–42.

³⁶⁴ Az országgyűlés Képviselőházának 116. ülése 1936. évi március hó 28-án, szombaton. In: Az 1935. évi április hó 27-ére hirdetett országgyűlés Képviselőházának naplója. Hatodik kötet. Szerk. Dr. Papp Emil – Dr. Juhász József. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest, 1936. 638–647.

³⁶⁵ Uo. 639.

³⁶⁶ Uo. 640.

³⁶⁷ Uo. 641.

³⁶⁸ Uo. 642.

³⁶⁹ Uo. 642–643.

pénzügyi befejezésére. Utóbbit fontosnak, de a telepítés szempontjából nem előfeltételnek tartotta.³⁷⁰ Darányi reagált Kállay és Bethlen a házhelyosztást, illetve a mezőgazdasági népességet kategorizáló, és a nagybirtokosok önkéntes földátadására vonatkozó felvetésére is.³⁷¹ Továbbá hozzászólt Rassaynak az örökösödési illeték miatti kötelező földátadást érintő, valamint Matolcsynak a mezőgazdasági munkásbéreket és a mezőgazdasági cselédség alacsony népszaporulatát kifogásoló beszédrészletéhez. Nem hagyta szó nélkül Esterházy beszédét sem, válaszolt mind az állami földek kisbirtokosoknak juttatását firtató kérdésére, mind a törpebirtokok további aprózódását megakadályozandó javaslatára is.³⁷²

A beszéd végén Darányi megköszönte a Képviselőház türelmét, és az előadó, illetve munkatársai munkáját. S reményét fejezte ki, hogy a törvény révén földhöz jutók „hűséges és szorgalmas gazdái lesznek a rájuk bízott magyar földnek”.³⁷³

A felsőházi vita

A Felsőházban Khuen-Héderváry Károly³⁷⁴ ismertette a törvényjavaslatot, beszéde az 1936. május 6-ai ülésen hangzott el.³⁷⁵ A birtokpolitikai kérdésnek a 19. századtól a jelenig nyúló történeti áttekintésével kezdte, amelyben az 1890-es évek vidékről városba való áramlását és a kivándorlást említette meg, illetve bővebben az 1920. évi földreformot. Utóbbi kapcsán úgy látta, hogy az – tévesen – törpebirtokokat hozott létre, amelyek nem voltak produktívak, önállóságra képesek, és rövid időn belül tovább is osztódtak.³⁷⁶ Ehelyett inkább oly birtokpolitikát kell folytatni, amely önálló és termelésre képes birtokokat alakít ki. Kitért arra a Képviselőházban sokat bírált javaslatemlítésre, hogy a földművelésügyi miniszter dönthet a földtulajdonlással kapcsolatos jogi kérdésekben. Meglátása szerint az 1920-as földreform megmutatta, nem lehet a bíróságokat jogi és közigazgatási feladatokkal is megbízni, ezért célszerű a 25 évre elhúzódó birtokpolitikai kérdésben a földművelésügyi miniszter kezébe adni a végrehajtás jogát. A jogorvoslatról pedig az ország öt, a helyi viszonyokat ismerő királyi táblabírósága dönt majd. Szóba hozta az előadó a magántulajdonba való beavatkozás „vádját” is. Szerinte a magántulajdon csak akkor sérül, ha a közérdek úgy kívánja, s amúgy először az állami kézben lévő földek kerülnek sorra.³⁷⁷ Ezt követően pedig a hitelintézeteknél lévő földek kerülnek sorra, s ezeket követi csak a magántulajdonban lévő nagybirtok. Elmondta továbbá, hogy utóbbi kategóriából a tulajdonos jelölheti ki a telepítésre kerülő részt, más tulajdonosok mentességi tanúsítványt kérhetnek földjük telepítésre való átengedése alól, s azok a birtokok is mentességet élveznek, amelyek jól termelnek, és nagyszámú munkást alkalmaznak.³⁷⁸ Khuen-

³⁷⁰ Uo. 643.

³⁷¹ Uo. 644–645.

³⁷² Uo. 645–646.

³⁷³ Uo. 647.

³⁷⁴ gr. Khuen-Héderváry Károly: 1888-ban született, örökösjogon volt tagja a Felsőháznak. Politikusi ténykedése mellett földbirtokosként gazdálkodással foglalkozott. Emellett tagja volt a cserkészmozgalomnak, illetve több közéleti pozíciót is betöltött. gr. Khuen-Héderváry Károly. In: Új Magyar Életrajzi Lexikon. III. köt. H–K. Főszerk. Markó László. Magyar Könyvklub, Budapest, 2002. 913.

³⁷⁵ Az országgyűlés felsőházának 23. ülése 1936. évi május hó 6-án, szerdán. In: Az 1935. évi április hó 27-ére hirdetett Országgyűlés nyomtatványai. Felsőház. – Napló. I. köt. Szerk. Dr. Papp Emil – Dr. Juhász József. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest, 1936. 422–426.

³⁷⁶ Uo. 422.

³⁷⁷ Uo. 423.

³⁷⁸ Uo. 424.

Héderváry kifejtette a földátvételnél és a haszonbérbe adásnál alkalmazott elveket is.³⁷⁹ Majd elmondta, hogy a magántulajdonból kikerülő földért teljes kártalanítás jár.³⁸⁰

Az előadó ezután a földhöz jutókról szólt. Mint elmondta a törvény vagyoni cenzushoz köti a birtokszerzést és a haszonbérletet, amelynek célja az, hogy az illető meg is tudja tartani a szerzett javat. Valamint arra is szükség van, hogy megakadályozzák a szerzett föld elaprózódását. Ezért miután a birtokszerzést a telekkönyvbe bejegyezték, az 32 évig el nem idegeníthető és meg nem terhelhető. A törvény szerint viszont azt, aki nem teljesíti a rá háruló kötelezettséget, a földművelésügyi miniszter elmozdítja a tulajdonából.³⁸¹ Mindezen célok végrehajtásához telepítési alapot hoz létre az állam, az elején 2 millió pengővel, s a program végére összesen 78 millió lesz felhasználható. A földművelésügyi miniszternek pedig mind a telepítési alap pénzügyi állapotáról, mind a birtokpolitika aktuális állásáról számot kell adnia. Megemlítette még, hogy folytatni kívánják az 1920. évi törvény sikeres programját, a házhelyhez jutási akciót, amelyre – a házhelyhez jutást házépítéssel is kibővíve – lehetőség szerint a telepítési alap egynegyedét költik majd.³⁸²

Khuen-Héderváry a javaslat összefoglalása és a tervezetet bírálók felvetéseire adott válaszok után a törvény elfogadását kérte.³⁸³

Gróf Apponyi Károly szólt hozzá a javaslatához elsőként.³⁸⁴ Beszéde elején kiemelte, nem ért egyet azzal az állásponttal, hogy ha van egy törvénynek jó része, azt el kell fogadni, neki az felel meg inkább, amelynek minden eleme jó. Azzal a véleménnyel sem értett egyet, „hogy a Felsőháznak inkább az a szerep jusson, hogy a kormánynak tanácsadója legyen, mintsem az, hogy törvényjavaslatokat buktasson meg”. Hozzátette: a célkitűzést elfogadja, az eszközöket azonban kevesli hozzá. Kitért arra is, hogy egyrészt a kérdésből ki kell kapcsolni a pártpolitikát, másrészt pedig nem szabad „ígéretnek útján étvágyat gerjeszteni, mert ennél megállás nincsen”. Elmondása szerint arra is ügyelni kell, hogy az intézkedések közepette ne legyen a termelésben fennakadás, s féltette a hozzászóló a fogyasztást és az agrárkivitelt is, ha nem megfelelő birtokokat sajátítanak ki.³⁸⁵ Egyetértett azokkal, akik szerint a telepítésre szánt összeg nem elegendő, így megfontolandónak tartotta volna, hogy azt más, jobban hasznosuló célra költse az ország, olyanra, ami a nélkülözés és a nincstelenek kérdését, illetve a munkanélküliséget oldaná meg.³⁸⁶

Ezt követően Apponyi lényegében egy tervet olvasott fel, a tervezet – azt Reichmann tervének nevezte – véleménye szerint, a fentebb felsorolt kérdéseket oldaná meg. Annak fő eleme szerint a mezőgazdasági termelést át kell állítani, azaz más szerkezetben kellene termelni. Mint fogalmazott: „Kényelmesebb gabonát és tengerit termelni, mint más utakat keresve az ipari, kereskedelmi és kertészeti növények termelésére áttérni”. Ezt követően példákkal szolgált arra, hogy egyes növények kisbirtokosi termelése holdanként mekkora haszonnal járna, ilyen például a salátamagtermelés és a ciroktermelés. A kisgazdák termelése melletti érve az volt, hogy a nagybirtok rezsije magasabb, ezáltal kevesebb hasznot hozna, másrészt pedig az érzékeny növényekkel való bánásmód a gépesített nagybirtokon nem is hozna olyan jó minőséget. Elmondása szerint az ipari és kereskedelmi növények munkaerőigénye nagyobb, így a kisgazdáknak több munkást kell majd alkalmazniuk, amivel a munkanélküliség

³⁷⁹ Uo. 424–425.

³⁸⁰ Uo. 425.

³⁸¹ Uo. 425–426.

³⁸² Uo. 426.

³⁸³ Uo.

³⁸⁴ Az országgyűlés felsőházának 23. ülése 1936. évi május hó 6-án, szerdán. In: Az 1935. évi április hó 27-ére hirdetett Országgyűlés nyomtatványai. Felsőház. – Napló. I. köt. Szerk. Dr. Papp Emil – Dr. Juhász József. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest, 1936. 426–430.

³⁸⁵ Uo. 427.

³⁸⁶ Uo. 427–428.

csökkenthető. Véleménye szerint megszűnne így az egykezés is, mert a kisgazda el tudná tartani a gyerekeit, a hasznából tőkét is tudna gyűjteni, amellyel gyarapodásra lenne képes. Ráadásul megnőne az adóbevétel is, mert lenne azt miből befizetni. A rendszer működéséhez, működtetéséhez meglátása szerint egy-két községenként termelési felügyelőt kéne alkalmazni a termelés irányítására és szaktanács adására, meghatározott területenként pedig begyűjtési telepek felállításával számolt. Úgy vélte, évenként 2–3 vármegyét lehetne kitanítani a termelésre.³⁸⁷

Beszéde zárásaként visszatért a törvényjavaslatra, mely szerinte szociálisan, gazdaságilag és magánjogilag nem megfelelő, s hibáit kompromisszumos módon nem lehet kiküszöbölni. Így a törvényjavaslatot nem fogadta el.³⁸⁸

A vita következő résztvevője gróf Károlyi Gyula volt.³⁸⁹ A felszólaló szerint a földbirtokpolitika nem pártpolitikai kérdés, azt szociális és gazdasági szempontok szerint kell szemlélni. Majd ő is arról értekezett, hogy mi is a különbség földreform és földbirtokpolitika között. Előbbi hatalmi szóval és gyorsan véghezvitt, gazdasági visszaesést okozó folyamatnak tartotta, utóbbit viszont a kormányok változó gazdasági és társadalmi környezetben különböző intenzitású és folyamatos intézkedésnek látta, amelyre az országnak is szüksége van.³⁹⁰ Annak célja a termelés javítása és növelése, s munkaalkalmak teremtése.³⁹¹ A földbirtokpolitika végrehajtásához viszont, úgy látta, nem létezik megfelelő statisztika. Ezért begyűjtötte 133 jól működő nagybirtok adatait, amelyek meglátása szerint több embert foglalkoztatnak, mint ugyanakkora földterület kisbirtoknak felosztva. Elfogadta azt a véleményt, hogy mint arisztokrata elfogult, de nézete szerint csak azért, mert ő is kötődik a földhöz. A kisajátítandó birtoknál viszont nem a méretet nézné, hanem a szociális és gazdasági jellemzőket.³⁹²

Sokak véleményét osztva Károlyi is úgy látta, hogy a törvény célja életképes kisbirtokok létrehozása, amelyet oly nemzeti célnak tekintett, amihez áldozatokat is kell hozni.³⁹³ Mint elmondta, eközben viszont a kormánynak sok mindenre kell figyelnie, például arra, hogy ne legyen gazdasági visszaesés, s nem lehet elhanyagolni az alsóbb fokú gazdasági szakoktatást sem. Egyet értett Apponyival abban, hogy át kell térni az intenzívebb termelési ágakra, de a termelés növelése, javítása mellett fontosnak tartotta a külföldi felvevőpiac keresését is.³⁹⁴

Szóba hozta a nincstelenek elhanyagolására kitérő kritikákat is. A problémára, véleménye szerint, a munkalehetőség teremtése mellett a megoldás az, ha előbb házhelyhez juttatják őket, mert úgy tudnak majd továbblépni a földszerzés irányába, például a megszerzett termény értékesítése és állattartás révén. A házhelyosztás azonban nem része a javaslatnak, azt más módon kell megoldani.³⁹⁵ Ő is felvetette az iparosítás kérdését, amely segítené a munkanélküliek munkához jutását. Úgy látta, az ipari termelés növelését, fejlesztését az Alföld egyes részein kell megoldani.³⁹⁶

Mondandója végéhez közeledve bírálta azt a mások által felvetett kifogást is, mely szerint túl nagy hatalma lenne a kormánynak sokak gazdasági életkörülményeire, így a végrehajtást inkább független bíróságra kellene bízni. Úgy vélte, ez politikai bizalmatlanságból fakad, így azzal nem foglalkozik. Azt viszont leszögezte, hogy a kormánynak beszámolási

³⁸⁷ Uo. 428–429.

³⁸⁸ Uo. 430.

³⁸⁹ Az országgyűlés felsőházának 23. ülése 1936. évi május hó 6-án, szerdán. In: Az 1935. évi április hó 27-ére hirdetett Országgyűlés nyomtatványai. Felsőház. – Napló. I. köt. Szerk. Dr. Papp Emil – Dr. Juhász József. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest, 1936. 430–435.

³⁹⁰ Uo. 430.

³⁹¹ Uo. 430–431.

³⁹² Uo. 431.

³⁹³ Uo. 432.

³⁹⁴ Uo. 433.

³⁹⁵ Uo. 433–434.

³⁹⁶ Uo. 434.

kötelezettsége van a költségvetés ismertetésekor a törvényhozás előtt, a bíróságot viszont nem lehetne beszámoltatni és felelősségre vonni.³⁹⁷

Miután Károlyi úgy látta, a törvény a közérdekű gazdasági és szociális szempontokat (munkaalkalom-teremtés) teljesíteni fogja, általánosságban elfogadta a javaslatot.³⁹⁸

Gróf Somssich László következett,³⁹⁹ aki beszéde elején a tervezet megnevezését kifogásolta. Úgy vélte, a magyar mentalitással amúgy ellenkező telepítés a birtokpolitika része, így a telepítés szónak nem kéne a javaslat címében elől szerepelnie. S szerinte a telepítés fogalmát a sűrűben lakott vidékről a ritkábban lakott, szabad földterülettel rendelkező helyre költözés takarja.⁴⁰⁰ Azzal egyetértett, hogy a szociális állapotok végett szükség van a birtokpolitikára, de nézete szerint erőszak alkalmazása és termelési fennakadás nélkül.⁴⁰¹

Ő is azt fejtegette, hogy a föld elégtelen mennyisége miatt az összes földre váró igényét nem lehet kielégíteni, mert törpebirtokok létrehozásának nincs értelme. Azt az 1920. évi földreform is megmutatta, hiszen a földhöz jutottak nagy része nem boldogult.⁴⁰² Egyetértett azzal is, hogy tanítani kellene a földművelést, mert annak révén nőhet a termelés mennyisége, és javulhat a minősége is. Somssich is beszélt az iparról, mint olyan ágazatról, amely képes munkához juttatni a munkanélkülieket. Ám hozzátette, a megnövekedett ipari termelésnek piacra is szüksége van, ő a tengerentúli országokat jelölte meg olyanokként, amelyeknél lehetőség lenne a kereskedelemre.⁴⁰³

Ezt követően áttért a javaslat konkrét részeire. Egyes paragrafusok (4., 5., 6. és 7.§) által meghatározott birtokoknak a törvénytervezet céljaiba való bevonásával például egyetértett, másokéval nem (8., 10. és 13. §), mondván, hogy azok a kisajátítás által már a drasztikus birtokpolitikát képviselik.⁴⁰⁴

Több más részletkérdésre is kitért még Somssich. Helyeselte például, hogy a 17. § kimondja, a kisajátítást elkerülő birtokokat ki kell jelölni. Egyet értett azzal is, hogy a javaslat igyekszik a kisajátított birtokok alkalmazottait megélhetéshez juttatni, viszont úgy látta, ha a munkásoknak, cselédeknek nincs háza, akkor nem igen van esélyük bérlethez jutni. A cselédek kapcsán megjegyezte, hogy helyes a törvénytervezetnek az a része, amely bizonyos cselédlétszámot állapít meg a birtokok számára. Azt is helyeselte, hogy a 46. § meghatározott kondíciókhoz köti a földhöz, bérlethez jutást, az 55. § viszont kimozdítja a birtokból azt, aki nem teljesíti a feltételeket.⁴⁰⁵ Nem értett egyet ugyanakkor azzal, hogy a kisajátított föld megváltási árát nem egy időben fizetik ki a birtokosnak.⁴⁰⁶ Felhozta, hogy köszönet illeti a földművelésügyi minisztériumot, amiért figyelembe vették az érdekképviselők ajánlásait, s kérte a minisztert, hogy ugyanígy járjon el a végrehajtási utasítás elkészítésekor is.⁴⁰⁷

Végül leszögezte, hogy aki ennél radikálisabb birtokpolitikát folytatna, az nem számol annak pénzügyi vonzatával.⁴⁰⁸ Somssich a javaslatot általánosságban elfogadta.⁴⁰⁹

³⁹⁷ Uo. 435.

³⁹⁸ Uo.

³⁹⁹ Az országgyűlés felsőházának 23. ülése 1936. évi május hó 6-án, szerdán. In: Az 1935. évi április hó 27-ére hirdetett Országgyűlés nyomtatványai. Felsőház. – Napló. I. köt. Szerk. Dr. Papp Emil – Dr. Juhász József. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest, 1936. 435–439.

⁴⁰⁰ Uo. 435.

⁴⁰¹ Uo. 436.

⁴⁰² Uo.

⁴⁰³ Uo. 437.

⁴⁰⁴ Uo.

⁴⁰⁵ Uo. 438.

⁴⁰⁶ Uo. 438–439.

⁴⁰⁷ Uo. 439.

⁴⁰⁸ Uo.

⁴⁰⁹ Uo.

Vitéz Purgly Emil⁴¹⁰ felszólalása elején⁴¹¹ utalt arra, hogy 1920 után nem volt terítéken újabb földbirtokpolitikai intézkedés, azonban Gömbösék már a kormányprogramjukban beharangozták, hogy hozzányúlnak a kérdéshez.⁴¹² S kitért arra is, hogy sokan sokféle verzióval álltak elő a kérdés megoldására.⁴¹³ Egyetértett Kállayval abban, hogy a kisbirtokoknál a nagy- és középbirtokok helyes műveléssel több embernek adnak munkát, s termelékenységüket is magasabbra taksálta. Abban is megegyezett a véleménye sok felszólalóval, hogy a földbirtokpolitika nemzeti ügy, ezért nem lehet pártpolitikai kérdés, s hogy az 1920. évi földreform nem sikerült jól, sem pénzügyileg (nem volt elég pénz az intézkedésekre), sem a földet kapottak szempontjából (a törpebirtokok nem elegendőek a megélhetéshez).⁴¹⁴ Úgy látta az újonnan földhöz jutottak is éppúgy segítségre szorulhatnak majd, mint a korábbiak. Könnyítésképp javasolta a kötelező tűz- és jégbiztosítást.⁴¹⁵

Purgly szerint a földbirtokreform akkor kezdődik, amikor a földbirtokpolitika végrehajtásához kényszerítő eszközöket használ a kormány. Úgy látta ugyanis, hogy a javaslat 4–7. §-ai földbirtokpolitikai jellegűek, a 8–10. §-ra „azonban átváltozik földbirtokreformmá”.⁴¹⁶ Egyet értett azzal, hogy a földművelésügyi miniszternek három éven belül ki kell jelölnie, mely földek nem esnek majd a kisajátítás hatálya alá. Nem találta jónak azonban a kisajátítandó földek nagyságára vonatkozó kitétel, szerinte ugyanis azt lenne célszerű nézni, hogy az adott birtok mennyire felel meg szociális és gazdasági szempontoknak,⁴¹⁷ s veszélyes precedensnek tartotta, ahogy a 9. § megállapítja az alkalmazotti létszámot.⁴¹⁸

Szóba került Apponyi terve is, amely a termelés átállítását javasolta, de úgy látta, először inkább a feltételeken kellene javítani, például a szállítási adottságokon. Példaként felhozta, hogy az Alföld 1 millió holdnyi szikes talajának megjavításával is sokan jutnának munkalehetőséghez a meginduló termelés révén. A szakképzésről szólva kifejtette, hogy az alsó szintű szakoktatás megindításához a leendő oktatókat is ki kell képezni, az egyetemi szintű képzés után pedig nem várható el, hogy az állam helyezze el a végzett diplomást.⁴¹⁹

Mint elmondta, ő maga is nemzeti érdeknek tekinti a „kisebb existenciák” létesítését, és működésük lehetővé tételét, amelyhez a legjobb módszernek a házhelyosztást és házépítést tartotta, mert a lakhatási minőség javítása mellett például a terményraktározás és a háziállattartás is lehetővé válik.⁴²⁰

A haszonbérlet intézményéről – az örökbérletről és a feles haszonbérletről – az volt a véleménye, hogy az előbbi még nem kipróbált forma, az utóbbi típusú gazdálkodáskor pedig a bérelő nem investál a birtokba, hanem minél többet igyekszik kisajtolni belőle, így a föld termelékenysége általában csökken a bérleti idő végére.⁴²¹

⁴¹⁰ Purgly Emil: 1880-ban született, 1920 előtt gazdálkodott. 1922-ben Csanád, 1924 és 1932 között a k.e.e. Csanád, Arad és Torontál vármegyék főispánja volt. 1932-ben a Károlyi kormányban a földművelésügyi miniszter. A Felsőháznak 1929-től volt tagja. Purgly Emil. In: Új Magyar Életrajzi Lexikon. V. köt. P–S. Főszerk. Markó László. Magyar Könyvklub, Budapest, 2004. 496.

⁴¹¹ Az országgyűlés felsőházának 25. ülése 1936. évi május hó 8-án, pénteken. In: Az 1935. évi április hó 27-ére hirdetett Országgyűlés nyomtatványai. Felsőház. – Napló. I. köt. Szerk. Dr. Papp Emil – Dr. Juhász József. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest, 1936. 471–478.

⁴¹² Uo. 471.

⁴¹³ Uo. 471–472.

⁴¹⁴ Uo. 472.

⁴¹⁵ Uo. 473.

⁴¹⁶ Uo.

⁴¹⁷ Uo. 474.

⁴¹⁸ Uo. 474–475.

⁴¹⁹ Uo. 475.

⁴²⁰ Uo. 476.

⁴²¹ Uo. 476.

A kedvezményezettek kapcsán annyit jegyezett meg, hogy figyelmesen kell őket kiválasztani – a főbírók és a községi jegyzők segítségével. A birtokosok függő helyzetbe kerülésének „vádjáról” pedig úgy nyilatkozott, hogy tulajdonképpen minden törvény létrehoz ilyen viszonyt, a kérdés az inkább, hogy az adott kormány visszaél-e vele.⁴²² Szóba hozta, hogy az eddig földdel foglalkozók körében meglévő munkanélküliséget az ipar segítségével lehetne felszámolni, például a cukorgyárak konzervgyárakká alakításával, utóbbi ugyanis – egy évet tekintve – hosszabb ideig képes munkát adni.⁴²³

Purgly, miután elmondása szerint a törvény megtette azt, ami pillanatnyilag lehetséges volt, s megvédte a többek által bírált birtokos réteget, elfogadta a törvényjavaslatot.⁴²⁴

A vita tulajdonképpen lezárultával a földművelésügyi miniszter is hozzászólt a Felsőházban zajlott vitához.⁴²⁵ A miniszter először köszönetet mondott a javaslat alapos tárgyalásáért, majd általánosságban megjegyezte, hogy a földreformok – mint az 1920-as is – a kataklizmák után szoktak megvalósulni. Ám a megnyilvánuló radikalizmus ellenére, az 1920-as reformnak is voltak jó oldalai, például megakadályozta a vidéki lakosság városokba áramlását. Pénzügyileg azonban nem volt megalapozott, és a földhöz jutottak sem kerültek feltétlenül előnyös helyzetbe, például a felszerelés hiányban.⁴²⁶ Darányi szerint a kormány az agrárválság miatt volt kénytelen ismét földbirtokpolitikai eszközökhöz nyúlni, s ezért foglalkozott a gazdaadósságokkal és a hitbizományokkal. Elmondása szerint a földbirtokpolitika két fő szempontja, hogy minél többen tudjanak a földből élni, s hogy kedvezőbb legyen a földbirtokmegosztás; a bírálatokat is e két pontra vonatkozóan várta. A pénzügyi oldalt nézve úgy látta, az ország helyzetében a legalább 78 millió pengő felhasználása 20 év alatt soknak mondható. A földbirtokpolitikai célú állami földvásárlást pedig azért is szükségesnek ítélte, mert véleménye szerint, ha a rossz anyagi helyzetben lévők földje egy időben kerülne piacra, az lenyomná a föld értékét, amit az egész ország megérezne.⁴²⁷ A többek által felhozott, a javaslatban felbukkanó politikai szempontokra úgy reagált, hogy ő azokat a vita során igyekezett távol tartani. Egy politikainak aposztrofált jelenséget azért kiemelt: a kormány igyekvését, hogy gyarapítsák a magántulajdonosok számát.⁴²⁸

Az a vita, hogy a kis- vagy a nagybirtok termel-e többet, szerinte meddő, mert a felhozott statisztikai adatokkal nem lehet szemléltetni a tágabb kontextust, például a föld minőségét, a klímát, a piactól való távolságot stb. Azt viszont meggyőződéssel állította, hogy a nagybirtokra mind a nemzetgazdaságnak, például az erdők vagy a szociális szempontok miatt, mind a kisbirtoknak szüksége van, például az ott folyó növény-nemesítés és mageladás miatt. A kisbirtok szaporítása pedig azért fontos, mert nő a nemzeti és a magántulajdon, illetve erősödik a valláserkölc és az agrárfront is. A nincstelenekről – mondta – többek között a beruházások hivatottak gondoskodni, például az Alföld fásítása, öntözése, csatornázása is munkalehetőséget teremt majd.⁴²⁹

A törvény végrehajtásánál – hangsúlyozta – ügyelni kell majd a termelési szempontokra, hogy életképesek legyenek az új birtokok, illetve a szociális szempontokra, hogy olyan birtokot ne kisajátítsanak ki, amely nagyszámú cselédnek és munkásnak nyújt megélhetést.⁴³⁰

⁴²² Uo. 476–477.

⁴²³ Uo. 477.

⁴²⁴ Uo. 477–478.

⁴²⁵ Az országgyűlés felsőházának 26. ülése 1936. évi május hó 9-én, szombaton. In: Az 1935. évi április hó 27-éra hirdetett Országgyűlés nyomtatványai. Felsőház. – Napló. I. köt. Szerk. Dr. Papp Emil – Dr. Juhász József. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest, 1936. 489–497.

⁴²⁶ Uo. 489.

⁴²⁷ Uo. 490.

⁴²⁸ Uo. 490–491.

⁴²⁹ Uo. 491.

⁴³⁰ Uo.

Elmondta, hogy szerinte pozitívumnak tekinthető a javaslatban a házhelyek és a földbérlo szövetkezetek létesítése, a költségek állami átvállalása, a munkanélkülivé vált cselédek földhöz juttatása óvadék és felszerelés adása révén.⁴³¹

Ezt követően Darányi a hozzászólásokban felvetett témákra reagált. Nem megnevezve konkrétan, hogy melyik kitől származott. A javaslatot időszerűnek tartotta, sőt, azt szerinte már előbb meg kellett volna csinálni. Arra a felvetésre, hogy a rossz helyzetben lévő mezőgazdaságot nem kellene átszervezni, úgy reagált, a törvény hosszú kifutású, s amikor hatni kezd, akkor már kevésbé lesz érezhető a válság hatása. A magántulajdon kisajátításának „vadjáról” úgy nyilatkozott, hogy a „kisajátítás fogalma egyetlen kultúrállamban sem ismeretlen”. Azt amúgy is csak akkor alkalmazza, ha arra közérdekből van szükség. A birtokosok kártalanításánál pedig csak a teljes becsérték kifizetését látta elfogadhatónak.⁴³² A földművelésügyi miniszter túlzott hatalmának bírálatát azzal magyarázta, hogy a kormány nem akar engedni abból, hogy a földbirtokpolitika kizárólagos felelőse legyen, de az érintettek ettől még fordulhatnak bírósághoz, ha úgy látják, sérelem éri őket.⁴³³

Ezt követően névre szólóan reagált a felsőházi tagok hozzászólásaira. Apponyi azon felvetésére például, hogy nem elegendők az anyagi eszközök a törvény végrehajtásához és a munkanélküliek munkába állításához, csak annyit mondott, hogy már válaszolt korábban. Arra pedig, hogy át kellene állni más növények termelésére, úgy reagált, hogy arra Károlyi már választ adott.⁴³⁴ A Károlyi és sok más felszólaló által felvetett szakoktatási kérdésre elmondta, hogy konzultált már az Országos Gazdasági Szaktanáccsal.⁴³⁵ A szintén Károlyi által felhozott házhelykérdéssel egyet értett, s mint mondta, az módosítással már bekerült a javaslatba. Somssichnak a Dunántúl és a Tiszántúl helyzetére vonatkozó meglátására – miszerint azokon eltérő a népsűrűség, így a telepítés nem mindegyiknél lehetséges – nemigen reagált, mindössze érdekesnek titulálta. Azzal viszont egyet értett, hogy a törpebirtokok nem életképesek, s hogy azok juthatnak földhöz, akiknek „megfelelő anyagi és erkölcsi tőkéjük van”. Felhozta még, hogy a végrehajtási utasítás megfogalmazásakor is fontosnak tartja az érdekképviselőknek a javaslatához való hozzászólását.⁴³⁶ Purgly felszólalásával többnyire egyet értett. Így azzal, hogy a kisbirtok és a nagybirtok is más és más termények előállításában jó. Egyet értett a tagosításról és a szakoktatásról mondottakkal is. A tűz- és jégkárbiztosítás kötelezővé tételét pedig oly felvetésnek titulálta, amellyel foglalkozni kell majd a telepítési törvényben. A kötelező alkalmazotti létszám bírálatára viszont úgy reagált, hogy az már egy korábbi törvényben, az 1924. VII. tc. 2. §-ában is előfordult. Érdekesnek minősítette például azokat a beszédrészleteket, miszerint át kellene állítani a cukorgyárakat konzervgyárakká, s hogy miként kéne feljavítani az Alföld szikes talaját.⁴³⁷

Ezután olyan hozzászólásokra reflektált, amelyek nem kerültek az itt bemutatottak közé. Ilyen volt Back Bernáté, Jankovich Józsefé, Pap Józsefé, Groffits Gáboré, Prónay György, Liptay László, Endrey Antalé, Széchenyi Aladáré, Ludány Miklósa, Beliczey Gézaé és S. Bálint György.⁴³⁸

Beszéde zárásaként Darányi elmondta, hogy sokakat érint a törvény, így kompromisszumos megoldásra törekedett, amelyet szerinte jól mutat az, hogy „mindkét oldalról bizonyos fokú elégedetlenség mutatkozik a javaslattal szemben”. Ezek után pedig a javaslat általános elfogadását kérte.⁴³⁹

⁴³¹ Uo. 491–492.

⁴³² Uo. 492.

⁴³³ Uo. 493.

⁴³⁴ Uo. 493.

⁴³⁵ Uo. 493–494.

⁴³⁶ Uo. 494.

⁴³⁷ Uo. 496–497.

⁴³⁸ Uo. 494–497.

⁴³⁹ Uo. 497.

Amikorra azonban törvényerőre emelkedett a „keresztény agrárgondolat” két kulcsfontosságú eleme, a miniszterelnök vesebetegsége már igencsak előrehaladott állapotban volt. Habár Gömbös 1936 októberében bekövetkezett halála után épp a földművelésügyi minisztere, Darányi Kálmán kapott felkérést a kormányalakításra, mégsem folytatódott a megkezdett birtokpolitikai program, s így a törvények csak papíron maradtak.

2.7.6 Törvénycikkalkotási munka 1932-36 között

Az 1932. évben 21 új törvénycikket fogadott el az országgyűlés. Témánk szempontjából különösen fontos jogalkotási akarat nem nyilvánult meg.

1933-ban 28 új törvénycikk született. Ezek közül kiemelésre méltó az V.tc. a gazdasági munkaszerződéseken alapuló követelések védelméről, mely a magánjogi jogviszonyokba avatkozik be a munkajog formálásával.

Szociálisan érzékeny területet érintett a VII. tc. a hadirokkantak és más hadigondozottak ellátásáról problémakörben.

A XVIII. tc. a földbirtokrendezés befejezésére vonatkozó rendelkezéseket egészítette ki, kevés érdemi sikerrel.

A XXIII. tc. újból módosította és a kormányzó javára kiegészítette az 1920. évi I. tc. 13. §-át az alkotmányosság helyreállításáról és az állami főhatalom ideiglenes rendezéséről adta keretek tágításával. A Horthynak adott többlet-jogosítványokat már a kortársak is úgy értékelték, hogy Gömbös ezzel saját pozícióit és befolyását egyként növelni kívánta, elfogadhatóbbá téve dinamikus-diktatórikus törekvéseivel egyetemben. Kétségtelen, hogy a szociális demagógia reformköntösben való súlykolása a jogtudaton belül olyan változásokat generált, amely felerősítette a nemzeti öncélúság, az irredentizmus, a revizionizmus, a fajvédelem előtérbe kerülését a mindennapokban, alakítva magát a jogi kultúrát is. A szociális kérdések napirenden tartása a reformgondolat alátámasztását is szolgálta.

A válság hatásaként nem volt megkerülhető a felhalmozódott gazdatartozások rendezése sem, melyet összekötöttek a közmunkák költségeinek állami fedezésével: erről a XXVII. tc. rendelkezett.

1934-ben 25 új törvénycikk született. Kiemelkedőnek tartjuk a rendszer bázisát adó közszolgálati alkalmazottak és a honvédség tagjainak és mindezek hozzátartozóinak ellátását szabályozó I. tc-ket, a szociális célú XXI. tc-ket a közmunkák költségeinek fedezéséről, valamint egyes termelő, értékesítő és fogyasztási szövetkezetek hatékonyabb biztosításáról.

A X. tc. a Magyar Királyi József Nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem szervezéséről, a XI. tc. a középiskolákról rendelkezett.

Az 1935-ös jogalkotás terméke 23 törvénycikk volt. A Gömbös kérésére Horthy által működési ideje előtt felosztatott képviselőházi választásokon a kormányfő hívei kerültek relatív többségbe. Az országgyűlés mind összetételében, mind jogi kultúrájában jobboldalibb mentalitásúnak bizonyult a korábbiakkal szemben. Magában a jogalkotásban ez a módosulás nem látszott érvényesülni.

Még a korábbi összetételű képviselőház szavazta meg a gazdasági cselédek szolgálati idejéről szóló II. tc-ket éppúgy, mint az ország első, a környezetvédelmet állami feladatként meghatározó az erdőkről és a természetvédelemről szóló IV. tc-ket.

Az V. tc évfordulós emlékezés a 300 éves Pázmány Péter Tudományegyetemről (jelenleg ELTE), míg a VI. tc. a közoktatásügyi (tanügyi) igazgatást fektette új alapokra.

A X. tc. a közmunkák fedezetére állami kölcsön felvételét rendelte, mint 1934-ben is.

Érdekességként említjük a XIV. tc-ket a mozgófényképek (azaz a mozifilmek) előadásában a magyar nyelv érvényesülésének biztosításáról. A hangosfilmek ekkori magyar sztárjai közül többen igen „ízes magyarsággal” beszéltek és énekeltek műfajtól függően.

Egyedül a gazdatartozások rendezését elősegítő egyes intézkedésekről szóló XXIII. tc. tekinthető – a fentebb említett 1933. évi XXVII. tc-hez hasonlóan – olyan jogszabálynak, amely a Nemzeti Munkaterv szempontjából fontosabb kihatásokkal volt a gazdatársadalomra.

Az 1936. évi jogalkotás terméke 36 törvénycikk. Ezek mindegyike még a Gömbös-éra keze nyomát viseli.

Szociális töltetűnek tekinthetők: az I. tc. az orvosi rendtartásról, a VIII. tc. a rendőr- és csendőrlegénységi, betegsegélyezési alap létesítéséről, a IX. tc. a hatósági orvosi szolgálatról és közegyeszségügyről, a XV. tc. az egyes közmunkák költségei fedezéséről és a XXXVI. tc. – már Darányi kormányzata alatt – a gazdatisztek öregségi, rokkantsági és haláleseti kötelező biztosításáról.

Az agráriumot érintő XI., XXVI. és XXVII. tc-kekről e fejezetben belül tettünk a kérdés fontosságához igazodó észrevételeket.

Külön is kiemeljük a XIV. tc-et az Országos Földhitelintézetéről (OFI). Ez az intézet az 1879-ben alapított Kisbirtokos Országos Földhitelintézet és az 1911-es alapítású Magyar Földhitelintézetek Országos Szövetsége egyesüléséből alakult meg. Feladata: állami felügyelettel intézni a telepítést, a parcellázásokat, a vitézi telkek kijelölését, kiosztását. A visszacsatolt Észak-Erdélyben (Kolozsvárott) és a Délvidéken (Újvidéken) is voltak fiókjai. Az 1942. évi XV. tc. (4. zsidótv.) alapján a zsidó mezőgazdasági ingatlanok átmeneti hasznosítását kellett megvalósítani.

Úgy véljük, fentiekben írtak messzemenően alátámasztják Visegrády professzor véleményét, miszerint „a kultúra és a jog között állandó kölcsönhatás, sokrétű összefüggés áll fenn, amelyet két alapvető tételben lehet összefoglalni: egyfelől a jog egyik összetevője az adott társadalom kultúrájának, másfelől pedig nincsen olyan jog, sem jogrendszer, amelyet ne hatna át a társadalom kultúrája.”⁴⁴⁰

2.8. Az úgynevezett reformnemzedék és az Új Szellemi Front

Gömbössel 1919-ben egy új – akkor fiatalnak számító – generáció jelent meg a politikában és a közéletben. Összetartó habarcsuk a „szegediség”, a fajvédelem és a szociális reformpártiság voltak. Még nem voltak elég erősek a Bethlen névvel fémjelzett konszolidáció, az arisztokrata nagybirtokosság és a nagytőke közös uralma megakadályozásának így saját érdekeik érvényesítéséhez se.

Egy évtized után a belpolitika változásai nyomán Gömbös a különböző legális és titkos szervezetek – egyesületek hangadójaként nemzedéke nevében már „örösgváltásról” és magukról, mint reformnemzedékről kezdett hangzatos eszmefuttatásokba.

Miniszterelnöksége első etapjában egyrészt régi kipróbált harcostársaira – Milotay Istvánra, Bajcsy-Zsilinszkyre, Eckhardt Tiborra, Kozma Miklóssra, Mecsér Andrásra stb. – próbált támaszkodni, akikkel egyébként korántsem volt felhőtlen a kapcsolata, valamint a láthatóan legszilárdabban mellette állást foglaló fiatal értelmiségi és középosztálybeli rétegre, legismertebb arcaikként Bornemisza Gézára, Bánsághy Györgyre, Rajniss Ferencre és Antall Istvánra.

Így jött létre 1934 végén a „Reformnemzedék” utóbbiak tevékeny közreműködésével.

A megmérettetésre sem kellett sokáig várni. Az 1935. március végi, április eleji országgyűlési választásokon Dombóvárott Rajniss Ferenc párton kívüli programmal, de a Reformnemzedék színeiben lett képviselő. (Megjegyzendő még, hogy a Gömbössel egykorú győri ügyvéd és volt frontharcos Drobni Lajos a Reformprogram listájáról került be Győr képviselőjébe a parlamentbe.)

⁴⁴⁰ Visegrády Antal: Államszervezési feladatok és kormányzási kihívások – a jogi kultúra és joghatékonyág kontextusában, Dialóg Campus, Budapest, 2020. 20-21.

A húszas évektől különösen a világgazdasági válságot közvetlenül megelőző évtől (1928) számítható a reformnemzedék vagy harmadik nemzedék színre lépése. Ez nemcsak a politikai közéletet alakítja át, hanem az irodalmi életet is: megjelenik a népi írók és a harmadik út, mint szellemi-kulturális válasz az országot foglalkoztató belpolitikai problémákra.

Témánk szempontjából az Új Szellemi Front kérdéskörét érintjük az alábbiakban.

2.8.1 Az Új Szellemi Front: létező entitás vagy gondolati létező?

Az 1935-ös tavaszi országgyűlési választásokat követően a pozíciójában látványosan megerősödő Gömbös kormányprogrammá emelt reformtörekvései és a népi írók reformelképzelései közötti egyfajta szellemi együttgondolkodás lehetősége vetődött fel Zilahy Lajos cikkeiben. Zilahy, aki jó kapcsolatokat ápolt Gömbössel, úgy vélte, ha mindkét fél komolyan gondolja a maga programját, úgy a népiek egy személyes találkozó keretében párbeszédbe elegendhetnének a kormányfővel, „melyben írók (a népiek), tudósok és szakemberek céltudatosan dolgoznak össze a reform érdekében a kormány segítségéért.”⁴⁴¹

Mi történt valójában? 1935. április 16-án Zilahy villájában került sor a találkozóra, melyet „két nappal megelőzte Zilahy Lajos *Új Szellemi Frontot!* című cikke, amelyben ugyan a reformkorszak levegőjéről beszél, de keserűen állapítja meg, hogy a kormány mindeddig nem kísérelte meg magához vonni a magyar szellemi élet értékeit és az új parlament is bizonyítéka a mind érezhetőbb szellemi légüres térnek. Szerinte az áldatlan helyzet megszüntetésére új szellemi frontra van szükség. Megszületésének első és legfontosabb alapfeltétele: az egységes világnézet.”⁴⁴²

A Zilahy-féle elgondolás már kiindulópontjaiban is pontatlanul fogalmazott: nem volt tudható mit kellene egységes világnézeten érteni, nem határozta el a két fél reformmozgalmát illetve reformpolitikáját és legfőképpen, hogy „mire szövetkezzenek a szellemi emberek és miből áll a beharangozott reformpolitika.”⁴⁴³

A találkozó fontosságát három tényező emeli ki: a résztvevők névsora, a szóba került témakörök és az azután indított írói cikkek és „külsős hozzászólások”.

Nézzük sorban egymás után: „A Zilahy villában rendezett uzsonnán a házigazdán és Gömbösön kívül részt vett Móricz Zsigmond, Féja Géza, Illyés Gyula, Németh László, Szabó Lőrinc, Tamási Áron és a röviddel azelőtt képviselővé választott Németh Imre, a Válasz szerkesztője. Visszaemlékezésében Zilahy Lajos megjegyezte, hogy Bajcsy-Zsilinszky Endrét azért nem hívta meg, mert „rég barátja volt Gömbösnek, őt nem kellett bemutatni”. Valóban így volt, de Zilahy azért sem gondolt Bajcsy-Zsilinszky meghívására, mert Gömbössel addigra teljesen elromlott a viszonya.”⁴⁴⁴

A házigazda azt javasolta, hogy Móricz Zsigmond szólaljon meg először. „Móricz Zsigmond – emlékezik vissza Zilahy – aki akkoriban jött haza egy alföldi körútjáról, mellényének bal felső zsebébe nyúlt, kivett egy összehajtogatott cédulát, amit a nagy találkozóra készített és olvasni kezdett. 'Hétfő. Reggelire kenyér, zöldhagyma. Délben lebbencsleves. Este üres krumplifőzelék. Kedd. Reggelire kenyér, zöldhagyma. Délben lebbencsleves. Este puliszka tejjel. Szerda. Reggelire kenyér, zöldpaprika, délben...' És így tovább, napról napra, hogy ebben és abban a faluban mit eszik a nincstelen magyar paraszt. Bevallom, most is könny fut a szemembe, ha Móricz Zsigmond kézmozdulatára gondolkodok, ahogy szavai végén a kis céduláját összehajtogatta s úgy dugta vissza a bal felső mellényzsebébe, mintha szívébe dugta volna.” Zilahy szerint Móricz Zsigmond szavai után

⁴⁴¹ Gombos Gyula: A harmadik út. Püski, Budapest, 1990. 127.

⁴⁴² Borbándi Gyula: A magyar népi mozgalom, Püski, Budapest, 1989. 172.

⁴⁴³ Uo.

⁴⁴⁴ Uo.

nagy csönd lett a szobában. A csöndet Gömbös törte meg Illyéshez fordulva: „Te mit csinálnál Gyula, ha te lennél Magyarország kormányzója?” Illyés Gyula könyöke hegyével a kandalló párkányára támaszkodva állt és egyszerűen, szelíden felelte: „Én azonnal felakasztanám az összes nagybirtokos grófokat és katolikus püspököket.” Szavaira olyan viharos nevetés támadt, hogy a csillár is megreszketett. Gömböst rázta a nevetés. Zilahy szerint „a nagy magyar költőnek könnyedén odadobott szavai [...] azt mondták a miniszterelnöknek, akivel először találkozott: 'Mit gondol az úr, meg vagyok ijedve?' De az ozorai parasztyerek akkor már megjárta Párizst, s költői rangja a szavakat a Voltaire-i humor magasságába emelte. Illyés Gyula 'kormányzói programjának' harmadik célja az lehetett, hogy föloldja azt a nagy és könnyes csöndet, ami Móricz Zsigmond cédulájával szakad a szobára. Élénk vita indult, az írók kendőzetlenül és éles szavakkal kitergették a bajokat és panaszokat. A délutáni társaság csak éjfélkor oszlott szét.”⁴⁴⁵

„Nehéz megállapítani, hogy Gömbös és az írók milyen benyomásokkal távoztak az Áfonya utcai villából. Zilahy Lajos emlékezésében erre nem tér ki részletesen, csak annyit jegyez meg, hogy a kommunista Révai Józsefnek azt a megjegyzését, hogy ő eladta az írókat Gömbösnek, az események megcáfolták. A kormány magatartása irányukba nem változott, amit a későbbi perek és üldözések bizonyítottak. Féja Géza szerint: 'Gömbös csendes megértést mutatott, de semmi ígéretet nem tett. Mi sem tettünk.' A miniszterelnök – ugyancsak Féja szerint 'Móricz szavait s az írók Bajcsy-Zsilinszky melletti kiállását külön is rossznéven vette, s már másnap azt mondta az írókról Kozma Miklósnak: ezekkel semmit se lehet kezdeni.’”⁴⁴⁶

Az eszmecsere utáni első lépésekben „Tamási Áron a Szabadság című lapba, Féja Géza a Magyarország-ban a nyilvánosság előtt is leleplezte a Bajcsy-Zsilinszky tarpai választókerületében történt eseményeket. Németh László meg a miniszterelnökkel való beszélgetés másnapján lemondott a rádió irodalmi osztályának vezetéséről.

Zilahy kezdeményezésére napvilágot látott néhány cikk az égető társadalmi kérdésekről, a reformokról és az írók közéleti szerepéről. A sorozatot Zilahy Lajos nyitotta meg. *Nyílt kártyákkal* címen arról elmélkedett, hogy megítélése szerint Magyarországon még mindig két kormány van. „Egy láthatatlan és egy látható kormány. A láthatatlan kormány a papi birtok, a nagytőke és a világi nagybirtok hármasszövetsége, amelynek lelkiismereti főkönyvében a mai állapotok bizonyossága szerint nem szerepel a magyar nép nyomorúsága. Ridegen elzárkózik a nép szélesebb rétegeit emberi sorba juttató radikális reformok elől, ami természetes is, mert az egész mozgalom sok tekintetben ellene irányul. Vele szemben áll a látható kormány, amelyről egyelőre annyit tudunk, hogy a reformokat akarja. Valaminek kell lennie az akarás mögött, hiszen a két kormány birkózása az elmúlt hónapokban a szemünk előtt folyt le és voltak pillanatok, amikor a 'láthatatlan kormány' Gömbös Gyulát már majdnem térdre kényszerítette.” Zilahy közölte, hogy a maga részéről eldöntötte hová áll és azzal a tétellel szemben, hogy az író csak ellenzéki lehet, Petőfire és Adyra hivatkozott, az előbbi a Kossuth-kormányt, az utóbbi a darabont-kormányt segítette, mert hitte, hogy Kristóffy valóban kivívja az általános, titkos választójogot. Azoknak, akik majdani csalódást jósolgatnak, azt üzeni, hogy nem csalódhatnak, mert „a mi ideáljaink sohasem találkozhatnak egy reálpolitika kormányzatának eredményeivel. Előre tudjuk, hogy mindaz, amit a kormány beígért s amit ezekből az ígéretekből meg fog

⁴⁴⁵ Uo. 173.

⁴⁴⁶ Uo. 174.; Féja Géza emlékei szerint „a beszélgetést Zilahy azzal nyitotta meg, hogy bár Zsilinszkyt baleset érte, kimaradt a parlamentből, ezért változatlanul bajtársunknak tekintjük. Azután meg Móricz Zsigmond átnyújtotta a Duna-palota arany szegélyes menükártyáját, amelyre előbb azonban rágépelte egy szegény parasztcsalád heti étlapját. Midőn pedig Gömbös kijelentette, hogy rossz híreket hall Móricz műveiről, az író megkérdezte:

-Ugyan miket?

-Azt, hogy destruktívek.

-Ugyan kérlek, ez valami rossz kadetkori emléked – zárta le Móricz.”

Féja Géza: Lapszélre, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1982. 229-230.

valósítani, a mi eszményeink számára kevés lesz. De még mindig több, mint amennyit a politikai erők mai megoszlásánál egy másik kormánytól várhatunk.”⁴⁴⁷

A többiek is tollat ragadtak: „A Magyarországon Illyés Gyula írt cikket *Reform és irodalom* címen. Megjegyzésem, hogy a nép sorsának hangot adó írók jelszavaik jó részét a kormány hivatalos programjában látták viszont. Ezekről a politika szokásos fegyvereivel indult meg a harc, de ezek nem az írók fegyverei és írói hadállásait adnák fel, ha ebbe a harcba belekeverednének. Zilahyhoz hasonlóan ő is aláhúzza, hogy: 'A mi igényeinket és követeléseinket valóban semmiféle politika nem tudja kielégíteni, mert egy kormány sem valósíthat meg annyi, amennyit mi még többet ne kívánnánk.' Az irodalom feladata a jövőben sem lehet más, mint hogy: 'Tárjuk fel a nép sebeit és erejét, hozzuk napvilágra az értékeket, de a bajok gyökereit is: tudatosítsuk, amit eddig csak aggodásainkból ismertünk: hogy mit jelent magyarnak lenni. Erre egyetlen reformra van szükségünk: a szabadságra, hogy őszintén a szemükbe mondassuk a bajokat azoknak, akik azon segíteni akarnak.' Nyilvánvaló, ez volt Illyés motívuma, amikor elfogadta Zilahy meghívását. Azt mondja Gömbös, segíteni akar a nép helyzetén? Ám, hallja, mik a bajok és panaszok! [...]

Egy nappal később Szabó Lőrinc hozzászólása látott napvilágot '*Jobb' és 'bal' és a reformok* címen. Mind a jobboldalt, mind a baloldalt bírálja, közölve, hogy mind a kettő már rég érvénytelen, a hajdani ellentétpár helyét egy új „szintézis” foglalja el. 'A régi látszatot – írja Szabó Lőrinc – csak maradi beidegzettség, dogmadüh, féltékenység, vagy valami konokul leplezett, de leplezhetetlen parciális érdek akarja erőszakolni. Az új magyar értelmiség idegenkedve néz a régi 'jobb' és 'bal' felé.' Az író szerint ez az új értelmiség visszautasítja a rég, 'ma már álbaldali' kifogásokat, de nem vonul be a 'jobboldalba' sem, amely úgy látszik, 'még mindig fontosabbnak tartja az ellenforradalom kései igazolásának romantikáját, mint a ma és a jövő szociális tartalmának növelését, biztosítását és az együttes építést.' [...]

A sorozatban hatodiknak Tamási Áron szólalt meg. *Népi szellemet a Dunamentén* című írásában, mint erdélyi származású szerző foglalt állást és mondott véleményt az író feladatáról, ha szolgálni akarja a nemzet elszakított részét. Szerinte a magyar irodalomnak abban a feladatban kell elől járnia, hogy a dunamenti népek egymásra találjanak. Vezető szerepet ebben kellene vállalnia, nem fizikai vagy lelki impérium formájában. 'Az író mindig előbb járt – fejezte be Tamási -, mint a politikus. Akik pedig nemcsak írni tudnak, hanem egy nép szellemében kiállva természetes jogokért és megkésett igazságért küzdenek, azok önként és kötelezően vállalták az igazi író feladatát.' [...]

Féja Géza *A magyar író feladatai* címen foglalta össze nézeteit. Ő is az írók szerepvállalásáról elmélkedett és arról a feladatról, amelyre sorsuk és helyzetük kényszeríti őket. A közművelődés reformja, a szociográfiai kutatás, az ország- és nemzetismeret megalapozása, a népi értékek és kincsek feltárása a legfontosabb feladatok. 'A tehetetlenek máris azzal vádolnak – fejeződik be a fejtegetés –, hogy levettük 'öszülő' fejünkről a frigiai sapkát és tényérsapkát tettünk a helyére. Nos: frigiai sapkát se viseltünk eddig, a tényérsapkára sincs szükségünk. 'Öszülő' fejünk továbbra is bátran néz előre, bátran és szabadon. A magyar nép csatasorai pedig mi mögöttünk fognak sorakozni.' [...]

Utolsónak Németh László szólalt meg az ankétban. *Író és hatalom* címen a kritikákkal és a vádakkal foglalkozik, amelyek a Gömbössel való találkozás után elhangzottak. Mi történt? – teszi fel Németh a kérdést. 'Néhány kormányember beszédbe ereszkedett néhány íróval. Az írók elmondták közös kívánságukat a hatalomnak s elmondták ugyanazt a közönségnek is. Akik ebből kimaradtak, azt a vádat hangoztatják, hogy az „új szellemi front” eladta magát.' Németh László így folytatta: 'Félős, hogy a vádaskodók túlbecsülik a kormányt. A kiegyezés óta egyetlen magyar kormánynak sem jutott eszébe, hogy írókat – és hozzá jó írókat – megvesztessen. Ha ez a kormány valóban le akarja kenyezni azt a Zilahy cikkében

⁴⁴⁷ Borbándi Gyula: A magyar népi mozgalom. 174-175.

emlegetett tábor, amely írókon kívül a legkiválóbb tudósokból, kiskgazdákból, orvosokból, mérnökökből toborzódnék, a szellem olyan kivételes megbecsüléséről tenne tanúságot, amely talán nincs is meg benne.’ Emlékeztetett Németh László arra is, hogy az írók egy csoportja évek óta a magyarság pusztulásáról, a telepítésről, a tőke megrendszabályozásáról, Kert-Magyarországról, népegészségügyről, kisebbségi kérdésről beszél és eszméiket a reform szóban foglalta össze. Most viszont a kormány is reformot hirdet és ezért a nagybirtok, a magas egyház és a nagytőke előtt nem a legjobb a minősítése. Erős a veszély, hogy a kormány visszajára fordítja a reformpolitikát és akkor csalódhatik az, aki ma helyesel és résztvesz a hatalom iránti bizalom tökehalmozódásában. Mi tehát a teendő? Németh szerint várakozás, rászánja-e magát a kormány arra, amit ígér. ’A Rubicon: a földbirtokkérdés. Amíg itt a döntő szó el nem hangzott, minden előlegezett lelkesedés vagy gyanakvás fölösleges: ha a másik nem szólt, én sem tudhatom, mit felelek.’⁴⁴⁸

Németh László vár és kívár és illúziói sincsenek: „Ma még két reform van: egy, amelyet a politikusok emlegetnek s egy, amelyet az irdalom követel. A várakozás csak akkor várakozás, ha az egyiket nem dobjuk oda a másiknak. Hiába hallgat a szám, ha magatartásommal példát adok az átállásra. Méltósággal kell várakozni.”⁴⁴⁹

A találkozó ténye hetekig témát adott pro és kontra az állásfoglalásoknak, melyben szinte minden író és költő kifejtette véleményét (pl. Kodolányi, az urbánus Bálint György, József Attila, Nagy Lajos és mások).

Az alcímben feltett kérdésre azt a választ adhatjuk, hogy egyfajta gondolat kísérletnek lehettek tanúi a találkozó résztvevői. A kötetlen eszmecserének nem lett folytatása, ahogy a gömbösi reformkezdeményezések is elerőtlenedtek.

Végtére is: „Mi történt?”, mert ezt kérdezi Németh László még legkésőbb júniusra datálható helyzetértékelésében, ahol viszont már múlt időbe teszi nyelvtanilag (és közpolitikailag, valamint irodalmi értelemben) a reformkorszakot, amire alig két hónapja még várakozással telin nézett. Szkepszise érthető: „A kormány egyik tagját személy szerint ismertem (Kozma Miklós belügyminiszterre gondolhatott, aki az MTI elnök-vezérigazgatója és a Magyar Rádió vezetője 1941-ig), ez az ismeretség kötelességemmé tette, hogy még az első ijesztő tünetek után is várakozzam. De hogy tovább áltassam magam, ahhoz sem elég buta, sem elég svihák nem vagyok.”⁴⁵⁰

A kormány a reformot propagandává züllesztette, ezért „eloszlott a hazug remény, a fölülről segítése. Nem fölülről, alulról kell segíteni, vállalva a sorsközösséget.”⁴⁵¹ – vonja le a végső konzekvenciát Németh László. Gömböst jellemezve rámutat: „Ő is az eszmék elpukkantásának, az önbírálat mentes program – halandzsának volt az embere [...] Gömbös Gyula titka az volt [...], hogy [...] a középosztálybeli reform-cinizmust képviselte, a mi reformvetésünknek ő lett az aratója.”⁴⁵²

Az Új Szellemi Front, mint önálló életre kelt gondolati létező átértékelése úgy a kormány, mint a beszélgetésen résztvevők, szimpatizánsok és az ellentábor oldaláról már ’35 nyaratól megkezdődött. Egyetértünk Borbándi véleményével: „Zilahy akaratlan hibája, hogy a kormány és az írók közötti laza érintkezések Új Szellemi Front-ként, vagyis valamilyen mozgalomnak vagy szervezett akciónak a látszatát keltve kerültek bele a történelembe. A valóságban nem volt az, amire a nevéből következtetni lehet. Illyés Gyula tíz évvel később

⁴⁴⁸ Uo. 175-178.

⁴⁴⁹ Németh László: Író és hatalom, Magyarország 1935. május 4.

Lásd még: Monostori Imre: Németh László TANÚ – korszakának korabeli fogadtatása, Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1989. 158.; Németh László: A minőség forradalma Kisebbségben I-II., Püski, Budapest, 1992. I. 668-669.

⁴⁵⁰ Monostori Imre: Németh László. 162.

⁴⁵¹ Uo. 169.

⁴⁵² Uo.

megállapította, hogy 'sose alakult meg, sose indult el, mindössze a toborzás próbájáig jutott. Az emberek épp csak találkoztak, épp csak jelt adtak egymásnak. Aztán ment ki-ki – magányosan vagy egy-két társával – a maga útján, fölfelé vagy lefelé, a semmi vagy új táborútés felé, vagy a kalandba.' Amit Új Szellemi Front néven tart számon a történetírás, nem több mint néhány hírlapi cikk és magánbeszélgetés. Az Áfonya-utcai találkozót további hasonló eszmecsere nem követte. Zilahy Lajos is belátva kísérletének kudarcát, 1936 tavaszán megvált a Magyarország főszerkesztői állásától. A megszűnés vagy felbomlás nem helytálló kifejezés, mert Új Szellemi Front csak azáltal volt, hogy emlegették, de nem azáltal, hogy valami közös és együttes cselekvés jutott benne kifejezésre. 1936-ban már csak, mint múltat emlegették.”⁴⁵³

2.9. A társadalmi normák, a közgondolkodás és a jogi kultúra átalakulási tendenciái a '30-as évek első felében a (tömeg)kommunikációs eszközök igénybe vétele segítségével

Ebben az alfejezetben visszatérünk a jogi kultúrával szorosabban összefüggő társadalmi normaváltozások, a közgondolkodásban teret nyerő eszmei-ideológiai irányzatok és a jogtudat módosulás fő tendenciáinak rövid bemutatásához.

Szemben a konszolidációs Bethlen-korszakkal az 1930-as évek elejétől felerősödnek azok az új szellemi megfontolások, amelyek kettős arculatúakként is bemutatathatóak. Egyrészt, mint már meglévő irányzatok, amelyek a megváltozott társadalmi-gazdasági-kulturális környezethez alkalmazkodva megerősödnek, „kivirulnak”, az új feltételekhez adaptálódni és teret nyerni a hagyományos normasémákkal szemben. Másrészt el is utasítják a korábbi éra – a konszolidációs évtized – kompromisszumait, elhallgatásait, a soron lévő társadalmi feladatok elodázását, merev (statikus) konzervativizmusát és szinte mindent, ami ezekkel összefüggésbe hozható.

Ezért kap kitüntetett figyelmet maga a reform kifejezés (és nevezik, neveztetik magukat Gömbösék reformnemzedéknek) s folyományaként – főleg 1935-től – az őrsekváltás katonás ízű gondolata.

Mi kérdőjeleződik meg a reformot kívánók (akarók) szemében? Az ellenforradalmi rendszer, a Horthy nevével fémjelzett, lám ténylegesen Bethlen által működőképesé tett rezsim, mint államrend *nem*, de amit ezen túl értenek vagy érteni vélnek, azon változtatni kívánnak.

Gömbös igazán kiváló taktikai érzékkel rendelkezvén, felismerte, felvállalta és élére állt a politikai eliten belüli elégedetlenkedőknek, szövetségeseiket keresett és talált elgondolásai támogatására. Gömbös azáltal különbözött minden más reformot hirdető csoportosulástól, hogy ő a hatalom sáncain belülről, igaz annak külsőbb vonalából látott hozzá az általa kívánatosnak tartott elitcsere és őrsekváltás megvalósításához. Ehhez felhasználta kora (tömeg)kommunikációs eszköztárát a sajtótól a filmhíradón át a rádióig. A tömegekhez kívánt szólni, őket szólította meg, őket akarta megnyerni a reformprogramjával. Úgy a társadalmi normákat, mint a közgondolkodást, valamint a közvetítettséget hordozó jogi kultúrát akarta céljai szolgálatába állítani.

Megnevezte, de nem egyforma súllyal kezelte azokat a tényezőket, amelyeket mint a bethleni konszolidáció alapelemeit elutasított. Első és legfontosabb az arisztokrata nagybirtokosság és a nagytőke politikai és gazdasági kondomínium elutasítása volt.

Másodszorban az antiszemitizmus támogatása fajvédő alapon. Gömbös már 1928-ban megkötötte a maga kompromisszumát Bethlennel, melyet többször is újraformáltak, s amelyeken belül Gömbös vállalta, hogy „hangfogót” téve a szájára, ezt a kérdést óvatosan fogja megközelíteni és kezelni. Ezt az ígértét kormányzata alatt megtartottnak tekinthetjük. Nem

⁴⁵³ Borbándi Gyula: A magyar népi mozgalom. 183.

úgy követőinél az úgynevezett reformnemzedéknél. Itt is distinkcióval szükséges élni, mert például *Makkai János*, aki 1905-ös születési évével a bethleni konszolidáció gyermekeként nem tartozott a reformnemzedék táborába, de sok tekintetben hozzájuk hasonlóan gondolkodott. Makkai a reformkurzust Magyarország europaizálásaként értelmezte, olyan népi politikaként, mely elveken, hagyományok megőrzésén egyben korszerűség diktálta követelményen nyugszik. Nála a zsidókérdés, az asszimiláció felszínességében jelenik meg: „A zsidóság mindenütt évtizedek alatt akart polgárosodni és civilizálódni, egyetlen emberöltő alatt akarta megtenni azt a társadalmi haladást, amelyet az európai osztályok évszázadok alatt gyalogoltak végig.”⁴⁵⁴ Ez a gyorsan asszimilálódott tömeg ráadásul a hibás nemzetiségi politika új segéderejeként hozzájárult egyfajta elnemzetleniesedéshez (identitáshiány illetve annak csekély foka, azaz jogtudati hiátusság), a nemzetiségek magyarellenességének erősödéséhez. Ebben látta, mutatta ki Makkai a zsidóság felelősségét.

A gömbösi reformnemzedék a megváltozott kül- és belpolitikai helyzetben nyíltabban hangoztathatott olyan elképzeléseket, melyek ugyan a klebelsbergi kultúrpolitikának is részei voltak, de a széles nyilvánosság, a tömegek felé irányuló kommunikációs csatornák ezt másképpen, más összefüggésben jeleníthették meg. Így vált központi kérdéssé a revízió és másik irányból, a népi irodalom, a népi szociográfia közvetítésével a szociális problémák számbavétele.

Ez a nyitás egybeesett új szélsőjobboldali áramlatok megjelenésével is. A fasiszmus és a nemzeti szocializmus „izmusokként” nemzetközi áramlatoknak mutatkoztak, ezért várható volt és be is következett ezek hazai megjelenése és az itteni helyzethez történő igazítása (például a kaszárskeresztesek mozgalma).

Gömbös fajvédőként nemcsak nacionalista (keresztény-nemzeti), hanem a szociális problémák iránt is érdeklődő politikus volt. Céljai elérése érdekében jó emberismerete révén olyan szakemberekkel igyekezett körbe venni magát, akik az adott szakmák tekintetében jól felkészültek számítottak. Belső bizalmasai vagy régi kipróbált és megbízható reformnemzedéki társai vagy adott feladatokra kiválasztott és bevált szakemberek voltak. Kétségtelen sikerei mögött ezen emberi tényezőket sem szabad kihagyni a számításból.

Ha Gömbös kormányfői tevékenységét leszűkítenénk a kommunikáció oldalára, azonnal Antal István neve merül fel. Antal a budapesti tudományegyetemen szerzett jogtudori képesítést. Jól felkészült, szakmája és Gömbös iránti elkötelezettsége vitán felül állt. Sajtósként, a kormánypropaganda irányítójaként, kreatív szakemberként hamar átlátta, hogy az újságírás és- szerkesztés, a tömeg megszólítása, a közhangulat befolyásolása, a politika és kultúra közötti kölcsönhatás a társadalom kultúráját – benne a jogival – is átalakítja, áthatja.

Nagyon érdekes kérdésként vetődik fel kultúra és jog viszonylatában a *szubkultúra*⁴⁵⁵ léte, összetevői, működése. Áttekintve e korszak főbb szakirodalmát, annak a feltevésünknek adunk hangot, hogy a Horthy-rendszert elejétől végéig átszövő nyílt és titkos szervezetek, szövetségek, bajtársi közösségek stb. léteztek ilyen szubkultúraként – rendszeren áthúzódó legismertebb eset az úgynevezett Magyar Testvéri Közösség, az Etelközi Szövetség –, melyek konspiratív rendet, saját „műnyelvet” és az ősi magyar vitézi-katonai szokásokat követték.

Makkai János cikkei és tevékenysége alapján, az általa segítségben részesített, mind a zsidótörvények mind az asszimilált magyar zsidók által kiközösített cionista Zsidó Munkaközösséget lehetne még e szubkultúrák között említeni igen szigorú megkötések (például jogrendbeli és közösségen belüli kirekesztettség, disszimiláció kívánalma és kivándorlás) mellett.

Gömbös gyakran helyezett irányítási posztokra volt katonatiszteket, akik többsége korlátozottabb képességeik birtokában ideológiai majd a NEP segítségével pártmozgalmi téren

⁴⁵⁴ Csizmadia, Ervin: Makkai János, Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2001. i.h. 112.

⁴⁵⁵ Visegrády Antal: Államszervezési feladatok. 95.

bontakoztathatták ki vezetői képességeiket, hatalmi pozícióikat. A Ludovika Akadémián és a katonai alsóbb iskolákban is új tanterveket és nemzetpolitikai nevelési programokat vezettek be, még inkább előtérbe állítva a revízió és az irredentizmus gondolatát. Az olasz és német katonai vezetéssel szorosabb kapcsolatokat építettek ki. A tábornoki és a főtishti kar fiatalításával együtt járt a tisztikar nagyobb fogékonysága a politikum és a szociális kérdések iránt, de a párt vagy szakszervezeti tagság továbbra is tilalmazott volt, (a pártszimpátia és a magánvélemény-formálás megengedettnek számított).

Gömbös nem szenvedett önbizalomhiányban. Bizonyos fokú „önmutogatással” a háttérben új stílust, új politikai kultúra alapjait rakta le: gondoljunk elsősorban rádióbeszédeire, a vidéki körutazásokra, a kihelyezett kormányülésekre, a látványos tömegrendezvényekre és nagygyűlésekre.

Az ellenforradalmi rendszer 1919-től számíthatott Gömbös támogatására a politikai nézetkülönbségek ellenére is. Most, a kormányfői székben „homo novusként” – ellentétben Bethlennel – jó érzékkel ismerte fel az értelmiség közvéleményformáló erejét, szerepét, és azt, hogy ezt közvetíteni lehet lefelé a társadalom alsóbb rétegei felé. Megfelelően előkészített ideológiai légkörben széleskörű társadalmi támogatottságra lehet szert tenni.”⁴⁵⁶

Gömbös hatalomra jutásával úgy a belpolitika, mint az államrezon, kimozdult korábbi neobarokkosan konzervatív helyzetéből és elindult egy új típusú államberendezkedés felé. Erre talán az „autokratikus” jelző lenne a legmegfelelőbb.

Féja Géza későbből visszatekintve úgy látta, „Gömbös figurájában még akad megfeszítő talány, de két dolog bizonyos: egyéni hatalomvágy és indokolatlan elsőégi tudat fűtötte.”⁴⁵⁷

Gömbös a hatalomban „erősíteni tudta a dzsentri-katonatiszti réteg szerepét és megalapozta a szélsőjobb oldali eszme térhódítását ezek körében.”⁴⁵⁸

Ezzel a politikai és a jogi kultúra szubjektív oldalához, az egyének-állampolgárok közvetlen vagy közvetett politikára vonatkozó tudatához, jogtudatához jutottunk. Erről írja Visegrády professzor, hogy „Ha egy társadalom politikai kultúrájáról beszélünk, a népesség ismereteiben, érzelmeiben és értékeléseiben internalizálódott politikai rendszerre utalunk. Mint ahogyan a politikai rendszer is alakítja a politikai kultúrát, ez utóbbi – mint a környezet egyik lényeges összetevője – kondicionálja a politikai rendszer realizálódását és működését.”⁴⁵⁹ Új fejezet kezdődött a társadalmi normák, a közgondolkodás és a jogi kultúra tartalmi és formai átalakulásában: a reformok szükségességének hangsúlyozása szinte mindenre kiterjedt, a szociális demagógia teret nyert és a diagnózisok és terápiák vetélkedtek.

⁴⁵⁶ Kocsis Zsolt László – Szentesi Zsolt: Politikatörténeti tanulmányok. Politika+Kultúra Alapítvány, Budapest, 1998. 86.

Uo. 87.: Itt olvasható egy állapotleírás is: „Gömbös vezértudatának állomásai: 1. a sötét magyar éjszakában ő a pislákoló mécses; 2. később már világító fáklya; 3. dacos, téglahordó; 4. szántóvető, aki a magyar politikai ugart szántja.”

⁴⁵⁷ Féja Géza: Lapszélre. 72.

⁴⁵⁸ Kocsis Zsolt László – Szentesi Zsolt: Politikatörténeti tanulmányok. 87.

⁴⁵⁹ Visegrády Antal: Államszervezési feladatok. 97.

3. A Darányi-kormány (1936-1938)

1936. október 6-án elhunyt Gömbös Gyula. A kormányzó október 12-én Darányi Kálmánt bízta meg a miniszterelnöki teendők ellátásával. Október 21-én Darányi a képviselőházban tartott bemutatkozó beszédében hangot adott annak a meggyőződésének, miszerint Gömbös politikai célkitűzései alapvetően helyesnek bizonyultak, s kijelentette, hogy a kormánynak az elődje által megkezdett irányban kell folytatnia az ország vezetését. Belpolitikai elképzeléseivel kapcsolatban hangsúlyozta, hogy a „kormány szociális érzéstől áthatott népi politikát kíván folytatni.”⁴⁶⁰ Különösen fontosnak tartotta a falusi lakosság problémáival való foglalkozást, és azok orvoslását. A kormány feladatai között említette a Zöldkeresztes mozgalom továbbfejlesztését, valamint a fertőzőbetegségek leküzdését, a vidék egészségügyének megjavítását, illetve a család-, anya- és csecsemővédelem érdekében megkezdett akciók folytatását.

Darányi kijelentette, hogy a „lassan, de mégis fokozatosan javulást mutató gazdasági helyzetben remélhetőleg enyhülni fog a sok helyen még tapasztalható inség. Fenn kívánom azonban tartani az eddigi tapasztalatok felhasználásával az inségmunkák rendszerét ott, ahol ennek szüksége fennforog. Ezek a munkák azonban csak produktív célokat szolgálhatnak (*Helyeslés.*), és nem engedhető meg, hogy a gazdasági életben versenyt támasszanak.”⁴⁶¹ A miniszterelnök arról is szólt, hogy munkanélküli segélyt továbbra sem kívánnak bevezetni. A szociális intézkedések közül kiemelte, hogy a falusi kislakás-építési kölcsönök törlesztési időtartamát 30 évre kívánják felemelni, ami lényegesen csökkentené a támogatásra szoruló földműves kisegyzisztenciák évi törlesztési terhét. Darányi ezen bejelentését élénk helyeslés és taps fogadta. A miniszterelnök a Pénzügyi Központ tisztviselői kölcsönökre szánt hitelkeretének növelésével a tisztviselő társadalmat kívánta segíteni.

Darányi szólt arról is, hogy az Országos Lakásépítési Hitelszövetkezet útján a pénzügyi intézetek további 1 200 000 pengőt bocsátanak rendelkezésre tisztviselői és családi házak építését szolgáló kölcsönökre. A háztartozási adókedvezmények meghosszabbításával szintén az építkezéseket kívánta előmozdítani. Darányi szólt még a gazdatisztek öregségi, rokkantsági és haláleseti kötelező biztosítására vonatkozó törvényjavaslat benyújtásáról is.

Ugyancsak élénk helyeslés és taps övezte a Házban a miniszterelnök azon bejelentését is, miszerint a kormány külön rendszabályban fogja összefoglalni a többgyermekes családokat segítő rendelkezéseket. Darányi így beszélt erről: „Fokozottabban kívánjuk érvényesíteni a közteherviselés terén a családvédelmi szempontokat (*Helyeslés.*), s ezért külön jogszabályban fogja összefoglalni a kormány azokat a rendelkezéseket, amelyek révén a többgyermekes családokat különleges elbánásban kívánja részesíteni. (*Élénk helyeslés és taps.*) A családvédelem gondolatát kívánjuk szolgálni azzal is, hogy az önálló egzisztenciák alakítását a kisipari és intellektuális foglalkozási ágakban nemzeti alap létesítésével elősegítjük. (*Helyeslés.*) Ez az alap lesz hivatva arra, hogy bizonyos, igen előnyös kölcsönöket nyújtson olyan fiatal embereknek, akik önálló egzisztenciát akarnak teremteni (*Helyeslés és taps*), és módot adjon arra is, hogy a diplomás fiatal emberek falun helyezkedhessenek el. E tervbe vett intézkedésünk a családvédelem gondolatának szolgálata mellett az intellektuális munkanélküliség enyhítésének is egyik eszköze lesz.”⁴⁶²

Az ipar területén Darányi szükségesnek tartotta a munkaidő és a legkisebb munkabérek szabályozásának folytatását, valamint kinyilvánította, hogy a kormány támogatni fog minden olyan törekvést, amely a kisiparosok társadalmi helyzetét javítja. Hangot adott annak a felfogásának, hogy ezek az intézkedések egyúttal szociális célokat is szolgálnak, továbbá

⁴⁶⁰ Képviselőházi Napló, 1935. X. kötet, 154. ülés, 1936. október 21. 12.

⁴⁶¹ Képviselőházi Napló, 1935. X. kötet, 154. ülés, 1936. október 21. 13.

⁴⁶² Képviselőházi Napló, 1935. X. kötet, 154. ülés, 1936. október 21. 13.

alkalmasak a társadalmi ellentétek kiegyenlítésére is. A kormány foglalkozni kívánt még a munkaközvetítés szabályozásával, a munkaviszályok intézményes rendezésével, valamint az arra érdemes munkások önálló családi házhoz való juttatásával is.⁴⁶³

Darányi még a képviselőházi bemutatkozásának napján be is terjesztett egy törvényjavaslatot a gazdatisztek öregségi, rokkantsági és haláleseti kötelező biztosításáról. A javaslat szerint a kötelező biztosítás ügyvitelét az Országos Gazdasági Munkáspénztár fogja ellátni, amelynek új elnevezése Országos Mezőgazdasági Biztosító Intézetre változik.

A törvényjavaslat bizottsági tárgyalása során annak hatályát kiterjesztették még a mezőgazdasággal kapcsolatos egyesületek tisztviselőire is. A javaslat kilenc biztosítási osztályt állapított meg. A biztosítási díjak megfizetését a munkaadóra hárították, ugyanakkor a munkaadónak lehetősége volt arra, hogy a biztosítási díj felét egy éven belül levonhassa a gazdatiszt béréből. A törvénytervezet lehetőséget adott az önkéntes tovább-biztosításra, valamint az önkéntes többletbiztosításra is. A járadékra való jogosultsághoz húsz félévi várakozási időt írtak elő, a korhatárt pedig a betöltött 65. életévben állapították meg.

Rokkantsági nyugdíj azoknak járt, akik a várakozási idő eltöltését követően rokkantak meg, s azáltal munkaképességüknek kétharmadát elvesztették. Az özvegyi nyugdíjat akkor folyósították, ha az elhunyt már eltöltötte a várakozási időt, és ha a megözvegyült személy előtte legalább két évet élt együtt vele. Az özvegyi nyugdíjat a rendes nyugdíj felében állapította meg a javaslat. Az árván maradt gyermekek után 18 éves korukig nevelési segély járt. Abban az esetben, ha a gyermek folytatta tanulmányait, a segélyre egészen nagykorúságáig jogosult maradt.⁴⁶⁴

A szociáldemokrata Farkas István üdvözölte a szociálpolitikai törvényjavaslatot, azonban nehezményezte, hogy az csak egy szűk rétegre vonatkozik. Hiányolta az új biztosítóintézet önkormányzati jogát is.⁴⁶⁵ Ezzel szemben a kormánypárti Teleki Mihály megvédte a törvényjavaslatot. Elmondta, hogy bár az eredeti javaslat 2800 gazdatisztnek és családjának biztosításáról szólt, az újabban bevett 30. § kiterjesztette a biztosítottak körét a különféle mezőgazdasági egyesületeknél alkalmazott tisztviselőkre is. Ez alapján úgy kalkulált, hogy a családtagokkal együtt a törvény nagyjából 25-30 ezer emberre fog vonatkozni.⁴⁶⁶

Éber Antal képviselő a biztosítási korhatár 60 évre történő leszállítása mellett érvelt.⁴⁶⁷ A szociáldemokrata Propper Sándor elismerte a törvényjavaslat egyes rendelkezéseit, így például pozitívan értékelte azt, hogy a javaslat kötelezővé teszi a biztosítást, valamint viszonylag kielégítő járadékot állapít meg, azonban kritikaként fogalmazta meg, hogy nem esik szó a betegség esetére szóló biztosításról, és ő is szóvá tette a biztosítottak igen szűk körét.⁴⁶⁸

A felsőház 1936. december 18-án tárgyalta, és fogadta el a törvényjavaslatot.⁴⁶⁹ A gazdatisztek öregségi, rokkantsági és haláleseti kötelező biztosításáról szóló 1936. évi XXXVI. törvénycikket 1936. december 31-én hirdették ki. A legfontosabb változás az eredeti törvényjavaslatához képest az volt, amely lehetővé tette, hogy bizonyos feltételek esetén már 60 éves kortól nyugdíjat kaphassanak a gazdatisztek. A törvény végrehajtásáról intézkedő 55.000/1937. F. M. sz. rendelet 1937. június 8-án kelt.⁴⁷⁰

1937 márciusában Imrédy Béla, a Magyar Nemzeti Bank elnöke egy részletes memorandumot juttatott el Darányihoz, amelyben az ország társadalmi, gazdasági és

⁴⁶³ Darányi teljes bemutatkozó beszédét Lásd: Képviselőházi Napló, 1935. X. kötet, 154. ülés, 1936. október 21. 10-15.

⁴⁶⁴ Képviselőházi Napló, 1935. X. kötet, 157. ülés, 1936. november 11. 53-55.

⁴⁶⁵ Képviselőházi Napló, 1935. X. kötet, 157. ülés, 1936. november 11. 55-60.

⁴⁶⁶ Képviselőházi Napló, 1935. X. kötet, 157. ülés, 1936. november 11. 60-62.

⁴⁶⁷ Képviselőházi Napló, 1935. X. kötet, 157. ülés, 1936. november 11. 97-102.

⁴⁶⁸ Képviselőházi Napló, 1935. X. kötet, 157. ülés, 1936. november 11. 114-119.

⁴⁶⁹ Felsőházi Napló, 1935. II. kötet. 37. ülés, 1936. december 18. 32.

⁴⁷⁰ 55.000/1937. F. M. sz. rendelet (1937. június 8.) In: Magyarországi Rendeletek Tára 1937. Budapest, 1937. 321-354.

szociálpolitikai modernizálását javasolta. Ebben Imrédy a zsidókérdéssel kapcsolatban kifejtette, hogy az „egyike a legfontosabb, sőt talán a sorsdöntő kérdéseknek.” A későbbi miniszterelnök egy másik fontos, megoldandó feladatként az agrárproletariátus helyzetét emelte ki. Úgy vélte, hogy fel kell karolni a falu érdekeit, amely során – ha szükséges – háttérbe kell szorítani a városok és a főváros érdekeit. Külön kiemelte a vidék egészségügyi helyzetének javítását. Nem tartotta időszerűnek a betegség-biztosítás bevezetését, ugyanakkor felvetette, hogy részben az egyházak bevonásával több településenként egy-egy betegápoló otthont kellene szervezni. Imrédy szerint a nagybirtok felaprózódása „feltartóztathatatlan történelmi folyamat”, amely előnyös mind szociálpolitikai, mind nemzeti szempontból. A magyar gazdaság és a foglalkoztatottság szempontjából azonban nem tartotta megfelelőnek, mivel olyan átmeneti hátrányokkal járt volna, amelyek az idő szerint túlságosan nagy megterhelést róttak volna az ország gazdaságára.⁴⁷¹

A Magyar Nemzeti Bank elnöke a mezőgazdasági munkásság öregségi és rokkantsági biztosítását megvalósíthatónak vélte, számításai szerint akár évi 6-7 millió pengő is elegendő lenne erre a célra. Ám véleménye szerint a mezőgazdasági minimálbér nem oldaná meg a bérkérdést, helyette a közmunkát tartotta célravezetőnek azokon a területeken, ahol munkásfelesleg keletkezik.

Imrédy nem javasolta az ipari szociálpolitika további kiterjesztését, mivel az növelné a termelési költségeket, ami végső soron drágítaná az iparcikkeket, és így közvetve rontaná a mezőgazdaság helyzetét. Legfontosabbnak a családi munkabér, valamint a fizetett szabadság bevezetését tartotta, utóbbit azonban csak úgy vélte célravezetőnek, ha azzal párhuzamosan egy, az olasz Dopolavoro-hoz hasonló szervezetet is létrehoznak. A memorandumban megemlítette még a munkáscsaládok házhoz és kerthez juttatását, de ezt csak vállalati szinten tartotta elképzelhetőnek.⁴⁷²

1937-ben további fontos szociális vonatkozású törvényeket fogadtak el. A július 8-án kihirdetett 1937. évi XIII. törvénycikk a többgyermekes alkalmazottak családi pótlékának felemelését mondta ki.⁴⁷³

Jóval nagyobb horderejű volt a „munkaviszony egyes kérdéseinek szabályozásáról” szóló törvényjavaslat, amelyet Bornemisza Géza iparügyi miniszter terjesztett be 1937 júniusában. A parlamenti vita öt napig tartott, húsz képviselő szólalt fel. A szociáldemokrata képviselők elsősorban azt kifogásolták, hogy a törvényjavaslat nem rendelkezik a munkanélküli biztosítás bevezetéséről, valamint a törvény azonnali hatálybaléptetését követelték. Szóvá tették azt is, hogy a javaslat a minimális bérek esetében nem a megélhetési viszonyokat veszi figyelembe.⁴⁷⁴ Csoór Lajos (Népárakart Párt) legfőképpen azt kifogásolta, hogy a tárgyalt munkaügyi kérdéseket kerettörvénnyel kívánták szabályozni, a törvényjavaslatot magát pedig „kánikulában kényszerérett dolog”-nak nevezte.⁴⁷⁵

A parlament végül 1937. július 2-án, a felsőház pedig július 9-én fogadta el a törvényjavaslatot.⁴⁷⁶ A munkaviszony egyes kérdéseinek szabályozásáról szóló 1937. évi XXI. törvénycikk kihirdetésének napja: július 31.

Az elfogadott törvény főként a baloldali ellenzék régi követeléseinek megvalósulását jelentette.⁴⁷⁷ A törvény előírta a 8 órás napi munkaidőt, és kimondta, hogy a heti munkaidő nem

⁴⁷¹ Imrédy Béla a vádlottak padján. Szerk. Sipos Péter. Osiris – Budapest Főváros Levéltára, Budapest, 1999. 457.

⁴⁷² Imrédy Béla a vádlottak padján. 460.

⁴⁷³ 1937. évi XIII. törvénycikk. In: Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár. 1937. évi törvénycikkek. Franklin-Társulat, Budapest, 1938. 134-135.

⁴⁷⁴ Pintér István (1996): Szociálpolitikai kísérletek Magyarországon 1935-1938 között. Múltunk 42(4) 36-37.

⁴⁷⁵ Képviselőházi Napló, 1935. XV. kötet, 238. ülés, 1937. június 25. 54.

⁴⁷⁶ Felsőházi Napló, 1935. II. kötet, 48. ülés, 1937. július 9. 378.

⁴⁷⁷ Kerepeszki Róbert: A „tépelődő gentleman”. Darányi Kálmán (1886 – 1939). Kronosz Kiadó – Magyar Történelmi Társulat, Pécs – Budapest, 2014. 83.

haladhatja meg a 48 órát, a tisztviselők esetében pedig a 44 órát. Ott, ahol közérdekből, gazdasági szempontból, vagy az adott iparág természete miatt ez nem volt lehetséges, külön miniszteri rendelet szabályozta a munkaidőt. A törvény előírta, hogy a munkaközi szünet tartama nem lehet rövidebb negyedóránál, s a túlmunkát legalább 25%-kal magasabban kellett díjazni a rendes munkabérenél.

A munkabérek szabályozásával kapcsolatban a törvény kimondta, hogy ha a munkabérek egy adott területen indokolatlanul alacsonyok, akkor az illetékes miniszter az érdekelt munkaadók és munkavállalók képviselőinek meghallgatása után rendeletben határozza meg a legkisebb munkabéreket. Ezeknek a megállapítására megfelelő szervezet létesítését írta elő a jogszabály.

A törvény rendelkezett az évi fizetett szabadságról is, mely szerint egy évi folytonos szolgálat esetén legalább hat munkanap fizetett szabadság járt, amibe nem számítottak bele a törvényes munkaszüneti napok, valamint a betegség miatti kimaradás.

Az 1937. évi XXI. törvény semmisnek mondta ki azt a megállapodást, amely a munkavállalóra nézve a törvény rendelkezéseinél hátrányosabb feltételeket tartalmazott, valamint azokat is, amelyekben a munkavállaló lemondott a törvényben biztosított jogairól.⁴⁷⁸ A törvény végrehajtásáról szóló rendelet kiadása azonban váratott magára. Ennek következtében sztrájkhullám vette kezdetét, amelynek során Budapesten és a környékén 799 ipartelegen összesen 26 ezer dolgozó szüntette be a munkát. 1937. szeptember 26-án az építőmunkások tartottak sztrájkot, amelynek mintegy 30 ezer résztvevője volt.⁴⁷⁹

1937-ben a jogalkotás mérlege 28 elfogadott törvénycikk volt.

A törvény végrehajtásáról szóló rendelet végül 1938. január 27-én jelent meg. A benne foglalt rendelkezések lényegében megismételték a törvényben szereplőket. A fizetett szabadság esetében azonban annyi eltérést tartalmazott a rendelet, hogy a törvény által biztosított előnyök csak abban az esetben illetik meg a dolgozót, ha az egy munkahelyen töltötte el folyamatosan az egy évet.⁴⁸⁰

Január 28-ai keltezésű az iparügyi miniszter azon két rendelete, amelyek a ruházati iparban, illetve a mészáros- és hentesiparban dolgozók munkaidejét szabályozzák.⁴⁸¹ Május 20-án jelent meg az állami vas-, acél- és gépgyárakban dolgozókra vonatkozó hasonló tartalmú rendelet.⁴⁸² 1939-ben további rendeletek szabályozták a fa- és csontiparban, a vegyészeti és ruggyantaiparban, a papíriparban, a sör-, és malátaiparban, a bőr-, sörté-, szőr- és textiliparban stb. foglalkoztatottak munkaidejét is.⁴⁸³

A törvény és a végrehajtásáról szóló rendelet megjelenése kedvezően hatott az ipari munkanélküliség alakulására is, ugyanis számos vállalat felemelte dolgozóinak létszámát.

⁴⁷⁸ 1937. évi XXI. törvénycikk. In: Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár. 1937. évi törvénycikkek. Franklin-Társulat, Budapest, 1938. 172-178.

⁴⁷⁹ Pintér István: Szociálpolitikai kísérletek Magyarországon. 40.

⁴⁸⁰ Uo. 41.

⁴⁸¹ 20/1938. Ip. M. sz. rendelet (1938. január 28.). In: Magyarországi Rendeletek Tára 1938. Budapest, 1939. 314-318.; 1.100/1938. Ip. M. sz. rendelet (1938. január 28.). In: Magyarországi Rendeletek Tára 1938. Budapest, 1939. 318-322.

⁴⁸² 17.182/1938. Ip. M. sz. rendelet (1938. május 20.). In: Magyarországi Rendeletek Tára 1938. Budapest, 1939. 794-795.

⁴⁸³ Részletesen lásd: 43/1939. Ip. M. sz. rendelet (1939. január 2.). In: Magyarországi Rendeletek Tára 1939. Budapest, 1940. 141-147.; 44/1939. Ip. M. sz. rendelet (1939. január 2.). In: Magyarországi Rendeletek Tára 1939. Budapest, 1940. 147-154.; 45/1939. Ip. M. sz. rendelet (1939. január 2.). In: Magyarországi Rendeletek Tára 1939. Budapest, 1940. 154-162.; 46/1939. Ip. M. sz. rendelet (1939. január 2.). In: Magyarországi Rendeletek Tára 1939. Budapest, 1940. 162-168.; 47/1939. Ip. M. sz. rendelet (1939. január 2.). In: Magyarországi Rendeletek Tára 1939. Budapest, 1940. 169-175.; 48/1939. Ip. M. sz. rendelet (1939. január 2.). In: Magyarországi Rendeletek Tára 1939. Budapest, 1940. 175-182.; 49/1939. Ip. M. sz. rendelet (1939. január 2.). In: Magyarországi Rendeletek Tára 1939. Budapest, 1940. 182-188.

Ugyanakkor a törvény bizonyos negatív hatásokkal is járt. Ezek egyike az volt, hogy sok helyen a minimális bér egyben a maximális összeget is jelentette, mivel ezt követően sok munkaadó nem fizetett többet alkalmazottainak, mint amennyit a törvény előírt.⁴⁸⁴

A Darányi-kormány idején fogadták el a mezőgazdasági munkavállalók öregségi biztosításáról szóló törvényt is. A törvényjavaslatot 1938. február 10-én nyújtották be, a parlamenti vita 12 napon át tartott, és 54 képviselő szólalt fel. A vita során elsősorban az alacsony törzsjáradékot és a 65 éves korhatárt érte kritika. Kifogásolták azt is, hogy az öregségi biztosítás mellé nem párosult özvegyi és árvasági járadék, továbbá betegségi biztosítás sem.⁴⁸⁵ Az akkor még kispártos képviselő, Matolcsy Mátyás örömmel üdvözölte a törvényben megjelenő szociális gondolkodás térhódítását, ugyanakkor úgy vélte, a törvény benyújtásakor a kormányt pártpolitikai célok is vezérelték: a parasztságot kívánták megnyerni a titkos választójog bevezetése előtt. Matolcsy rámutatott a társadalombiztosítás aránytalanságaira is. Nehezményezte, hogy a törvényjavaslat – eredeti fogalmazása szerint – nagyjából 50 ezer főről gondoskodna, ami a 60 pengős törzsjáradékkal számolva 3 millió pengőt jelentene, ugyanakkor a 117 ezer közalkalmazott nyugdíjjárulékára 250 millió pengőt, a munkásság biztosítására és szociális ellátására pedig 56 millió pengőt fordítottak.⁴⁸⁶

A parlament 1938. március 11-én fogadta el, a felsőház pedig március 24-én hagyta jóvá a törvényjavaslatot. A gazdasági munkavállalók kötelező öregségi biztosításáról szóló 1938. évi XII. törvénycikket április 30-án hirdették ki.

A törvény kimondta, hogy biztosítási kötelezettség alá esik minden 18. életévét betöltött férfi gazdasági munkavállaló. Az öregségi járadékra azok a 65. – tűzharcosok esetében pedig a 63. – életévüket betöltött személyek voltak jogosultak, akik a törvény által előírt 15 éves várakozási időt kitöltötték. A várakozási időbe azokat az éveket számolták be, amelyek során a gazdasági munkavállaló után legalább 15 héten keresztül heti 20 fillér járulékot befizettek. Amennyiben a munkaviszony egy hétnél tovább tartott, a járulékot a munkaadó fizette, amit levonhatott a munkavállaló béréből. Az öregségi törzsjáradékot évi 60 pengőben állapították meg. A törvény átmeneti rendelkezésekként kedvezőbb feltételeket nyújtott azok számára, akik a törvény hatályba lépésekor már betöltötték az 50., illetve 65. életévüket. A haláleseti segély törzsjáradéka 30 pengő volt, amely azonban egészen 60 pengőig emelkedhetett.

A törvény hatálybalépését követően az első év során mintegy 40-45 ezer 65., illetve 63 év feletti gazdasági munkavállaló részesült öregségi járadékban.⁴⁸⁷ 1940-re a nyugdíjbiztosított mezőgazdasági munkavállalók létszáma elérte az 556 ezret.⁴⁸⁸

Darányi időközben elfogadta az Imrédy által korábban felvázolt koncepciót, amelyből megszületett a győri program.⁴⁸⁹ A miniszterelnök 1938. március 5-én Győrben hirdette meg gazdaságélénkítő programját, amely egyben a hadsereg fejlesztését is célozta. Az egymilliárd pengős program nagy részét, mintegy 600 millió pengőt közvetlen a honvédség fejlesztésére szánt a kormány, 400 millió pengőből pedig infrastrukturális beruházásokat kívántak megvalósítani. Az előirányzott összeg nagy részét (ugyancsak 600 millió pengőt) egyszeri, rendkívüli vagyonadó által kívánták előteremteni, a fennmaradó összeget pedig hitel felvételével. A győri beszédben Darányi szólt még a „magyar falu talpra állításáról”, a telepítés felgyorsításáról, valamint az agrármunkások és cselédek öregségi biztosításáról is.⁴⁹⁰

⁴⁸⁴ Egresi Katalin: Szociálpolitika Magyarországon. Napvilág Kiadó, Budapest, 2008. 219.

⁴⁸⁵ Pintér István: Szociálpolitikai kísérletek Magyarországon. 51.

⁴⁸⁶ Pintér István: Szociálpolitikai kísérletek Magyarországon, 49., Képviselőházi Napló, 1935. XVI. kötet, 270. ülés, 1938. február 17. 489.

⁴⁸⁷ Pintér István: Szociálpolitikai kísérletek Magyarországon. 53.

⁴⁸⁸ Romsics Ignác: Magyarország története a XX. században. Osiris Kiadó, Budapest, 2010. 202.

⁴⁸⁹ Ungváry Krisztián: A Horthy-rendszer és antiszemitizmusának mérlege. Diszkrimináció és társadalompolitika Magyarországon, 1919-1944. Jelenkor Kiadó, Budapest, 2016. 210.

⁴⁹⁰ Kerepeszki Róbert: A „tépelő gentleman”. Darányi. 103.

1938 elejére egyre jobban aktivizálta magát a nyilas mozgalom, amelynek újabb lendületet adott az Anschluss. Darányi, hogy kifogja a szelet a szélsőjobb vitorlájából, beterjesztette „a társadalmi és a gazdasági élet egyensúlyának hatályosabb biztosításáról” szóló törvényjavaslatot, vagyis az úgynevezett első zsidótörvényt. Darányi azonban rosszul mérte fel a helyzetet, mert a javaslat nem csak a parlamentben, hanem a közéletben is hatalmas felzúdulást okozott, ráadásul a szélsőséges eszmék terjedését is elősegítette.⁴⁹¹ Ezt követően Darányi más módon próbálta meg alkotmányos keretek közé terelni a nyilasokat. Felvette a kapcsolatot Szálasi Ferenc egyik közeli munkatársával, Hubay Kálmánnal, és 7-10 parlamenti mandátumot ajánlott a nyilas mozgalomnak a következő választások során, ha felhagynak felforgató tevékenységükkel. Ez végül Darányi bukásához vezetett, mivel így szembe került Bethlennel, és elvesztette a kormányzó bizalmát is. Darányi végül 1938. május 14-én megrendült egészségi állapotára hivatkozva benyújtotta lemondását, amit Horthy el is fogadott.⁴⁹²

4. Imrédy Béla miniszterelnöksége (1938-1939)

Darányi utódjául Bethlen István Imrédy Bélát ajánlotta a kormányszónak. Imrédy május 14-ei miniszterelnöki bemutatkozó beszédében először ismertette keresztény nemzeti és jobboldali világnézetének alapjait, majd az alábbiképpen folytatta beszédét: „Történelmi fordulón állunk, eszmék viaskodása érződik meg még a mindennapi élet szürke eseményeiben is. Ennek a történelmi fordulónak a szele végigszágul az egész világon, és nem áll meg a határainkon sem.” Két ilyen uralkodó eszmét emelt ki: a népi egység gondolatát és a szociális gondolatot. Utóbbi Imrédy szavai szerint a szociális igazságosságban és a szociális szeretetben nyilvánul meg: „A szociális gondolat e kornak egyik uralkodó eszméje és ennek az eszmének, amely kettős megjelenési formában nyilvánul meg, a szociális igazságosság az egyik megjelenési formája. (*Úgy van! Úgy van! – Taps a középén.*) Mert ha kell is, de ma már nem elég a jótékony adakozás, (*Úgy van! Úgy van!*) ma fel kell ismerni és el kell ismerni az egyén igényét, a fizikai és szellemi javakban való méltányos részesedésre, feltéve, – s ez a feltétel elől jár és döntő jelentőségű – hogy kötelességeit embertársainak és azok közösségének, elsősorban a nemzetnek tartozik maradéktalanul teljesíteni. (*Hosszantartó élénk helyeslés, éljenzés és taps a jobboldalon és a középén.*)

Hiba volna, ha ez a szociális igazságosság, mint valami rideg princípium jelennék meg, mert ennek, ha igazán élni és hatni akar a nemzet lelkében, a szociális szeretet jegyében kell állnia. (*Úgy van! Úgy van! jobbfelöl.*)”⁴⁹³

Külpolitikájának felvázolását követően Imrédy a kormány belpolitikai programjának ismertetésekor kiemelte, hogy azt elsősorban a Darányi által meghirdetett győri program határozza meg. Ehhez azt is hozzátette, hogy a termelés fejlesztése terén elért eredményeknek meg kell oszlania a szociális haladás és a honvédelem követelményei között. A miniszterelnök beszédében több helyen is előkerült a szociálpolitika, így például az adózás terén a családvédelem fokozottabb érvényesítésének szükségességéről beszélt, a mezőgazdasági politikánál pedig a földkérdést emelte ki a legégetőbb problémaként.

A földbirtokpolitikával összefüggésben Imrédy szólt a falusi lakosság otthonhoz juttatásáról is: „A földbirtokpolitikába kapcsolódik bele a falu népének otthonhoz juttatása, ami a háború utáni időkben megindult legsikeresebb akciók egyike volt! (*Úgy van! Úgy van! a jobboldalon.*) A házhelykérdés megoldásának a kisbirtokosság jogos érdekei által vont kereteken belül a legmesszebbmenő rendszabályokat fogjuk bevezetni, hogy lehetővé tegyük

⁴⁹¹ Uo. 111-112.

⁴⁹² Darányi bukására vonatkozóan Lásd: Kerepeszki Róbert: A „tépelődő gentleman”. Darányi. 112-117.

⁴⁹³ Imrédy bemutatkozó beszéde: Képviselőházi Napló, 1935., XVIII. kötet, 313. ülés, 1938. május 14. 601.

azoknak a földterületeknek házhelyek céljaira való feltétlen rendelkezésre bocsátását, amelyek erre alkalmasak.”⁴⁹⁴

Szociálpolitikájának részletes ismertetése során elsősorban a mezőgazdaságra és a falusi lakosságra tért ki. Megemlítette, hogy a mezőgazdasági dolgozók öregségi biztosításának megszervezése folyamatban van. Ezzel kapcsolatban így nyilatkozott: „A keretek, amelyek között megvalósul, természetesen nem tekinthetők véglegesnek, (*Helyeslés.*) és minden törekvésünk oda irányul, hogy ezt az első alapot mielőbb kövessék a következő megvalósítások, (*Élénk helyeslés a balközépen.*) amelyek a szolgáltatásoknak szélesebb körökre való fokozatos kiterjesztését és a szolgáltatások összecsúszó növelését vonják maguk után.”⁴⁹⁵ Imrédy kitért arra is, hogy különös gondot kell fordítani a mezőgazdasági munkásság és azon belül a mezőgazdasági cselédség lakásviszonyainak javítására.

Imrédy megemlítette a Zöldkeresztes mozgalmat is, és ígéretet tett arra, hogy az állam mindent megtesz annak érdekében, hogy megfelelő képzettségű orvosok és védőnők álljanak a falusi lakosság rendelkezésére az egész ország területén. Ugyanakkor kijelentette, hogy a mezőgazdasági munkásság betegség elleni biztosításának hatékony megoldása a „lehetetlennel határos”, ezért azt megfelelő számú orvos vidékre telepítésével kívánta megoldani, akik ingyenesen vagy csekély díj ellenében állnának a szegény sorsú lakosság rendelkezésére. Imrédy egy gondolat erejéig visszatért a győri programra, megemlítvén, hogy annak azon részei, amelyek nem közvetlenül a honvédelemmel vagy a közlekedésfejlesztéssel kapcsolatosak, „jóformán kizárólag a falu népének nyújtanak munkaalkalmakat, és sokszor azon túlmenő szociális segítséget.” Érvelése szerint tehát a program teljes erővel történő folytatása, és lehető leggyorsabb keresztülvitele egyúttal a falu felemelésével és szociális helyzetének javításával jár.

Az ipari szociálpolitikával kapcsolatban a minimális munkabérek megállapítását és a fizetett szabadság bevezetését nevezte az előző évek fundamentális jelentőségű alkotásainak. Imrédy ugyanakkor hozzátette: „Úgy érzem, hogy ezek az eredmények a közvéleményben kellő méltánylásra nem találtak. Természetes, hogy ezt a munkát folytatni és tökéletesíteni fogjuk, mert célunk az, hogy mindaz a többlet, amely egy jobb, bőségesebb és erőteljesebb termelés folytán előáll, a széles néprétegek, vagyis a mezőgazdasági és ipari munkásság életszínvonalának emelésére, tehát elsősorban munkájuk díjazásának emelésére fordítsák.”⁴⁹⁶

További fontos lépésként a családi bérrendszer bevezetését jelölte meg. Imrédy ezen bejelentését balról és jobbról is helyeslés és taps övezte a Házban. A miniszterelnök megemlítette a szabadidő kérdésének megoldását is, amely által a munkásságot „az élet nemesebb élvezeteinek lehetőségeihez” kívánta juttatni. Példaként az olasz Dopolavoro intézményét és a Kraft durch Freude elnevezésű német állami szabadidő-szervezetet említette. Szólt még arról is, hogy a munkaközvetítés államosítása szintén az elkövetkező évek megoldandó feladatai közé tartozik.⁴⁹⁷

Imrédy társadalompolitikai elképzelési XIII. Leó pápa 1891. évi *Rerum Novarum*, valamint az annak 40. évfordulója alkalmából XI. Pius pápa által kiadott *Quadragesimo Anno* pápai enciklikák hatásait mutatják. Szintén jelentős hatást gyakoroltak Imrédy gondolkodására Prohászka Ottokár tanai is.⁴⁹⁸

Imrédy miniszterelnökségét nagy várakozás előzte meg. A legsürgősebbnek ítélt belpolitikai kérdések rendezése után Imrédy előbb Mussolinivel találkozott Rómában, majd Németországba utazott. Azonban a Hitlernél tett 1938. augusztusi látogatását követően Imrédy

⁴⁹⁴ Képviselőházi Napló, 1935., XVIII. kötet, 313. ülés, 1938. május 14. 606.

⁴⁹⁵ Képviselőházi Napló, 1935., XVIII. kötet, 313. ülés, 1938. május 14. 608.

⁴⁹⁶ Képviselőházi Napló, 1935., XVIII. kötet, 313. ülés, 1938. május 14. 609.

⁴⁹⁷ Képviselőházi Napló, 1935., XVIII. kötet, 313. ülés, 1938. május 14. 609.

⁴⁹⁸ Sipos Péter: Imrédy Béla (politikai életrajz). Elektra Kiadóház, Budapest, 2001. 22-24.

politikája erőteljes fordulatot vett. Hazatérte után minisztertanácsi ülésorozatra került sor. Az ott kialakított új kormányprogramot az 1938. szeptember 4-én megrendezett kaposvári gazdaggyűlésen ismertette a miniszterelnök.⁴⁹⁹

Kaposvári beszédében Imrédy meghirdette a csodás forradalmat. Itt érdemes a beszéd néhány fontosabb szociálpolitikai vonatkozású részére bővebben is kitérni. Az egészségvédelemmel kapcsolatban Imrédy arról beszélt, hogy a tuberkulózis és a nemi betegség elleni küzdelmet újabb intézmények felállításával folytatja a kormány, valamint bevezetik a házasság előtti kötelező orvosi vizsgálatot is. A gyermekek egészséges fejlődése érdekében országos tej- és cukorakció megindítását ígérte a miniszterelnök.

Szölt a főispánok mellé delegált szociális munkásokról, hangoztatva: „Nemcsak tanulmányozni akarunk – bár a gyógyításhoz diagnózis kell – hanem egyben mindjárt a gyógy módokat is alkalmazzuk.”

Imrédy külön hangsúlyozta, hogy a társadalomnak be kell kapcsolódnia a szociális munkába. Arról is beszélt, hogy a kormány egy szociális és családvédelmi alapról szölv törvényjavaslat benyújtását határozta el, amelynek anyagi fedezetét a gyermektelenek és a kevés gyermekesek hagyatékából fedeznék. Majd hozzátette: „Tudom, hogy ez az intézkedés sokaknak nem fog tetszeni. Az indokokat és okfejtéseket is el tudnám mondani, amelyekkel meg fogják támadni, de mindez nem riaszt vissza attól, hogy ezt a tervet megvalósítsuk. Erre az operációra szükség van, hogy a nemzet testének egészét egészségesebbé tegyük, és szükség van azért is, mert a szociális feladatok kellő megoldását csupán a rendes költségvetés keretében nem biztosíthatjuk. Új lehetőségek fognak megnyílni előttünk szociális, főleg a sokgyermekes családok problémáinak megoldásában, és egyben azt az üdvös hatást is el fogjuk érni, hogy a gyermekáldás korlátozásának hatékony fegyvert szegezünk szembe.”

A miniszterelnök beszédében még kitért a progresszív örökösödési adó bevezetésére, valamint arra, hogy az iparügyi miniszter már elkészítette a családi munkabérről szölv törvényjavaslatot.⁵⁰⁰

1938 augusztusában Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter minden törvényhatóságba személyes megbízottat delegált, akik jelentési kötelezettséggel tartoztak a belügyminiszternek. A községi jegyzök mellé szociális titkárokat neveztek ki, az ő irányításukat minden vármegyében külön tanácsadók segítették. A községi szociális titkárok munkájára igen nagy szükség volt, ugyanis a korszakban mintegy 25-35%-kal csökkent a jegyzői kar létszáma, ugyanakkor a rájuk eső lakosság létszáma 8-11%-kal nött.⁵⁰¹

Az 1938. október 4-én megtartott minisztertanácson Imrédy bejelentette, hogy szükségesnek tartja a rendeleti úton való kormányzás bevezetését, ami nagy felháborodást váltott ki, és a résztvevök nagyrésze szembeszállt a miniszterelnökkel. A felvidéki bevonulást követően Imrédy a visszacsatolt területekről szölv törvényjavaslatba csempészve próbálta meg ez irányú törekvését keresztülvinni, ám ez a földművelésügyi, az iparügyi és az igazságügyi miniszter ellenállásán végül meghiúsult. A módosított törvényjavaslat végül átment a parlamenten, majd november 15-én a kormány az ország területváltására való hivatkozással benyújtotta lemondását. Imrédy számára ez csak ürügyet szolgáltatott arra, hogy átalakíthassa kormányát. A második Imrédy-kormány jelentös személyi változásokkal még aznap meg is alakult. A rákövetkező napokban azonban összesen 62 képviselő lépett ki a kormánypártból, majd november 23-án egy ügyrendi kérdésben a palament leszavazta a kormányt. Imrédy ennek hatására még aznap benyújtotta lemondását, amit a kormányzó – a politikai közvélemény meglepetésére – végül nem fogadott el.⁵⁰²

⁴⁹⁹ Sipos Péter: Imrédy Béla. 30-32.

⁵⁰⁰ MTI, Napi hírek, 1938. szeptember 4. (https://library.hungaricana.hu/hu/collection/mnl_mti/)

⁵⁰¹ Ungváry Krisztián: A Horthy-rendszer és antiszemitizmusának mérlege. 239.

⁵⁰² A kormányválságra vonatkozóan Lásd: Sipos Péter: Imrédy Béla. 37-44

A kormányválságot követően az Imrédy-kormány első intézkedései között több szociális jellegű törvényt is elfogadtatott a parlamentben. December 7-én az iparügyi minisztérium vezetésével megbízott Kunder Antal terjesztette az országgyűlés elé „az iparban (kereskedelemben), valamint a bányászatban és kohászatban alkalmazott munkások gyermeknevelési pótlékáról” szóló törvényjavaslatot. A tervezetet a társadalompolitikai, a közgazdasági és a közlekedésügyi bizottság tárgyalta, majd ezt követően, december 15-én kezdődött meg a parlamenti vita.⁵⁰³ A javaslat minden 20 főnél több munkást foglalkoztató ipari üzemre vonatkozott, és minden egyes 14 éven aluli gyermek részére fejenként havi 5 pengő nevelési járadékot állapított meg.

A szociáldemokrata Propper Sándor kifogásolta, hogy az általa „vérszegénynek” nevezett törvényjavaslat túl szűk körben állapítja meg az ellátandó gyermekek számát, mivel az nem terjed ki a kereskedelmi alkalmazottakra és a magántisztviselőkre. Külön szövé tette azt is, hogy a mezőgazdasági munkásságot teljesen kihagyták a javaslatból. Propper ezzel kapcsolatban úgy fogalmazott: „Ha az egész társadalom – hogy úgy mondjam – generáljavításra szorul, akkor nem lehet disztíngválni.”⁵⁰⁴ Igazságtalannak tartotta, hogy a gyermeknevelési pótlék megszűnik a 14 éves kor betöltésével, továbbá kevesellte a javaslatban foglalt 5 pengőt is. Utóbbiról így nyilatkozott: „Nem lehet borraivalókat adni a szociálpolitika intézményeiben, hanem, ha valamit adnak, annak arányban kell lennie a kitűzött céllal. Ebben az esetben a kitűzött cél a gyermekneveltetés lehetővé tétele: annyit kell tehát adni, amennyi hozzávetőlegesen elégséges, vagy legalább is igen erőteljes pótlék a gyermekneveléshez.”⁵⁰⁵

Peyer Károly szintén hiányolta, hogy a javaslatból kihagyták a kereskedelmi alkalmazottakat és a mezőgazdasági munkásokat. Nehezményezte azt is, hogy az állam más-más mértékkel jár el az egyes társadalmi csoportok esetében, amelyből kifolyólag a támogatások mértékében is igen jelentős különbségek mutatkoznak. Ezzel kapcsolatban azt állította, hogy „ezek a javaslatok juttatják kifejezésre azt az osztályellentétet, [...] amelyet a törvényhozás, a kormány a maga törvényeivel és rendeleteivel állandóan demonstrál és kifejezésre juttat.”⁵⁰⁶ Propperhez hasonlóan megjegyezte, nem tartja helyesnek azt, hogy a családi pótlékot a ledolgozott munkanapok számához kívánják kötni. Ugyanígy kritizálta, hogy a pótlék nem járna munkanélküliség esetén, amit így indokolt: „Amíg dolgozik az apa, addig van valami módja és lehetősége arra, hogy a gyermekeknek táplálékot tudjon adni, és ugyanabban az időben megkapja a családi pótlékot is. Ha munkanélküli lesz, elveszti a keresetét, tehát teljesen ki van szolgáltatva a munkanélküliséggel együttjáró keresetnélküliségnek is, és egyúttal elveszti azt a pótlékot is, ami neki járt akkor, amikor dolgozott. Kétszeresen büntetnek tehát valakit, kétszer sújtanak az illetőre a mai nehéz viszonyok között, amikor a dolgozó ember nem tud magának megtakarítani semmit sem az alatt az idő alatt, amíg dolgozik és örül, ha munkához jut.”⁵⁰⁷

Müller Antal (Keresztény Gazdasági Párt) úgy vélte, hogy a törvényjavaslat „méltán sorakozik a már eddig megalkotott munkásjóléti törvényekhez.”⁵⁰⁸ Szövé tette ugyanakkor, hogy kihagyták belőle a mezőgazdasági munkásságot. Ugyanezt a kritikát fogalmazta meg többek között Csizmadia András (NEP) és vitéz Shvoy Kálmán (NEP) is. A szociáldemokrata Takács Ferenc pedig a parasztság mellőzését egyenesen nemzetietlennek nevezte.⁵⁰⁹

⁵⁰³ Pintér István: Szociálpolitikai kísérletek Magyarországon. 55.

⁵⁰⁴ Képviselőházi Napló, 1935. XXI. kötet, 354. ülés, 1938. december 15. 118.

⁵⁰⁵ Képviselőházi Napló, 1935. XXI. kötet, 354. ülés, 1938. december 15. 119.

⁵⁰⁶ Képviselőházi Napló, 1935. XXI. kötet, 354. ülés, 1938. december 15. 124.

⁵⁰⁷ Képviselőházi Napló, 1935. XXI. kötet, 354. ülés, 1938. december 15. 126.

⁵⁰⁸ Képviselőházi Napló, 1935. XXI. kötet, 354. ülés, 1938. december 15. 129.

⁵⁰⁹ Képviselőházi Napló, 1935. XXI. kötet, 355. ülés, 1938. december 16. 140.

A törvényjavaslatot végül két napi vita után, december 19-én fogadta el a parlament, majd december 22-én a felsőház is jóváhagyta.⁵¹⁰ A törvény,⁵¹¹ valamint a végrehajtásról szóló 50.000/1938. Ip. M. sz. rendelet december 30-án jelent meg. Szintén ezen a napon adták ki a szakmai családpénztárak felállításáról intézkedő 73.000/1938. Ip. M. sz. rendeletet és a gyermeknevelési járulék egységének megállapításáról szóló 73.100/1938. Ip. M. rendeletet.⁵¹² Szintén decemberben tárgyalta és fogadta el a parlament a közszolgálati alkalmazottak és nyugdíjasok helyzetének javításáról szóló törvényjavaslatokat. Az 1938. évi XXXVII. törvénycikk havi 5-15 pengő korpótlékot állapított meg azoknak a VIII-XI. fizetési osztályba tartozó közszolgálati tisztviselőknek, akik fizetési osztályuk legmagasabb fizetési fokozatában legalább három évet eltöltöttek, és előléptetés útján nem kerülhettek magasabb fizetési fokozatba.⁵¹³

A XXXVIII. törvénycikk a VIII-XI. fizetési osztályba tartozó közszolgálati alkalmazottak családi pótlékát emelte meg. Ennek értelmében az első három gyermek után fizetési osztálytól függően fejenként 13 pengő 50 fillér és 18 pengő közötti összeg, a negyedik és további gyermekek után pedig 18 és 24 pengő közötti családi pótlék járt.⁵¹⁴

Az 1938. évi XXXIX. törvénycikk az Országos Tisztviselői Betegsegélyezési Alap szolgáltatásaira igényjogosultak körét terjesztette ki.⁵¹⁵ Ez volt az év utolsó törvénycikkalkotása is egyben.

4.1. Regionális szociálpolitikai kezdeményezések

1938-ban Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter megbízására Esztergár Lajos, Pécs polgármester-helyettese (és egyben a Pécsi Norma megalkotója) végiglátogatta az ország törvényhatóságait, hogy felmérje az addig végrehajtott szociális intézkedések eredményeit.⁵¹⁶ Még ugyanebben az évben közjóléti előadókat neveztek ki a vármegyei törvényhatóságoknál, valamint szociális tanácsadókat delegáltak a főispánok mellé.

Esztergár 1939-ben kiadott *A szociális munka útján* című kötetében így fogalmazta meg a szociálpolitika lényegét: „A szociálpolitika nem osztogató rendszer, hanem módszeres munka. A szükséges eszközöket használatba adja, beállítja azokat a termelő munkába és ezzel lehetővé teszi, hogy a munkaképesek munkájukkal részt vegyenek a javak előállításában, s így a javak számának emelésében megnyíljen a lehetőség a javaknak egy-egy fejre eső nagyobb juttatására.”⁵¹⁷ Úgy vélte, hogy leggyorsabban a proletariátus, azon belül is a falusi proletariátus helyzetét kell megoldani. A falusi lakosság problémái közül külön kiemelte a megélhetési gondokat, a munkaalkalmak hiányát, a rossz lakásviszonyokat, valamint a ruházat, az élelmezés és a közegészségügy elégtelenségét.

⁵¹⁰ Felsőházi Napló, 1935. IV. kötet, 79. ülés, 1938. december 22. 35.

⁵¹¹ 1938. évi XXXVI. törvénycikk. In: Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár. 1938. évi törvénycikkek. Franklin-Társulat, Budapest, 1939. 533-541.

⁵¹² 50.000/1938. Ip. M. sz. rendelet. In: Magyarországi Rendeletek Tára 1938. Budapest, 1939. 3291-3296.; 73.000/1938. Ip. M. sz. rendelet. In: Magyarországi Rendeletek Tára 1938. Budapest, 1939. 3296-3297., 73.100/1938. Ip. M. sz. rendelet. In: Magyarországi Rendeletek Tára 1938. Budapest, 1939. 3297.

⁵¹³ 1938. évi XXXVII. törvénycikk. In: Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár. 1938. évi törvénycikkek. Franklin-Társulat, Budapest, 1939. 541-543.

⁵¹⁴ 1938. évi XXXVIII. törvénycikk. In: Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár. 1938. évi törvénycikkek. Franklin-Társulat, Budapest, 1939. 543-545.

⁵¹⁵ 1938. évi XXXIX. törvénycikk. In: Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár. 1938. évi törvénycikkek. Franklin-Társulat, Budapest, 1939. 545-546.

⁵¹⁶ Valkó László: Az új magyar szociálpolitika. Szociális célkitűzések és a céltudatos szociálpolitika. A Magyar Társaság könyvei 2. Budapest, 1940. 25.

⁵¹⁷ Esztergár Lajos: A szociális munka útján. Kultúra, Pécs, 1939. 11.

4.1.1. Szatmár vármegye

1938 őszén Esztergár elgondolásai alapján és az ő felügyelete mellett jött létre a Szatmár vármegyei közjóléti szövetkezet, amely gazdasági alapokon kísérelte meg a szociális problémák orvoslását. Esztergár úgy vélte, hogy a közigazgatás alkalmatlan erre a feladatra, mivel a juttatottak a támogatást karitatív segélyezésnek tekintették. Emellett a közigazgatást megkötötte a bürokrácia, így az nem volt alkalmas a megfelelő gazdasági alapokra helyezni tevékenységét. Ennek eredményeként alakult meg a Szatmár vármegyei közjóléti szövetkezet, amely átvette a közigazgatás szociális feladatait, ugyanakkor a megfelelő gazdasági szemlélettel is rendelkezett.⁵¹⁸ A belügyminisztérium több mint 750 ezer pengőt bocsátott a Szatmár vármegyei közjóléti szövetkezet részére.⁵¹⁹

Az így létrehozott közjóléti szövetkezet elsődleges feladata a rászorulóknak támogatása volt készpénz és természetbeni hitelek segítségével. Az alapkoncepció szerint a juttatásoknak az egyéni szükségletekhez kellett igazodniuk. „Ott, ahol az elesettség a legnagyobb, nem lehet a juttatásoknak a legnagyobb fokával kezdeni az elesettségből való kiemelést, mert ha az elesett nem rendelkezik a szükséges erkölcsi és ismeretbeli kellékekkel, a segítségnek az ismeretek nyújtásával és helyes gazdálkodásra való tanítással parallel kell haladnia.” – írta Esztergár könyvében.⁵²⁰ Ezt az elvet nevezte Molnár Margit egy tanulmányában a fokozatosság elvének.⁵²¹ A szövetkezet célja az volt, hogy a juttatottakból önálló egzisztenciákat hozzon létre, akik később maguk is adóalanyok lesznek. Mindemellett ezek a családok idővel maguk is fogyasztóvá válnak, tehát közvetve a gazdaságot is erősítik.

A legminimálisabb juttatási forma a kecske volt, amely nem igényelt különösebb felkészültséget. A kecskéért cserébe két éven belül két jerkegidát kellett visszaszolgáltatni a szövetkezetnek. A kiosztott kecskék megfelelő mennyiségű tejhez juttatták az adott családot, így jelentősen javítani tudtak a táplálkozási minőségen.⁵²² A másik fő juttatási forma a liba volt. Ebből a felnevelt libák egy részét, illetve bizonyos mennyiségű tollat kellett törlesztésként vissza-, illetve beszolgáltatni. A fennmaradó libák azonban már a juttatott család birtokában maradtak, és a tollakból származó bevétel már a család jövedelmét gyarapította. A libákhoz hasonlóan kiosztottak napocsibéket is.⁵²³

A juttatásoknak egy magasabb foka volt a sertésjuttatás, azonban ebben az esetben a juttatott családnak már rendelkeznie kellett az állatok eltartásához szükséges takarmánnyal, valamint magasabb szakértelmet is elvártak tőlük. A juttatottaknak a felbúgatott kocákért cserébe három éven keresztül a szaporulat negyedét kellett visszaszolgáltatniuk, ami 7-8 malacot jelentett. A sertésjuttatás a szövetkezet szempontjából is a legkifizetődőbb juttatásnak bizonyult, valamint szociális és gazdasági szempontból is jelentős volt, mivel javította az állatállományt és egyben biztosította a táplálkozás feljavítását is. A juttatások legmagasabb szintjét a szarvasmarha juttatás jelentette, amelyre azok jöhettek szóba, akik nem csak takarmánnyal rendelkeztek, hanem a szarvasmarha tartáshoz megfelelő épületekkel is. A tehén törlesztése három éven keresztül történt. Minden évben, kilenc hónapon keresztül – a tehén fajtájától függően – napi 2-5 liter tejet kellett a juttatottnak beadnia az állami tejakció javára.⁵²⁴

Az első év folyamán a Szatmár vármegyei közjóléti szövetkezet 1266 sertést, valamint 63 magyar tarka és 83 másodosztályú szarvasmarhát osztott ki.⁵²⁵

⁵¹⁸ Uo. 34-35.

⁵¹⁹ Valkó László: Az új magyar szociálpolitika. 30.

⁵²⁰ Esztergár Lajos: A szociális munka útján. 35.

⁵²¹ Molnár Margit (2002): Esztergár Lajos szociálpolitikája főbb műveinek tükrében. Pécsi Szemle 5(4) 81.

⁵²² Esztergár Lajos: A szociális munka útján. 37-40.

⁵²³ Uo. 40-44.

⁵²⁴ Uo. 44-51.

⁵²⁵ Valkó László: Az új magyar szociálpolitika. 32.

A szövetkezet a házhoz juttatásban is segített azoknak, akiknél biztosítékot látott a törlesztésre, valamint rendelkeztek házhellyel. Az építkezés során a leendő tulajdonos munkáját is igénybe vették. Fontos megjegyezni, hogy egy család egyszerre akár több juttatásban is részesülhetett, tehát a ház mellé további baromfi-, sertés-, vagy adott esetben tehénjuttatás is járhatott. A szövetkezet ily módon igyekezett megkönnyíteni a ház törlesztését, ugyanis a juttatott család így természetben is csökkenthette tartozását, a terményfelesleg vagy az állatszaporulat beszolgáltatásával. A program kezdetén 70 ház építését irányozták elő, azonban Esztergár számításai szerint Szatmár vármegyében legalább 3000 új házra lett volna szükség.⁵²⁶

A Szatmár vármegyei közjóléti szövetkezet különös hangsúlyt fektetett arra, hogy munkához juttassa a rászorulókat, továbbá a földbérletek megszerzésében is segítette azokat, akik megfelelő ismeretekkel rendelkeztek.

4.1.2. Baranya vármegye

Baranya (és Tolna) vármegyében az „egyke” jelentette a legnagyobb problémát. A közjóléti szövetkezet kihalt családok házait vásárolta meg, ahova elsősorban Szatmár vármegyéből telepített át családokat. A szövetkezet az áttelepülőknek nyújtott hitelt a ház megvételére, valamint az eszközök és igásállatok beszerzésére.⁵²⁷

A városi nincstelen lakosságon házhelyjuttatással igyekeztek segíteni. Pécsen e célból 100 szoba-konyhás családi ház megépítését határozták el. A tulajdonjog letörlesztése ebben az esetben 25 éven keresztül, a lakbérfizetés által történt. Az akció célközönségét elsősorban a sokgyermekes családok jelentették. A juttatott családok részére különféle egészségügyi, pedagógiai és gazdasági feltételeket írtak elő. Ilyen volt például a juttatottak kötelező orvosi vizsgálata, valamint a hazafias és vallásos szellemben való nevelés, és az ilyen mozgalmakban való részvétel. A juttatottak kötelesek voltak közjóléti szövetkezetbe tömörülni. Előírták számukra, hogy mily módon műveljék meg kertjeiket, valamint adott számú sertést és baromfit is kellett tartaniuk. Azokat, akik nem teljesítették az elvárásokat, akár ki is lakoltathatták.⁵²⁸

Az építőanyagok drágulása miatt azonban a tervet később úgy módosították, hogy 64 egy- és 6 kétszobás házat építenek fel. 1940-ben további 31 lakás megépítése mellett döntöttek, s a lakótelep felvette Horthy kormányzó nevét. A pécsi kislakásépítési programok ezt követően még több helyszínen is folytatódtak a háború éveitől.⁵²⁹

4.1.3. Csongrád vármegye

A Szatmár vármegyei kísérlettel párhuzamosan, hasonló szociális programmal kísérletezett 1938 októberétől Csongrád vármegye is. Itt azonban annak a megvalósítását nem külön szervezettel, hanem a közigazgatás keretein belül kísérelték meg. Könyvében Valkó László, Csongrád vármegye szociális tanácsadója, a térség leg súlyosabb problémáiként a földkérdést és a mezőgazdasági iparfejlesztést jelölte meg. A Csongrád vármegyei kísérlet alapja környezettanulmányokra, valamint a szociális tanácsadó községenkénti megállapításaira épült, továbbá felhasználták Esztergár alapelveit is. A teljes szociális munkaprogram kidolgozásában vitéz Bonczos Miklós főispán és Valkó irányítása mellett részt vett a közjóléti előadó, a

⁵²⁶ Esztergár Lajos: A szociális munka útján. 55-57.

⁵²⁷ Esztergár Lajos: A szociális munka útján. 78-80.

⁵²⁸ Uo. 80-85.

⁵²⁹ Vargha Dezső: Pécs Thj. város szociálpolitikai tevékenysége 1936-1944. In: Baranyai helytörténetírás 1983-1984. A Baranya Megyei Levéltár évkönyve. Szerk.: Szita László. Baranya Megyei Levéltár, Pécs, 1985. 210.

tisztifőorvos, a népművelési titkár és a gazdasági felügyelő, s figyelembe vették a vármegye alispánjának elgondolásait is.⁵³⁰

1939 tavaszán Zöldkeresztes kiskert-akciót indítottak, amely során az előző évben született csecsemők után bizonyos mennyiségű vetőmagot osztottak ki a családoknak. Ennek termését a felnövekvő gyermek egészséges táplálkozására kellett fordítani. A kiosztást a Zöldkeresztes szolgálat végezte, ami lehetővé tette annak ellenőrzését is, hogy betartják-e a védőnő tanácsait. Az eredmények már az első évben felülmúlták az előzetes várakozásokat. Amíg 1939-ben még csak 420 kert létesült, addig 1940-ben már 820 volt ezek száma, valamint 65 kísérleti nagykertet is kialakítottak. Az orvosi jelentések kimutatták, hogy a Zöldkeresztes kiskert-akció eredményeként a csecsemők erőteljesebben fejlődtek, valamint csökkent a nyári gyermekmegbetegedések száma is.⁵³¹

Hasonlóan a Szatmár vármegyei kísérlethez Csongrádban is osztottak ki naposcsibéket, továbbá keltetőközpontok létesítésével igyekeztek a baromfityenyésztést elősegíteni. Az állami tejakciót kecskeakcióval egészítették ki, amellyel a távoli tanyákon élők tejellátását kívánták megoldani. A kiosztott kecskék három év után mentek át a juttatott tulajdonába. A juttatás törlesztése természetben történt, ennek értelmében két éven belül egy nőtény kecskét kellett beszolgáltatni.

A kiosztott földeken a gyümölcsstermelést kívánták előmozdítani, majd 1940-ben méhészeti akciót is indítottak. Felkarolták a selyemhernyótenyésztést, ennek érdekében 1939 őszén nagymennyiségű eperfát is kiosztottak. Fontosnak tartották a háziipar fejlesztését is, amelynek keretében több beruházás is megvalósult. Többek között ekkor létesítették a szegvári mesterséges kenderáztatót.

Kiemelt szerepet szántak a házhoz juttatásnak is. A korábban házhoz juttatottakkal kapcsolatban Valkó az alábbiakat jegyezte fel: „Igen sok házhelyhez juttatott csak viskószerű, vertfalú, négyszögletes dobozhoz hasonló otthont teremtett magának, amelynek parányi ablakú, kisméretű szobácskája minden: konyha, pitvar és a rendszerint nagy taglétszámú család nyári-téli lakószobája. Voltaképpen háznak sem tekinthetők, és jórészüik a tavaszi ár- és belvizek következtében teljesen összeomlott.” 1939-ben 20.000 pengő fedezettel munkásház-építési akciót indítottak, kizárólag csak a vármegye anyagi forrásaira támaszkodva. 1939 őszén a program támogatására, 30 lakóház megépítésére 42.000 pengőt utalt ki a kormányzat. Könyvében Valkó rámutatott, hogy nem csak a sokgyermekes családokat részesítették lakóház juttatásokban, hanem azokat az 1-2 gyermekes családokat is, „akik szorgalmukkal, rendes családi életükkel példaadást nyújthatnak az illető községben”. A törlesztőrészek a gyermekek számával arányosan csökkentek, ugyanakkor ez csak akkor lépett életbe, ha az adott gyermek betöltötte első életévét. Ezáltal azt kívánták elérni, hogy a gyermekhalálozás szempontjából legkritikusabb időszakban a szülők a lehető legnagyobb figyelemmel gondoskodjanak gyermekeikről.⁵³²

4.1.4. A komáromi norma

Amint az előbbiekben láthattuk, többféle segélyezési rendszerrel kísérleteztek az 1930-as években a mezőgazdasági lakosság helyzetének javítása érdekében. A szatmári és csongrádi segélyezési rendszertől eltérő javaslattal állt elő Komárom-Esztergom közigazgatásilag egyelőre egyesített (k.e.e.) vármegye, amelyet megküldtek minden vármegyének és törvényhatósági jogú városnak, valamint a földművelésügyi miniszternek, a pénzügyminiszternek és a törvényhozás mindkét házának is, hogy azt egy országos vita tárgyává tegyék.

⁵³⁰ Valkó László: Az új magyar szociálpolitika. 49.

⁵³¹ Uo. 52-54.

⁵³² Uo. 65-67.

Komárom-Esztergom k.e.e. vármegye javaslata szerint a mezőgazdaságból élő sokgyermekes családok a harmadik 12 éven aluli gyermektől kezdődőleg részesültek volna anyagi támogatásban. Ennek érdekében egy mezőgazdasági bérkiegyenlítő alap létrehozását javasolták, amelybe az idegen munkaerőt alkalmazó birtokosok és bérlők fizettek volna hozzájárulást a birtok nagysága és jövedelme, illetve bérösszege után, valamint számoltak állami és önkormányzati hozzájárulással is. Ebből a bérkiegyenlítő alapból fizették volna a családi pótlékot. A vármegye vezetősége a törvényi rendezésig javaslatot tett a minimális munkabérre, a többgyermekesek családi pótlékára, valamint arra, hogy minden mezőgazdasági munkavállaló gyermekei után havonta 1-1 kg cukrot vásárolhasson kedvezményes áron.⁵³³ Ezt a javasolt természetbeni munkabért és családi pótlékot nevezték komáromi normának.

Több vármegye támogatta a komáromi javaslatot, sőt olyan is akadt, ahol már történtek hasonló jellegű intézkedések. Egyes törvényhatóságok csak részben fogadták el az abban foglaltakat, más vármegyék pedig a teljes elutasítás álláspontjára helyezkedtek. Ilyen volt Nógrád és Hont k.e.e. vármegye, amely a rossz termőviszonyokra és természeti körülményekre hivatkozva foglalt állást a javaslat ellen.⁵³⁴ Zala vármegye ugyan helyeselte a komáromi normát, azonban úgy vélték, hogy az ország eltérő mezőgazdasági adottságai miatt a problémát nem lehet központilag szabályozni.

Komárom-Esztergom k.e.e. vármegye véghatározata 1938. december 19-én látott napvilágot. Ebben megismételték, hogy minden mezőgazdasági munkavállaló gyermekei után havonta 1-1 kg cukrot vásárolhasson kedvezményes áron. Javasolták, hogy a szegődményes munkáscsaládok a szerződésük szerinti illetményükön felül havonta 1 kg cukrot kapjanak díjtalanul. Családi segély azoknak járt volna, akiknek három, vagy ennél több 12 éven aluli gyermekük volt. A szegődményeseknek rendes kommenciójukon felül a harmadik és az azt követő gyermekek után fejenként évi 1 q rozst és napi fél liter édestejet javasoltak. A gazdasági munkások esetében – ugyancsak a harmadik gyermektől kezdve – gyermekenként a napszámbér 5%-át készpénzben, a részkeresetnek pedig 5%-át természetben kellett adni.⁵³⁵ A véghatározat szerint a munkaadó által készpénzben vagy természetben kifizetett családi pótlékot a családi bérkiegyenlítő alap térítené meg. Az alap finanszírozása pedig a korábban ismertetett módon történne. Az ügyintézés – költségtakarékossági okokból – az Országos Mezőgazdasági Biztosító Intézet feladata lett volna.

A komáromi normát végül nem vezették be, ám – amint Csöppös István is megjegyzi tanulmányában – jelentőségét nem szabad lebecsülni, mert egyrészt ráirányította a közvélemény figyelmét a mezőgazdasági munkásság elhanyagolt sorsára, másrészt pedig az egyes kormányzati tényezők igyekeztek a javasoltakat elfogadtatni a munkaadókkal.⁵³⁶

5. Teleki Pál második miniszterelnöksége (1939-1941)

Miután Imrédy belpolitikai helyzete megrendült, belátta, hogy már nem támaszkodhat teljes mértékben a kormánypártra. Ezt követően, 1939. január 6-án megalakította a Magyar Élet Mozgalmát. Imrédy diktatórikus törekvései sokakban ellenérzést váltottak ki, aminek következtében január végére egyre jobban megingott a miniszterelnök helyzete. Rassay Károly liberális politikusként sikerült hiteles adatokat gyűjtenie Imrédy zsidó származásáról. Ezeket Bethlen juttatta el Horthyhoz, aki miután megbizonyosodott annak valóságtartalmáról,

⁵³³ Csöppös István (1992): A komáromi norma – egy szociálpolitikai kísérlet Magyarországon. Századok 126(2) 268.

⁵³⁴ Uo. 271.

⁵³⁵ Uo. 274.

⁵³⁶ Uo. 276-277.

magához rendelte a miniszterelnököt. Imrédy végül lemondásra kényszerült, utódja pedig Teleki Pál lett, aki ekkor már második alkalommal tölthette be a miniszterelnöki posztot.⁵³⁷

Teleki 1939. február 22-én mondta el programbeszédét a Ház előtt. Már beszéde elején utalt arra, hogy programjával az elődjei által megkezdett úton kíván tovább haladni. Ezt az alábbiképpen fogalmazta meg: „Azoknak a mélyreható reformoknak tehát – amelyeket az előző kormányok, de elsősorban a győri beszéd és utána Imrédy Béla kormányának kilenchnapos munkássága hoztak – látom közeli és látom távoli hátterét, látom a helyüket a nemzetnek fejlődésében, értem őket, s ez annyit jelent: értem őket történelmileg. [...] Amiket elmondottam, azt hiszem, világosan magyarázzák és indokolják, miért vállaltam e tisztelet változatlanul ugyanazzal a programmal, ugyanazokkal a munkatársakkal és mellettem azzal a párttal, amely az előző kormány mellett kitartott.”⁵³⁸

Ennek a folytonosságnak a jegyében tartotta fenn az előző kormány által beterjesztett törvényjavaslatokat is. Ezek között említette a földreformot célzó, kishaszonbérletek kialakítását elősegítő törvényjavaslatot. Beszédében hangsúlyozta, hogy a földreformot elsősorban társadalmi folyamatként kell megítélni, ugyanakkor gazdasági problémaként is, amelyet megfelelő higgadtsággal, meggondoltsággal, komolysággal és józansággal kell mérlegelni. Az adópolitikát illetően Teleki elmondta, hogy a kormány az arányos adózás megvalósítására törekszik, amely által a szociális szempontokat is érvényre kívánják juttatni. Beszédében kiemelte, hogy a belügyi tárca területén a szociálpolitika áll a kormány törekvéseinek előterében. A szociális intézkedésekre fordítható kiadásokat az örökösödés és az adózás nagyobb megterhelésével kívánta növelni. Külön szólt a gyermekvédelem fontosságáról, valamint arról, hogy a belügyminiszter az egészségügy területén a tuberkulózis és a nemi betegségek elleni védekezéssel is foglalkozik. A belügyminiszter feladatai között említette még többek között a közegészségügyi szolgálat további kiépítését, valamint a társadalombiztosítás igazgatásának racionalizálását.

A miniszterelnök kíváncsi volt, hogy egyes szociális intézkedések minél szélesebb körre terjedjenek ki. Ezzel kapcsolatban így fogalmazott: „A szociális intézkedések terén a közelmúltban szavaztatott meg a családi munkabértörvény. Gondolkozunk a szabadidő-intézmény viszonyainknak és gazdasági erőnknek megfelelő bevezetéséről (*Helyeslés.*), és kíváncsiak vagyunk, hogy azok a szociális előnyök, amelyeket ezek az intézkedések, például a szabadidő-intézmény, nyújtanak, ne csak az ipari munkásságra vonatkozzanak, hanem ezek körén is túlterjedjenek és vonatkozzanak elsősorban például a kistisztviselőkre is. (*Helyeslés.*)”⁵³⁹

Teleki külön foglalkozott a mezőgazdasági munkásság helyzetével. A földreformon kívül a falusi lakosság házhelyhez juttatását tartotta kiemelt feladatnak, amelyről az alábbiakat mondta: „Itt elsősorban különös gondot kell fordítani a nagycsaládú gazdasági munkavállalókra és a törpebirtokosokra, és ezeket családi tűzhelyhez kell juttatni. A tervezet bekapcsolja ebbe a tevékenységbe a törvényhatóságokat, a községeket, a közérdekű egyesületeket. Remélem, hogy a társadalom is fel fogja ismerni ennek a kérdésnek a jelentőségét. Természetesen nem kell mondanom külön, hogy az egészségügyi követelményekre különös gondunk lesz.”⁵⁴⁰ Teleki beszélt a gazdasági cselédlakásokról és munkáslakóházakról szóló törvénytervezetről, amely szavai szerint „biztosítani fogja, hogy a gazdasági munkavállalók olyan lakásokban élhessenek, ahol a társadalomnak testben-lélekben minél hasznosabb tagjait nevelhessék fel tisztaságban, rendben és valódi családi otthonban.” Kitért arra is, hogy minden ötödik cselédlakást két szobával

⁵³⁷ Sipos Péter: Imrédy Béla. 54-55.

⁵³⁸ Teleki bemutatkozó beszéde: Képviselőházi Napló, 1935. XXI. kötet, 370. ülés, 1939. február 22. 496.

⁵³⁹ Képviselőházi Napló, 1935. XXI. kötet, 370. ülés, 1939. február 22. 504.

⁵⁴⁰ Képviselőházi Napló, 1935. XXI. kötet, 370. ülés, 1939. február 22. 504.

kívánnak felépíteni. Teleki megemlítette, hogy törvényjavaslat készül a mezőgazdaság területén a legkisebb munkabérek megállapításáról és a gazdasági felügyelői szolgálatról is.⁵⁴¹

Amint azt az alábbiakban látni fogjuk, a Teleki által felvázolt szociálpolitikai intézkedések jelentős része meg is valósult. 1939. szeptember 15-én terjesztette be Teleki Mihály földművelésügyi miniszter „az 1938. évi XII. törvénycikk alapján biztosított gazdasági munkavállalók özvegyeinek járadékban részesítéséről” szóló törvényjavaslatot. A parlamenti tárgyalás során elsősorban a magas korhatárt és az alacsony járadékot támadták a javaslat ellen felszólaló képviselők. A végül december 20-án kihirdetett 1939. évi XVI. törvénycikk értelmében az az özvegy vált az özvegyi járadékra jogosulttá, aki hatvanadik életévét betöltötte, és akinek elhunyt férje az 1938. évi XII. törvénycikkben meghatározott tizenöt évi várakozási időt kitöltötte, vagy az öregségi járadékra jogosultságot szerzett. Az özvegyi járadék összegét az elhunyt férjnek járó öregségi járadék felében állapította meg a törvény, de ez az összeg nem lehetett kevesebb 60 pengőnél. A járadékot az Országos Mezőgazdasági Biztosító Intézet folyósította.

Októberben kezdte meg a parlament az új földreformtörvény keretének szánt „a kishaszonbérletek alakításának, kisbirtokok és házhelyek szerzésének előmozdításáról s más földbirtokpolitikai rendelkezésekről” szóló törvényjavaslat tárgyalását. Az elhúzódó bizottsági egyeztetések következtében a törvényt csak 1940. április 20-án hirdették ki. Az 1940. évi IV. törvénycikk évente legalább 100 ezer kataszteri hold föld igénybevételét irányozta elő, ami 15 év alatt mintegy 1,5 millió hold szétosztását jelentette. 1939 decemberében tárgyalta az országgyűlés „a gümőkór és a nemi betegségek elleni védekezésről, valamint a közegészségügyi törvények egyes rendelkezéseinek módosításáról” szóló törvényjavaslatot.⁵⁴²

A mezőgazdasági munkásság szociális helyzetének javítására fogadták el a legkisebb gazdasági munkabérek megállapításáról szóló 1940. évi XV. törvényt, amely május 30-án jelent meg. Ugyanezen a napon adta ki a földművelésügyi miniszter a törvény végrehajtásáról szóló 130.000/1940. F. M. sz. rendeletet.⁵⁴³ A rákövetkező hónap folyamán megalakultak a munkabérmegállapító szervek. A törvény szerint 31 vármegyében, 5 törvényhatósági jogú városban és 3 közigazgatási kirendeltségben kellett munkabérmegállapító bizottságnak alakulnia. A bizottságok munkáját késleltette, hogy a román-magyar viszony feszültsége miatt az ország teljes katonai készenlétben volt. Ennek következtében sok helyen csak azon munkanemekben állapították meg a legkisebb munkabéreket, ahol az a legsürgősebbnek bizonyult. Tovább befolyásolta a helyzetet a nagy munkaerőhiány, amelynek következtében a munkabérek emelkedtek. Végül ténylegesen csak 22 vármegyei és 4 városi bizottság állapított meg legkisebb munkabért. A rendkívüli viszonyok miatt azonban érdemi munkát még nem végeztek.⁵⁴⁴

1940. december 5-én jelent meg a 167.000/1940. F. M. sz. rendelet, amely a munkabérmegállapításra vonatkozó kötelező irányelveket szabályozta. Az ebben foglalt legkisebb munkabéreknél a vármegyei bizottságok nem állapíthattak meg alacsonyabb béreket. Ennek következtében a mezőgazdasági munkabérek legalsó határa azonos lett az egész ország területén. 1941-ben már ennek figyelembe vételével ültek össze a bérmegállapító bizottságok. Ugyanakkor az 1941. február 25-én kelt 1520/1941. M. E. sz. rendelet már a maximális munkabérek megállapítására is felhatalmazta a bizottságokat, valamint 1941. március 20-tól (a következő megállapításig) rögzítette a legkisebb munkabéreket.⁵⁴⁵

A legjelentősebb szociálpolitikai alkotás Teleki második miniszterelnöksége idején az Országos Népi és Családvédelmi Alapról szóló törvény elfogadása volt. Az elkészült tervezetet 1939. november 24-én ismertette Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter a minisztertanács előtt.

⁵⁴¹ Képviselőházi Napló, 1935. XXI. kötet, 370. ülés, 1939. február 22. 504.

⁵⁴² Ablonczy Balázs: Teleki Pál. Osiris Kiadó, Budapest, 2005. 432-434.

⁵⁴³ 130.000/1940. F. M. sz. rendelet (1940. május 30.). In: Magyarország Rendeletek Tára 1940. Budapest, 1941. 1224-1248.

⁵⁴⁴ Nádújfalvy József (1940): Az első gazdasági munkabérmegállapítás eredményei. Magyar Statisztikai Szemle 18(10) 854.

⁵⁴⁵ Nádújfalvy József (1941): Új munkabérhelyzet a mezőgazdaságban. Magyar Statisztikai Szemle 19(3-4.) 189.

Ennek során részletesen kitért az Alap fedezetére is, amelyet egy progresszív örökösödési adóból finanszíroztak volna, azonban később a törvényjavaslat már enélkül került az országgyűlés elé.⁵⁴⁶

A háttéregyeztetéseket követően a belügyminiszter 1940. június 19-én nyújtotta be a törvényjavaslatot a parlamentben. A vitában elhangzott felszólalások közül többek között Matolcsy Mátyás beszédére érdemes kitérni, aki ekkor már a Nyilaskeresztes Front képviselője volt. Matolcsy élesen kritizálta a kormányzatot az elmúlt évek mulasztásai miatt.⁵⁴⁷ A törvényjavaslatot kiegészítő javaslatai szerint az Alap legfőbb feladata az egyke elleni küzdelem volna. Hozzá hasonlóan Kéthly Anna, a szociáldemokraták vezérszónoka is elutasította a javaslatot. Kéthly június 25-ei felszólalásában tiltakozott az „érdemesség” kategóriája ellen, ami helyett konkrét kritériumok megállapítását követelte. Úgy vélte, „az *érdemesség* azt jelenti, hogy csak egyeseknek adunk, ami tovább menőleg azt jelenti, hogy még tökéletesebbé teszik azt a függőséget, amely a falu népe és a falu népét adminisztráló középosztály között fennáll.” Azt is hozzátette, hogy „az egyeseknek és kiválasztottaknak való juttatás a zárt közösségben élő falut önmagában is megbontja, és ellenséges érzésre hajlamossá, gyűlölködővé fogja tenni.”⁵⁴⁸

Kéthly kritikájának egyes pontjai átfedést mutattak a szélsőjobboldali képviselők elutasító érveivel. Ilyen volt például, hogy Kéthly, majd egy későbbi interpellációja során Meskó Zoltán egyformán bírálta azt, hogy az állam a társadalmi szervezetekre igyekszik áthárítani saját illetékességét. Előbbi ezt elvi, utóbbi gyakorlati okokból támadta. A szociáldemokrata képviselő úgy vélte, hogy a közjóléti szövetkezetek tevékenysége „voltaképpen a karitás közép fokán áll”, ebből következik az, hogy a „tökéletlennek nevezett karitatív megoldásból nem lesz szociálpolitika.”⁵⁴⁹ Szöllősi Jenő gyógyszerész, de nemzeti szocialista érzelmű makói képviselő szintén elutasította a törvényjavaslatot, ugyanakkor ő használta először az alapot mozaikszóként „*Oncsának*”. A kormánypárti képviselők ezzel szemben megvédték a tervezetet. Az ONCSA tényleges tevékenységéről azonban nem volt komoly vita, ami a törvényjavaslat túlságosan általános megfogalmazása alapján nem meglepő.⁵⁵⁰ A felsőház 1940. július 13-án fogadta el a törvényjavaslatot,⁵⁵¹ a törvényt pedig augusztus 6-án hirdették ki.

A Teleki idején kidolgozott, azonban a miniszterelnök tragikus halála következtében már a Bárdossy-kormány által elfogadott „harmadik zsidótörvénynek” is nevezett 1941. évi XV. törvénycikk részletes ismertetésére itt nem térhetünk ki, azonban meg kell említeni, hogy két fontos szociálpolitikai rendelkezést is tartalmazott: egyrészt előírta a házasság előtti kötelező orvosi vizsgálatot, valamint intézkedett a házassági kölcsönről is. Utóbbi a társadalompolitika régi ígéretei közé tartozott.⁵⁵²

Fontos megemlíteni még, hogy a második világháború kitörését követően bizonyos szintű visszalépések is megfigyelhetők a szociálpolitika egyes területein. Többek között 1939. szeptember 2-án felfüggesztették az 1937. évi XXI. törvénycikknek a munkaidő korlátozására vonatkozó rendelkezéseit,⁵⁵³ 1940-41-ben pedig megszűntek a legkisebb munkabért megállapító bizottságok is. A béreket ezt követően a kormány emelte központilag.⁵⁵⁴

⁵⁴⁶ A törvényjavaslattal kapcsolatos háttéregyeztetésekre vonatkozóan lásd: Hámori Péter (2016): Az Országos Nép- és Családvédelmi Alapról szóló törvény tervezete a politika döntéshozói előtt. Valóság 59(2) 54-71.

⁵⁴⁷ Hámori Péter: Az Országos Nép- és Családvédelmi Alapról. 62.

⁵⁴⁸ Hámori Péter: Az Országos Nép- és Családvédelmi Alapról. 63., Képviselőházi Napló, 1939. VI. kötet, 122. ülés, 1940. június 25. 337.

⁵⁴⁹ Hámori Péter: Az Országos Nép- és Családvédelmi Alapról. 64., Képviselőházi Napló, 1939. VI. kötet, 122. ülés, 1940. június 25. 336.

⁵⁵⁰ Hámori Péter: Az Országos Nép- és Családvédelmi Alapról. 66.

⁵⁵¹ Felsőházi Napló, 1939. I. kötet, 27. ülés, 1940. június 13. 398.

⁵⁵² Ungváry Krisztián: A Horthy-rendszer és antiszemitizmusának mérlege. 429-430.

⁵⁵³ 12.116/1939. M. E. sz. rendelet (1939. szeptember 2.). In: Magyarországi Rendeletek Tára 1939. Budapest, 1940. 1364-1366.

⁵⁵⁴ Pintér István: Szociálpolitikai kísérletek Magyarországon. 42.

5.1. Az Országos Nép- és Családvédelmi Alap létrehozása és működése

Az ország szociális helyzetének felmérésére 1938 őszén Imrédy egy-egy szociális tanácsadót nevezett ki minden vármegyéhez, akiknek bizalmas jelentéseket kellett készíteniük a kormány számára az egyes vármegyék szociális viszonyairól. Ugyancsak 1938-ban a falvak szociális felkarolására szociális titkárokat neveztek ki a községi jegyzők és járási főjegyzők mellé. A szociális célokon túl ezzel az intézkedéssel az értelmiségi munkanélküliséget is csökkenteni kívánták.⁵⁵⁵

A vármegyei szociális tanácsadók jelentéseiből egy azonnali reformprogram szükségessége rajzolódott ki. Szintén a vidék rossz szociális viszonyaira igyekeztek felhívni a figyelmet a falukutatók is az 1930-as évek eleje óta. Rajtuk kívül fontos szerepet játszott még ebben az a fiatal építészekből álló csoport, amely nem csak a falu építészetét kívánta megismerni, hanem javítani szándékozott a vidéki lakosság életkörülményein is. Imrédy elvetette a földreform lehetőségét, így a szociális problémák enyhítésére egy nagyszabású lakásprogram látszott kézenfekvőnek.⁵⁵⁶

Korábban, a Nagyatádi-féle földreform során közel 260 ezer házhelyet osztottak ki, azonban a házhelyekért fizetni kellett, továbbá különféle adók és közterhek is terheltek őket. Ennek következtében gyakran csak putriszerű házak épültek ezeken a földeken. Az 1927-ben létrehozott Országos Falusi Kislakásépítő Szövetkezet is csak részben tudott enyhíteni a problémákon, mivel az általa kínált hiteleket is csak a tehetősebbek tudták igénybe venni.⁵⁵⁷ Bár számszerűen az OFAKSZ-hoz köthető a legtöbb falusi lakóház megépítése, az is bebizonyosodott, hogy a családok élethelyzetének javítása nélkül pusztán a lakókörülmények megváltoztatása nem vezet kellő eredményre. Sőt sok esetben a korábbinál rosszabb helyzetbe kerültek a családok.⁵⁵⁸ Csak korlátozottan érvényesülhettek az 1936-os telepítési törvény hatásai is, mivel a földhöz juttatandóknak a vételár 30%-át ki kellett fizetniük, így ez az intézkedés is csak a középbirtokok némi megerősödését eredményezte.⁵⁵⁹

Az Országos Nép- és Családvédelmi Alap előképeinek Esztergár Lajos pécsi munkássága tekinthető, valamint a Szatmár vármegyében létrehozott közjóléti szövetkezet tevékenysége. Az ONCSA létrejöttének egyik közvetlen előzménye a vármegyei szociális tanácsadók és a közjóléti tanácsadók Pécsen megrendezett országos szociálpolitikai értekezlete volt. A hozzászólók főleg a lakáskérdést és a földkérdést emelték ki a megoldandó problémák közül. Johan Béla egészségügyi államtitkár lesújtó körképet mutatott a magyarországi lakóházakról: az általa idézett statisztikai adatok szerint az ország lakóházainak mintegy 73%-a vályogból vagy sárból épült, és ezeknek is csak mintegy harmada rendelkezett kő vagy téglalappal. Rámutatott arra is, hogy egyes megyékben a vályogból vagy sárból épített lakóházak aránya a 90-94%-ot is elérte. Összességében úgy vélte, hogy az ország 1,5 millió lakóházából mintegy 1,1 milliót újra kellene építeni.⁵⁶⁰

Az ONCSA megszervezésében elsősorban Esztergár Lajos és vitéz Bonczos Miklós vették ki részüket.⁵⁶¹ Az Alap létrehozásának feltételeit az 1938 után felgyorsuló gazdasági

⁵⁵⁵ A szociális titkárok kinevezésére vonatkozóan lásd: 86.500/1938. B. M. sz. (1938. július 19.) In: Magyarországi Rendeleték Tára 1938. Budapest, 1939. 1141-1144.

⁵⁵⁶ Hámosi Péter (2004): ONCSA (Országos Nép- és Családvédelmi Alap) – Egy szociálpolitikai és építészeti kísérlet Magyarországon 65 év távlatából. Országépítő 15(2) 6.

⁵⁵⁷ Uo.7.

⁵⁵⁸ Berey Katalin: Szociálpolitikai kísérlet Magyarországon a 40-es évek elején. Szociológiai füzetek 25. Művelődési Minisztérium Marxizmus-Leninizmus Oktatási Főosztály, Budapest 1981. 46.

⁵⁵⁹ Megyeri Anna: Az ONCSA (Országos Nép- és Családvédelmi Alap) segítő munkája Nagykanizsán 1941-1945 között. In: Zalai Múzeum 7. Közlemények Zala megye múzeumaiból. Szerk.: Kunics Zsuzsa. Zala Megyei Múzeumok Igazgatósága, Zalaegerszeg, 1997. 177.

⁵⁶⁰ Berey Katalin: Szociálpolitikai kísérlet Magyarországon. 8.

⁵⁶¹ Uo. 13.

fejlődés teremtette meg. Ugyanakkor 1940-re már nehézségek mutatkoztak a közellátás területén. A helyzetet pedig tovább súlyosbították az 1940-es és az 1941-es árvíz-katasztrófák, amelyek következtében több mint tízezer család vált hajléktalanná.⁵⁶²

Amint már említettük, „az Országos Nép- és Családvédelmi Alapról” szóló 1940. évi XXIII. törvénycikket 1940. augusztus 6-án hirdették ki. A törvény célja „a leginkább támogatásra szoruló néprétegek gazdasági, erkölcsi és szellemi felemelése útján az életviszonyok javítása és a társadalmi kiegyenlítődés elősegítése; továbbá a népesség szaporodásának előmozdítása” volt. Az ONCSA feladata ennek megfelelően a sokgyermekes családok intézményes támogatása, a gyermekvédelemről való gondoskodás, a megélhetésükben veszélyeztetett, főként mezőgazdaságból élő családok házhoz juttatása, kedvezőbb gazdasági körülmények közé telepítése, és egyéb úton való megsegítése, valamint a kellő anyagi feltételekkel nem rendelkező családok támogatása volt.

A törvény kimondta, hogy az Alap a juttatott támogatások visszatérítését pénzben, munkában vagy természetben igényelhetette. Az Alap pénzügyi forrásait az állami illetékből befolyó bevételek 27%-a, a nép- és családvédelmi pótdó, valamint a részére juttatott adományok alkották. A törvény arról is rendelkezett, hogy az illetékekből származó állami hozzájárulás nem lehetett kevesebb 1940-ben 28 millió, 1941-ben 41 millió, 1942-től kezdődően pedig 46 millió pengőnél.⁵⁶³

Az ONCSA szervezetéről és működéséről a szeptember 25-én megjelent 7000/1940. M. E. sz. rendelet intézkedett. Az Alap központi kezelő és irányító szerveként jött létre az Országos Szociális Felügyelőség (OSZF), amely a belügyminiszter mellé rendelt tanácsadó testület volt. Az OSZF hajtotta végre a belügyminiszternek az Alappal kapcsolatos rendelkezéseit, valamint önállóan intézkedhetett azokban az ügyekben, amelyekben az intézkedés jogát a belügyminiszter nem tartotta fenn magának. Az egyes törvényhatóságoknál az Alappal kapcsolatos feladatokat a törvényhatóság első tisztviselője látta el. Az ő feladata volt a szociális munkaterv elkészítése, majd az OSZF jóváhagyása után annak végrehajtása.⁵⁶⁴

Ezzel kapcsolatban Berey Katalin rámutatott, hogy az ONCSA megszervezése során abból a feltételezésből indultak ki, hogy annak működése az államigazgatással szerves egységben fog megvalósulni, tehát az ONCSA-hoz rendelt intézmények is a közigazgatáshoz igazodtak. Ennek eszmei háttere az volt, hogy az államigazgatást töltik meg szociális tartalommal, így hozva létre a „szociális vármegyét”, végső soron pedig így valósítják meg a „szociális Magyarország eszméjét”.⁵⁶⁵

1941. március 14-én jelent meg az Országos Nép- és Családvédelmi Alappal kapcsolatos feladatok ellátásáról szóló 200/1941. B. M. rendelet, amely előírta, hogy a törvényhatóságoknak és a megyei városoknak éves családvédelmi munkatervet és költségvetést kell készíteniük. Ezeket az OSZF hagyta jóvá. A gazdasági feladatokat a közjóléti szövetkezetek hatáskörébe utalták.

A rendelet kimondta, hogy a szegények és a munkanélküliek részére nem szabad munkanélküli segélyt nyújtani, hanem ahelyett „a kellő anyagi feltételekkel nem rendelkező, arra érdemes, elsősorban több gyermekes családok részére az önálló megélhetési lehetőségek megteremtéséhez szükséges anyagi eszközöket kell biztosítani és a munkanélkülieket hasznos munkával foglalkoztatni.” Külön kiemelte a rendelet, hogy a munkaképtelenek és az idősek segélyezéséről továbbra is a szegénygondozás keretében kell gondoskodni. Részletesen szabályozták a kölcsönök nyújtásának feltételeit is. Az igénylők szempontjából az egyik

⁵⁶² Uo. 12.

⁵⁶³ 1940. évi XXIII. törvénycikk. In: Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár 1940. évi törvénycikkek. Franklin-Társulat, Budapest, 1940. 174-176.

⁵⁶⁴ 7000/1940. M. E. sz. rendelet (1940. szeptember 25.) In: Magyarországi Rendeleték Tára 1940. Budapest, 1941. 2662-2664.

⁵⁶⁵ Berey Katalin: Szociálpolitikai kísérlet Magyarországon. 19.

legfontosabb rendelkezés az volt, hogy a házépítésre nyújtott kölcsönök esetében az egy évnél idősebb, de a tizennyolcadik életévét még be nem töltött negyedik, ötödik és hatodik gyermek után 10-10%-kal, további gyermekek esetén pedig gyermekenként 15%-kal csökkentek a törlesztési részletek.

A kölcsönökre, valamint az egyes ingóságokra való jogosultságot környezettanulmányok alapján kellett megállapítani. Ennek alapján csak azok az „erkölcsileg megbízható, józan életű, dolgozni szerető” egyének, illetve családok jöhettek szóba, akiknek az összvagyon a juttatás idején nem haladta meg az ötezer pengőt, és havi jövedelmük százötven pengő alatt maradt.

A szabályzás úgy rendelkezett, hogy az ingatlanok megvásárlására, valamint az építkezésekre szánt kölcsönöket nem a juttatottaknak, hanem az eladónak vagy az építési vállalkozónak kellett folyósítani.⁵⁶⁶

Az Alap területi végrehajtó szerveiként jöttek létre a törvényhatóságokon és a megyei városokon belül a közjóléti szövetkezetek, amelyeknek a működését a 3500/1941. M. E. sz. rendelet szabályozta.⁵⁶⁷ A közjóléti szövetkezetek legfőbb feladata az Alaptól kapott ellátmány szétosztása volt, ezért nem tekinthetők a szó szoros értelmében vett szövetkezeteknek. A közjóléti szövetkezetek vezetői a helyi közigazgatás irányítói és a Szociális Felügyelőség emberei voltak. 1941-ben még csak három, 1941 végén 78, 1942-ben pedig már 92 közjóléti szövetkezet működött országszerte.⁵⁶⁸

Hogy ki számított juttatásra alkalmasnak? Amint azt az előbbiekben már láthattuk, az Alap létrehozásáról szóló törvény tudatosan került a „szegény” és az „ínséges” megjelölést, helyettük a „megélhetésükben veszélyeztetett” családokról szólt. Az OTI statisztikai adatai azt mutatták, hogy a családoknál megfigyelhető jövedelmi szakadék 2 és 3 gyermek között mutatkozik.⁵⁶⁹ Ez azonban nem feltétlenül jelentett vagyontalanságot is egyben. Ugyanakkor a támogatásban részesült sokgyermekes családoknak bizonyos vagyoni kötelezettségeken felül erkölcsileg is megbízhatónak kellett lenniük.⁵⁷⁰

Az 1941. évi népszámlálás statisztikai adatai azt mutatták, hogy a sokgyermekes családok túlnyomó többsége a mezőgazdaságból élt. Amíg az ország összes keresőinek 47,8%-a volt sokgyermekes, addig a mezőgazdaságból élő családfők 73%-a. A 402308 sokgyermekes családra eső gyermekek száma majdnem elérte a 2 milliót. Ebből 332 694 család (1625022 gyermekkel) számított megélhetésében veszélyeztetettnak. Közülük 215812 családnak volt háztulajdona. Az ONCSA intézkedéseinek célközönsége elsősorban a háztulajdonnal nem rendelkező 116882 megélhetésében veszélyeztetett család volt.

A juttatásra érdemes családok kiválasztásánál nem csak az anyagi körülményeket vették figyelembe, hanem a rendszeres munkavállalást, és a rendezett életvitelt is feltételnek tartották. 1943-ban már sokkal élesebben fogalmazták meg azt, hogy kik érdemesek a juttatásra. Eszerint az ONCSA csak azokat a „különösen tehetséges, dinamikus” családokat támogatja, amelyek azáltal egy fokkal magasabb társadalmi szintre emelhetők. Fontos megjegyezni azonban, hogy az ONCSA törvény megfogalmazása alapján az adott törvényhatóságok gyakorlatilag önkényesen jelölhették ki a juttatásra érdemesek körét.⁵⁷¹

⁵⁶⁶ 200/1941. B. M. sz. rendelet (1941. március 14.). In: Magyarországi Rendeletek Tára 1941. Budapest, 1942. 520-535.

⁵⁶⁷ 3500/1941. M. E. sz. rendelet (1941. április 28.). In: Magyarországi Rendeletek Tára 1941. Budapest, 1942. 1114-1118. A közjóléti szövetkezetek számára külön alapszabálymintát állapítottak meg. Erre vonatkozóan lásd: 700/1941. B. M. sz. rendelet (1941. július 22.). In: Magyarországi Rendeletek Tára 1941. Budapest, 1942. 2158-2176.

⁵⁶⁸ Szikra Dorottya (2008): A szociálpolitika másik arca. Fajvédelem és produktív szociálpolitika az 1940-es évek Magyarországon. Századvég 13(2) 15.

⁵⁶⁹ Hámosi Péter: ONCSA. 9.

⁵⁷⁰ Berey Katalin: Szociálpolitikai kísérlet Magyarországon. 23-24.

⁵⁷¹ Berey Katalin: Szociálpolitikai kísérlet Magyarországon. 27-32.

Berey Katalin kutatásai alapján rámutatott, hogy a juttatásra érdemes családok kiválasztásánál a gazdasági stabilitás volt a legfontosabb kritérium. Ennek következtében „az alkalmi munkából élőknek kisebb, a közszolgálatban állóknak nagyobb esélyük volt a juttatások odaítélésére.”⁵⁷² Ezt támasztják alá az újpesti adatok is, ahol 491 juttatásra érdemes családot vettek nyilvántartásba, azonban a tényleges juttatottak között az alkalmi munkások alul-, míg az altisztek és a közüzemi és a vízmű-alkalmazottak túltreprezentáltak voltak. Ugyanakkor az utóbbi kategóriába eső családoknál alacsonyabb volt a gyermekek száma, mint az alkalmi munkások kategóriájában.⁵⁷³ Berey arra is rámutatott, hogy a juttatásokra érdemes családok kiválasztása során hátrányban voltak a nem magyar családnévűek. Ugyan voltak olyan idegen hangzású nevű családok, akik ennek ellenére juttatásban részesültek, de azt követően általában elvárták tőlük a névmagyarosítást.⁵⁷⁴

A házhelyeket a vármegyei közigazgatás bocsátotta az Alap rendelkezésére. Ezek vagy a földbirtokosok által felajánlott földek, vagy pedig kisajátított zsidó tulajdonú földek voltak.⁵⁷⁵ Ezzel kapcsolatban Szikra Dorottya tanulmányában rámutatott arra, hogy az ONCSA is részesévé vált annak a társadalompolitikának, amely a szociális feszültségeket a zsidóság kárára kívánta enyhíteni. A harmadik zsidótörvénynek is nevezett 1941. évi XV. törvénycikkben rendelkeztek a házassági kölcsön intézményéről is, amelyet az ONCSA nyújtott a házasulandóknak, így az Alap „a fajvédelmi törvény végrehajtásának szereplőjévé vált.”⁵⁷⁶ Az 1942-es negyedik zsidótörvény rendelte el a zsidó tulajdonban lévő mezőgazdasági ingatlanok átengedését. A törvényhez kapcsolódó rendelet úgy rendelkezett, hogy az öt hold alatti birtokokat a vármegyei és városi közjóléti szövetkezeteknek kellett juttatni.⁵⁷⁷ Összességében így az ONCSA 20 ezer katasztrális holdnyi területhez jutott, amely az összes elvett földterületnek 3,8 százalékát jelentette. Ugyanakkor, ha ezt összevetjük az Alap által kiosztott 25 ezer holdnyi terület nagyságával, láthatóvá válik, hogy annak nyolcvan százaléka a „zsidó-keresztény őrségváltásból” származott.⁵⁷⁸

Az Alap úgy jelölte ki a házhelyeket, hogy azok lehetőséget nyújtsanak kert kialakítására is, melynek fontos szerepet szántak a családok megélhetése szempontjából. A telepek kijelölésénél figyelembe vették, hogy legyen megfelelő munkalehetőség a közelben, bár ez az elv inkább csak a városok esetében valósulhatott meg maradéktalanul. Vidéken az ONCSA telepek többnyire a faluközponttól kieső területekre épültek, ami egyben hozzájárult az ott lakók elszigetelődéséhez is. A telepek létrehozásánál fontos szempont volt, hogy a telepeket az adott település „természetes fejlődésének” irányában alakítsák ki, valamint hogy az árvíztől és belvíztől védett területen legyenek.⁵⁷⁹

1942-ben újabb árvíz pusztított az országban, amely ismételten rengeteg házat rongált meg, vagy tett tönkre teljesen. Mivel más kislakás-építési szervezet nem létezett, az ONCSA-ra bízta a házak helyreállítását is. Ezeknek a költségeit nem az ONCSA ellátmányából fedezték. Az építkezéseket a Belügyminisztérium műszaki osztálya szervezte és az ONCSA hajtotta végre.⁵⁸⁰ Szintén az ONCSA építette fel a Moldvából 1941-ben a Délvidékre áttelepített csángók településeit is.⁵⁸¹

⁵⁷² Uo. 33.

⁵⁷³ Uo. 35-37.

⁵⁷⁴ Uo. 39.

⁵⁷⁵ Kömer Zsuzsa (2004): A telepszerű lakástelepítés története Magyarországon 1850-1945. Urbanisztikai füzetek 3., 80-81.

⁵⁷⁶ Szikra Dorottya: A szociálpolitika második arca. 60.

⁵⁷⁷ 4250/1943. M. E. sz. rendelet (1943. augusztus 31.). In: Magyarországi Rendeletek Tára 1943. Budapest, 1944. 1753.

⁵⁷⁸ Szikra Dorottya: A szociálpolitika második arca. 65.

⁵⁷⁹ Berey Katalin: Szociálpolitikai kísérlet Magyarországon. 48-49.

⁵⁸⁰ Uo. 14. és 45.

⁵⁸¹ Hámosi Péter: ONCSA. 11.

1941 és 1944 között 81 városban és körülbelül 700 községben 10.763 ONCSA ház épült.⁵⁸² 1944-ig az Országos Szociális Felügyelőség adatai szerint ezen felül 10.507 árvíz sújtotta házat építettek újjá és 24.207-et újíttak fel.⁵⁸³

Összességében elmondható, hogy az ONCSA képes volt javítani a juttatottak szociális helyzetén. Jól mutatja ezt az a körülmény is, hogy az ONCSA telepeken élők iskolázottsági szintje nem csak az eredeti, hanem az új környezetüknek átlagos szintjét is meghaladta. Társadalmi integrációjuk azonban felemásnak tekinthető abból a szempontból, hogy az ONCSA telepeket a körülöttük lakók általában „szegénytelepnek” hívták, az ott lakókat pedig pusztán „telepinek” nevezték. A statisztikai adatokat tekintve megállapítható, hogy 1943-ig a törvény által „megélhetésében veszélyeztetett” családoknak közel a negyedét részesítették valamilyen formában juttatásokban. Ahhoz azonban, hogy az ONCSA lényeges változásokat érhessen el, túl rövid idő állt rendelkezésre, valamint az anyagi források sem voltak elegendők.⁵⁸⁴ Ráadásul a visszacsatolt területek integrálásában is nagy szerepet szántak a szervezetnek.

⁵⁸² Körner Zsuzsa: A telepszerű lakástelepítés története. 80.

⁵⁸³ Berey Katalin: Szociálpolitikai kísérlet Magyarországon. 47.

⁵⁸⁴ Hámosi Péter: ONCSA. 11-12.

Bibliográfia

Ablonczy Balázs: Teleki Pál. Osiris Kiadó, Budapest, 2005.

Aparicio Zoltán Gergely – Kocsis Zsolt László: Az időleges tulajdon jellegzetes esetei a magyar magánjogban 1945 előtt különös tekintettel a hitbizományra. Jura (2019), 1. 186–194.

Berey Katalin: Szociálpolitikai kísérlet Magyarországon a 40-es évek elején. Szociológiai füzetek 25. Művelődési Minisztérium Marxizmus-Leninizmus Oktatási Főosztály, Budapest 1981.

Borbándi Gyula: A magyar népi mozgalom: A harmadik reformnemzedék. Püski, Budapest, 1989.

Buzinkay Géza: A magyar sajtó és újságírás története a kezdetektől a rendszerváltásig. Wolters Kluwer, Budapest, 2016.

Corni, Gustavo: Hitler and the Peasants. Agrarian Policy of the Third Reich, 1930–1939. Berg, New York, 1990.

Corni, Gustavo – Gies, Horst: „Blut und Boden”. Rassenideologie und Agrarpolitik im Staat Hitlers. Schulz-Kirchner Verlag, Idstein, 1994.

Corpus Juris Hungarici – Magyar Törvénytár [1936–1940.] évi törvénycikkek. Franklin-Társulat, Budapest, [1937–1941].

Csizmadia, Ervin: Makkai János. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2001.

Csöppös István: A komáromi norma: egy szociálpolitikai kísérlet. Századok (1992), 126(2), 259–283.

Darré, R. Walther: Das Bauerntum als Lebensquell der nordischen Rasse. Lehmann, München, 1934.

Darré, R. Walther: A Német Birodalom és a délkelet-európai államok együttműködése a mezőgazdaság terén. Budapesti Szemle (1940), 257(749–751). sz. 180–192

Darré, R. Walther: Das Zuchtziel des deutschen Volkes, 1931. In: R. Walther: Um Blut und Boden. Reden und Aufsätze. Lehmann, München, 1942.

Egresi Katalin: Szociálpolitika Magyarországon. Napvilág Kiadó, Budapest, 2008.

Egyed István: A Nemzeti Munkaterv közjogi része. Magyar Szemle (1933), 17(3), 219–224.

Esztergár Lajos: A szociális munka útján. Kultúra, Pécs, 1939.

Evans, Richard: The Third Reich in Power. Penguin Books, New York, 2006.

Fehér György: A termelés változó feltételei. In: Estók János – Fehér György – Gunst Péter – Varga Zsuzsanna (szerk.): Agrárvilág Magyarországon, 1848–2004. Argumentum, Budapest 2008. 91–121.

Felsőházi Napló, 1935. [II. & IV. kötet]. 1936 & 1938.

Felsőházi Napló, 1939. [I. kötet]. 1940.

Féja, Géza: Lapszélre. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1982.

Frei, Norbert: Das Dritte Reich im Überblick. Chronik, Ereignisse, Zusammenhänge. Deutscher Taschenbuch Verlag, [h.n.], 2007.

Gergely Jenő – Pritz Pál: A trianoni Magyarország. 1918–1945. Vince Kiadó, Budapest, 1998.

Gergely Jenő: Gömbös Gyula. Politikai pályakép. Vince Kiadó, Budapest, 2001.

Gergely Jenő – Glatz Ferenc – Pölöskei Ferenc (szerk.). Magyarországi pártprogramok, 1919–1944. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2003.

Gerhard, G.: The Modernization Dilemma: Agrarian Policies in Nazi Germany. In: Prieto, F. – Pan-Montojo, J. – Cabo, M. (szerk.): Agriculture in the Age of Fascism. Authoritarian Technocracy and Rural Modernization, 1922–1945. Brepols, Turnhout, 2014.

Gies, Horst: Die Rolle des Reichsnährstandes im nationalsozialistischen Herrschaftssystem. In: Gerhard Hirschfeld – Lothar Kettenacker (szerk.): Der Führerstaat: Mythos und Realität. Studien zur Struktur und Politik des Dritten Reiches. Klett-Cotta, Stuttgart, 1981. 270–304.

Gombos Gyula: A harmadik út. Püski, Budapest, 1990.

Gortvay György – Téglássy Béla: A Nemzeti Munkaprogram egészségügyi részei. Magyar Szemle (1933), 17(1), 79–86.

Gömbös Gyula: A nemzeti öncélúságért! Gömbös Gyula miniszterelnök tizenkét beszéde. Stádium Sajtóvállalat Rt., Budapest, 1932.

Gömbös Gyula Nemzeti Munkaterve. Új Barázda, (1932.10.30), 14(136), 2–5.

Gratz, Gusztáv: Magyarország a két háború között. Osiris Kiadó, Budapest, 2001.

Grundman, Herbert: Agrarpolitik im 3. Reich Anspruch und Wirklichkeit des Reichserbhofgesetzes. Hoffmann und Campe, Hamburg, 1979.

Haeffer István (szerk.): Országgyűlési almanach az 1935–40. évi országgyűlésről. (Sturm-féle országgyűlési almanach). Magyar Távirati Iroda Rt., Budapest, 1940.

Hámori Péter: ONCSA (Országos Népi- és Családvédelmi Alap) – Egy szociálpolitikai és építészeti kísérlet Magyarországon 65 év távlatából. Országépítő (2004), 15(2), 4–12.

Hámori Péter: Az Országos Népi- és Családvédelmi Alapról szóló törvény tervezete a politika döntéshozói előtt. Valóság (2016), 59(2), 54–71.

Hornyák Zsófia: Az agráröröklés szabályozásának történeti előzményeiről. Jogelméleti Szemle (2018), 2. 72–83.

Höhne, Heinz: Die Machtergreifung. Deutschlands Weg in die Diktatur. Rowohlt, Reinbek, 1983.

Johan Béla: Gyógyul a Magyar Falu. Országos Közegészségügyi Intézet Közleményei 7., 1939.

Kerepeszki Róbert: A „tépelődő gentleman”. Darányi Kálmán (1886 – 1939). Kronosz Kiadó – Magyar Történelmi Társulat, Pécs – Budapest, 2014.

Képviselőházi Napló, 1935. [X, XV, XVI, XVIII, XXI. kötet.] 1936.

Képviselőházi Napló, 1939. [VI. kötet] 1940.

Kocsis, Zsolt László – Szentesi, Zsolt: Politikatörténeti tanulmányok. Politika + Kultúra Alapítvány, Budapest, 1998.

Kovrig Béla: A Nemzeti Munkaterv szociálpolitikája. Magyar Szemle (1932), (16)12. 317–327.

Kovrig Béla: A nemzeti szocializmus szociálpolitikája. In: Martonffy Károly (szerk.): A mai magyar szociálpolitika. Az 1939. évi közigazgatási továbbképző tanfolyam előadásai. M. Kir. Belügyminisztérium, Budapest, 1939. 124–133.

Körner Zsuzsa (2004): A telepszerű lakástelepítés története Magyarországon 1850–1945. Urbanisztikai füzetek 3. Terc, Budapest, 2004.

Kranig, Andreas: Arbeitnehmer, Arbeitsbeziehungen und Sozialpolitik unter dem Nationalsozialismus. In: Karl Dietrich Bracher – Manfred Funke-Hans – Adolf Jacobs (szerk.): Deutschland 1933–1945. Neue Studien zur nationalsozialistischen Herrschaft. Bundeszentrale für politische Bildung, Bonn, 1992. 135–152.

Lampérth Géza (szerk.): Az 1931. évi július hó 18-ára hirdetett Országgyűlés Felsőházának naplója. [II. kötet]. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest, 1934.

Lengyel László – Vidor Gyula (szerk.): Magyar országgyűlési almanach. Ötszáz magyar élet. 1931–1936. Globus Nyomdai Művészet Részvénytársaság, Budapest, 1931.

Magyarországi Rendeletek Tára [1935–1943]. Magyar Királyi Belügyminisztérium, Budapest, [1936–1944].

Markó László (főszerk.): Új Magyar Életrajzi Lexikon. [II.–VI.]. Magyar Könyvklub, Budapest, [2001–2007].

Megyeri Anna: Az ONCSA (Országos Nép- és Családvédelmi Alap) segítő munkája Nagykanizsán 1941–1945 között. In: Kunics Zsuzsa (szerk.): Zalai Múzeum 7. Közlemények Zala megye múzeumaiból. Zala Megyei Múzeumok Igazgatósága, Zalaegerszeg, 1997. 177–182.

Michalka, Wolfgang (szerk.): Die nationalsozialistische Machtergreifung. Paderborn, München, 1984.

Molnár Margit: Esztergár Lajos szociálpolitikája főbb műveinek tükrében. Pécsi Szemle (2002), 5(4), 71–82.

Monostori, Imre: Németh László TANÚ – korszakának korabeli fogadtatása. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1989.

MTI, Napi hírek, 1938. szeptember 4. (https://library.hungaricana.hu/hu/collection/mnl_mti/)

Nagy József: Földbirtok-politika Magyarországon a két világháború között. Líceum Kiadó, Eger, 2003.

Nádasdi József: A magyar parasztbirtok tagosítására irányuló kísérletek a XX. század elején. In: Püski Levente – Timár Lajos – Valuch Tibor (szerk.): Politika, gazdaság és társadalom a XX. századi magyar történelemben. I. KLTE Történelmi Intézet Új- és Legújabbkori Magyar Történelmi Tanszék, Debrecen 1999. 101–114.

Nádújfalvy József: Az első gazdasági munkabérmegállapítás eredményei. Magyar Statisztikai Szemle (1940), 18(10), 853–874.

Nádújfalvy József: Új munkabérhelyzet a mezőgazdaságban. Magyar Statisztikai Szemle (1941), 19(3–4.), 188–206.

Németh István: Németország története. Egységtől az egységig (1871–1990). Aula Kiadó, Budapest, 2004.

Németh István: Demokrácia és diktatúra Németországban 1918–1945. L'Harmattan, Budapest, 2007.

Németh László: Író és hatalom, Magyarország, 1935. május 4.

Németh László: A minőség forradalma / Kisebbségben I–II., Püski, Budapest, 1992.

Nolte, Ernst: Der Nationalsozialismus. [k.n.]. München, 1963.

Dr. Papp Emil – Dr. Juhász József (szerk.): Az 1935. évi április hó 27-ére hirdetett Országgyűlés nyomtatványai. Felsőház. – Napló. [I. kötet]. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest, 1936.

Dr. Papp Emil – Dr. Juhász József (szerk.): Az 1931. évi július hó 18-ára hirdetett országgyűlés Képviselőházának naplója. [XIV. kötet], Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest, 1932.

Dr. Papp Emil – Dr. Juhász József (szerk.): Az 1935. évi április hó 27-ére hirdetett országgyűlés Képviselőházának naplója [IV–VI. kötet]. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest, [1935–1936].

Peres Zsuzsanna: A magyar 'hitbizományi' jog kezdetei. (Doktori értekezés, kézirat) Pécs, 2009.

Pintér István: Szociálpolitikai kísérletek Magyarországon 1935–1938 között. Múltunk (1996), 4. 23–57.

Pritz Pál: Magyarország külpolitikája Gömbös Gyula miniszterelnöksége idején, 1932–1936. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1982.

Püski Levente: A Horthy-korszak parlamentje. Országgyűlés Hivatala, Budapest, 2015.

Romsics, Ignác: Bethlen István, Politikai Életrajz. Magyarságkutató Intézet, Budapest, 1991.

Romsics Ignác: Magyarország története a XX. században. Osiris Kiadó, Budapest, 2010.

Sipos József: A földkérdés. In: Romsics Ignác (szerk.): Gróf Bethlen István és kora. Osiris Kiadó, Budapest, 2014.

Sipos Péter (szerk.): Imrédy Béla a vádlottak padján. Osiris – Budapest Főváros Levéltára, Budapest, 1999.

Sipos Péter: Imrédy Béla (politikai életrajz). Elektra Kiadóház, Budapest, 2001.

Soproni (Schmidt) Elek: A mezőgazdaság irányítása a Németbirodalomban. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest 1935.

[sz.n.]: A nemzeti munkaterv lelkes és megértő fogadtatása. Budapesti Hírlap (1932.10.27), 52(242), 3.

[sz.n.]: A nemzeti munkaterv és a falu népe. Uj Barázda (1932.10.30), 14(136), 1.

[sz.n.]: A kilencvenöt pont. Honi Ipar (1932), 25(21), 6.

Szabó István: Kövessük a fáklyavivőt. Uj Barázda (1932.10.27), 14(135), 1.

Szávai Ferenc: Gazdaképzési rendszerek. Pro Pannonia Kiadó, Pécs, 1996.

Szikra Dorottya: A szociálpolitika másik arca. Fajvédelem és produktív szociálpolitika az 1940-es évek Magyarországon. Századvég (2008), 13(2), 35–75.

Szuhay Miklós: A mezőgazdaság kapitalizálódása, 1848–1918. In: Gunst Péter (szerk.): A magyar agrártársadalom a jobbágyság felszabadításától napjainkig. Napvilág Kiadó, Budapest, 1998. 137–161.

Tooze, Adam: The Powers of Destruction. The Making and Breaking of the Nazi Economy. Viking, New York, 2007.

Tyrell, Albrecht: Auf dem Weg zur Diktatur. In: Karl Dietrich Bracher – Manfred Funke-Hans – Adolf Jacobs (szerk.): Deutschland 1933–1945. Neue Studien zur nationalsozialistischen Herrschaft. Bundeszentrale für politische Bildung, Bonn, 1992. 15–31.

Ungváry Krisztián: A Horthy-rendszer és antiszemitizmusának mérlege. Diszkrimináció és társadalompolitika Magyarországon, 1919–1944. Jelenkor Kiadó, Budapest, 2016.

Valkó László: Az új magyar szociálpolitika. Szociális célkitűzések és a céltudatos szociálpolitika. A Magyar Társaság könyvei 2. Budapest, 1940.

Vargha Dezső: Pécs Thj. város szociálpolitikai tevékenysége 1936–1944. In: Szita László (szerk.): Baranyai helytörténetírás 1983–1984. A Baranya Megyei Levéltár évkönyve. Baranya Megyei Levéltár, Pécs, 1985. 203–227.

Visegrády Antal: Államszervezési feladatok és kormányzási kihívások – a jogi kultúra és joghatékonyosság kontextusában. Dialóg Campus, Budapest, 2020.

Vonyó József (szerk.): Gömbös Gyula. Válogatott politikai beszédek és írások. Osiris Kiadó, Budapest, 2004.

Vonyó József: Gömbös Gyula. Napvilág Kiadó, Budapest, 2014.

Zeidler Miklós: Gömbös Gyula. In: Romsics Ignác (szerk.): Trianon és a magyar politikai gondolkodás, 1920–1953. Osiris Kiadó, Budapest, 1998.